tarih VE toplum

7000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ EKİM 1991

94
İletişim Yayınları

tarih ve toplum

Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	**4**
Musul, Çiçerin ve Alman Subayları	*Bülent Gökay*	**6**
Tabimâmeler	*Orhan Şaik Gökyay*	**9**
Engüri Karyesinde Ulemadan Talât Efendiye Son Cevabumuzdur	*Şinasi Tekin*	**15**
Wojciech Bobowski (Ali Ufki)'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler	*Cem Behar*	**17**
Osmanlı Birinci Meclis-i Mebusan Üyeleri ve Meclisin Fesih Nedenleri	*Necdet Kurdakul*	**23**
Fatih Döneminin Ünlü Türk Hekimi	*Adnan Terzioğlu*	**28**
Şumnu'daki "Nüvvab" Medresesi (1922-1947)	*Ahmet Hezarfen*	**33**
Sözlü Taş Plaklar	*Cemal Ünlü*	**39**
Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi VIII	*Onur Bilge Kula*	**50**
Sovyet Döneminde Kuzey Kafkasya'da Kentleşme	*Ufuk Tavkul*	**55**
Kitabiyat		**57**
Savaşın Ağır Yükü	*Salih Özbaran*	
Türk Dilleri Araştırmaları	*Şinasi Tekin*	
Âsâr-ı Hârne-i Sırrı Paşa	*S. Hikmet Karahasanoğlu*	

Kapak: Fransız yapımı iki eski koral müzik plâğı-Schubert'in Ave Maria'sı ve Cesar Franck'ın Panis Angelicus'u.
Arka Kapak: Bir Rum ressam tarafından yapılmış "Yaşasın Hürriyet" afişi. 1908 yazından bir gazete eki olmalı (Karacaoğlu Matbaası). Bayrakta, Ay-Yıldız'ın ve "Gazi"li Abdülhamit tuğrasının altında "Padişahım Çok Yaşa" yazıyor.

EKİM 1991 • CİLT 16 • SAYI 94

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları Genel Yönetmen: Murat Belge / Genel Müdür: Nihat Tuna / Teknik Yönetmen: Miray Yüzgeç
Düzelti: Fatih M. Öztan, Mustafa Şahin / Okur İlişkileri: Ayten Törün / Satış ve Dağıtım: Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakar Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hür Basın Dağıtım A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1991

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 84.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 7.000. TL.

Yazar(lar)ı Tartışmalı Bir Kitap

Üstad Taha Toros bir kitabında ve bir makalesinde iki Alman yazarlı bir kitaba değinir: "Alman muharrirlerinden Dr. Frayliç ve mühendis Rovlig tarafından *Türkmen aşiretleri* ve diğer bir adı da *Seyyar Türkiye* olarak neşredilen kitapta da tahtacılara temas eden ve fakat esaslı bir tetkike istinad etmiyen bazı malûmat mevcuttur." *Toroslarda Tahtacı Oymakları*, Mersin 1938, s. 26

" Habil Âdem tarafından dilimize çevrilen iki Alman şarkiyatçısının Kürtlerlerle ilgili kitabı da, bu ırkın geçmişi açısından, fazla bilgiyi içermemektedir." *Tarih ve Toplum*, sayı 92 Ağustos 1991, s.18.

Kitabı biz de gördük. Hatta o zamanlar ilânları da çıkmış:

"*Türkmen Aşiretleri*. Almancadan tercüme edilmiş, Türkiye'deki Türkmenlerin hayatı ve muaşereti hakkında ciddi vesaiki ihtiva eden bu eser, Dr. Frayliç ve mühendis Radlig [okunuş biçimleri] namında iki mütetebbi Almanın eser-i telifidir. Pek kıymetli malûmatı ihtiva eden bu mühim eserin fiyatı 50 guruş olup 536 büyük sahifedir. Kitaphane-i Sûdi". *Harp Mecmuası*, yıl 3, sayı 25 - 26, Mayıs 1334 arka iç kapak.

Fakat bazı dipnot ve kaynaklarda durum biraz karışık ve böyle değildir [alıntılardaki tarih, özel ad vb. farklılıklara dikkat buyurulsun!]:

1."Krayliç ve Ravliğ, *Türkmen Aşiretleri*, İstanbul 1834" [herhalde 1334 olmalı.] A. Caferoğlu, *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I. Kars, Erzurum, Çoruh ilbaylıkları ağızları*, İstanbul 1942, s. XIX. dn.1. Yazar bunu, Anadolu Afşar'larının yayılımı için önerir ve şu sayfa no.larını verir: 233, 164-172

2. "Dr. Freilitz-Müh. Raulig, *Türkmen Aşiretleri*, İstanbul 1916" Hayri Başbuğ, *Yezidîlik İnancı*, İstanbul 1987, s. 14 dn.3

3." Doktor Frayliç ve mühendis Ravlik, *'Türkmen Aşiretleri'* (Aşair ve Muhaceret Müdüriyeti Umumiyesi neşriyatından) İstanbul 1918. Bu eserin sahte olduğuna dair bkz. Mahmut Râgıp [Gazimihal/Kösemihal], *'Şarkî Anadolu Türkü ve oyunları'*, İstanbul 1929, s. 114. " Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 256 dn.2. Ali Rıza Yalgın/ Yalman'ın özgün eseri *Cenupta Türkmen Oymakları* kitabını överken, şarkiyatçıların eserlerine sarılan yerli yazarlarımıza sitem eden Abdülkadir İnan, "Türk milletinin içinde oturan ve onun ekmeği ile beslenen bu zatların kendi milletine karşı bu kadar lâkayt bulunması, kendi milletinin hususiyetlerini, Anadolu'yu bir iki tane müşteşrikten öğrenmeleri cidden şayanı hayret ve teessüf idi. En acı ciheti de Anadolu halkıyatına dair yazılan uydurmalardan ibaret bir eserin, dünyada mevcut olmayan Alman doktor ve mühendisleri namına, resmî bir müessese tarafından neşredilmesi idi" diyerek bu notu düşüyor, *age.*, s. 253-54

4."2772 Freilitz, Dr. Ravling: *Türkmen aşiretleri*. İstanbul 1334 [1918] Matbaa-i Osmaniye 533+2 s. Aşair Muhacirin Müdüriyet-i Umumiye-i Neşriyatından:2" *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası* I, Ankara 1971, s. 215; tek yazara dönüşmüş, dizine de böyle alınmış: Freilitz, Ravling, s. 426

5. "Habil, Âdem -*Türkmen aşiretleri* (Kitap 1918)" Sadi Yaver Ataman, *100 Türk Halk Oyunu*, İstanbul 1975, s. 144 [kaynakça]

6. "Habil Âdem B.- *'Türkmen Aşiretleri'*, (Aşair ve Muhacirîn Müdiriyeti Umumiyesi tarafından Sudî Kütüphanesinde bastırıldı) 1918. [Geçen kitapta (*Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz* 1928 olsa gerek!) bu eserden bahsederken, kabındaki kayda bakarak Dr. Frayliç ile mühendis Ravlig'in bu eserinden tercüme olduğunu yazmıştım. Bilâhara, H. Âdem bey'i tanıştıktan sonra, müellifin ilk telif eserlerine neşr imkânı bulabilmek için hep tercüme dediğini, *Türkmen Aşiretleri*nin de aslan kendi eseri olduğunu kendisinden dinledim! 1923 tarihli *'Ankara ve Avrupa siyaseti'* kitabında ilk defa bu mecburiyetten kurtularak, mukaddimesinde, 'artık serbest yazı yazmak zamanı geldi' diye söze başlayabilmiştir!'. Türkmen 'türkü', 'oyun' ve diğer halkıyatı hakkında mühim tarifleri havidir.." K. [ösemihalzâde] Mahmut Ragıp, *Şarkî Anadolu Türküleri ve Oyunları*, İstanbul 1929, s. 114. Müellif, *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz* kitabını övenler, irşad ve tahlillerde bulunanlar arasında Habil Âdem'i de 'büyüklerimiz'den sayar, *age*, s. 15

Bir yerde şu yolda bir yazı okumuştum: Birisi ilmî bir kitap yazar ve Prof. falan diye de bir Alman imzası kullanır. Bütün araştırmalara rağmen Almanlar kendi bünyelerinde böyle bir Prof. yazar olmadığı sonucuna varırlar ve kitabın editörüne başvururlar. Mesele anlaşılır. Editörün "kitabın muhtevasına itirazınız var mı" sorusuna Alman uleması "Haşa! Gayet ilmî, olsa olsa bu kadar olur!" demekle yetinir. Eh Türk-Alman akrabalığında bunlar mesele olmamalı değil mi?

Şimdi bu kitap ortada yani kütüphanelerin tozlu raflarında, yazar(lar)ı nerede? Hâbil Adem'in kendisi mi? Çünkü adını ters çevirip, başına bir Prof. titri ekleyip, takma adlar kullanıp, yazdığına yabancı, çevirenine kendi adını verip (Prof. Johs Moul, *Anadolu'da Türkler yaşayacak mı, yaşamayacak mı?* gibi) az şeyler yapmamış. Asıl adı Naci İsmail Pelister olan Habil Âdem için bknz. Abidin Nesimî, *Yılların İçinden*, İstanbul 1977, s. 99, 107-122, 179, 268 (medlûlünü veremediğim hikâyenin benzeri yani Johs Moul ve kitabı, *Türkmen Aşiretleri* için bknz. *age.*, s. 111-12). Necati Akder, bir yazısında Habil Âdem'in Jons Mool'den [aynen] çevirdiği Anadolu'da Türkiye'nin yaşayıp yaşayamayacağıyla ilgili kitabı Johns Meville'unmuş gibi yorumluyor. *Türk Kültürü*, sayı 118 Ağustos 1972, s. 1017 vd.

Mustafa Şahin / İstanbul

Bu yılın ilk üç sayısında, Dr. Robert Anhegger ile Cemal Ünlü'nün ortaklaşa hazırladıkları bir yazı dizisi yayımlamıştık: Türk Sosyal Tarihi için kaynak olarak 1912-32 yılları arasında çıkan 78 devirli sözlü taş plâklar. Dizide, bazılarının varyantlarıyla birlikte, 15 taş plâk tanıtılmıştı. Bu kere, Cemal Ünlü dostumuz, sizlere aynı türden üç plâk daha sunuyor. Ben kendi payıma, ticarî olarak piyasaya sürülen sözlü kayıt yönteminin o kadar gerilere gittiğini bilmiyordum; ama bu metinlerin "dönemin ruhu"nu yansıtmak bakımından değerini gitgide daha iyi kavrıyorum. Kitab-ı Mukaddes'te, koleksiyonculuk uğraşı için bana çok hoş gelen bir özdeyiş var: "Deli deliliğinde ısrar ederse akıllı olur" muş. Gerçek koleksiyoncu arkadaşlar hiç alınmasın; onlar sebatlarıyla "akıllılık" mertebesine zaten erişmiş durumdalar. Bu sözle asıl kınanan, maymun-iştahlı heveskârlar, şıpsevdiler oluyor. Demekki, insan bir konuya aklını takınca, sonuna kadar gitmeli. Hem, yeni bilgi üretmek için, herşey -hemen hemen herşey- denenmeye değer!

"Hayırdır inşallah!" Orhan Şaik Gökyay hocamız, bu ay bize "yorumculuk" tarihinden söz ediyor. Her ne kadar, rüyaların bilimsel açıklaması (?), bizim kültürce belirlenen üst-bilincimizle hayvansal güdülerin kolgezdiği bilinçaltımızın hesaplaşması imiş ise de, onlardan -tıpkı fal gibi- geleceğe ilişkin anlam çıkarmak, neredeyse insanlıkla yaşıt bir merak. (Hazreti Yusuf'un firavunun rüyasını tabir edişini hatırlayın!) Hocamızın eski yazma eserlerden derleyip aktardığı bilgiler, mutlaka ilginizi çekecektir.

Prof. Dr. Arslan Terzioğlu'nun Osmanlı tıp tarihine ilişkin yazısı, Fatih dönemi hekimlerinden Sabuncuoğlu'nu anlatmakta. Kitabındaki özgün resimler, 15. yüzyıl için inanılması zor bir beceri ve bilginlik düzeyi gösteriyor. (Hermafroditlere yapılan operasyonun çizimini, sakın çağdaş travesti ameliyatı sanmayın. Hani, Sultan Reşat kâtibi Halit Ziya Beye bir şişe boya verirken "sakalınızın reng-i aslîsini iade ediyor" demiş ya; bu operasyon da, hastayı cinsiyet-i aslîsine geri getiriyor olmalı!)

Prof. Tekin'lerin "yaz-mak"a dair yanıtlaşmasında, bu ay Amerika'daki Tiğin'den (sözcük anlamı Prens-Bey) bir son cevap var. İktisatçı-müzikolog Prof. Dr. Cem Behar'ın Ali Ufkî hakkındaki araştırmasını, umarım siz de benim gibi ilginç bulursunuz. Necdet Kurdakul dostumuzun 1876 Meclis-i Meb'usanı üstüne incelemesi, bu genel seçim ayına hayli uygun düşüyor. Arka kapağımıza da, aynı çağrışımla, Meşrutiyetlerin ikincisinden bir afişin kopyasını bastık. 115 yıllık parlamento geleneğimizin, bu kere kesintisiz bir çizgi izlemesini can ü yürekten diliyoruz.

İngiltere'de tahsildeki genç arkadaşımız Bülent Gökay'ın eski Başbakanlardan S. Baldwin evrakı arasında bulduğu Musul'a ilişkin bir raporu, onun notlamasıyla sunuyoruz. Gökay'ın araştırmaları sırasında rastlayıp dergimize gönderdiği, buna benzer katkıları gelecek aylarda da yayımlayacağız. Ufuk Tavkul, Kabail-i Çerakisiye'nin Sovyet dönemindeki şehirleşmesini inceliyor.

Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi dizi yazılarını hazırlayan arkadaşımız Onur Bilge Kula'nın yeni katkısı, tek sayıya sığmadığı için ikiye bölündü; devamını gelecek ay okuyacaksınız. Ahmet Hezarfen'in yazdığı, Bulgaristan Nüvvab Medresesi makalesi, son yıllarda -en azından eskisine oranla- durumları düzelmeye başlayan Balkan Türklerinin bu yüzyıldaki eğitim tarihine ışık tutuyor. Başkalarıyla birlikte Komünizmi terkeden Bulgarların, ülkelerindeki ideolojik boşluğu, ötedenberi içlerinde taşıdıkları milliyetçilikle doldurma eğiliminde olmaları, orada kalan -veya buraya gelip de dönen- "soydaş"larımız için tehlikeler içermekle birlikte, şimdilik özendikleri demokrasiden vazgeçmezlerse, İslâmî geleneklere saygı gerekçesiyle de olsa, Türklerin kültürel benliklerini koruyabilecekleri umulur.

Kitabiyat bölümümüzde, biri eski Türkçe (Sırrı Paşa'nın yapıtı üstüne Subutay Hikmet Karahasanoğlu), biri İngilizce (Caroline Finckel'in Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmasına dair Salih Özbaran) kitap ile, yeni yayımlanmaya başlayan bilimsel bir dergi üstüne tanıtma yazıları yer alıyor. Koleksiyoncunun Dağarcığından'da, Taha Toros arşivinden İsmet Paşanın (o sıra henüz Bey) -hiç değilse benim, şimdiye değin görmediğim- Çerkes Ethem ayaklanmasına karşı el ilânı biçiminde basılmış bir Beyannnamesi; Geçmiş Zaman Şölenlerinde de -yine Taha Toros'a ait- güzel bir yemek listesi var.

Yüzyıl önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmelerde, size bir asırda nelerin değiştiğini, nelerin değişmediğini düşündürecek haberler bulacaksınız. Gelecek ay, memlekete hayırlı olacak yeni bir iktidar altında buluşmak umuduyla, hepinize sevgi, saygı ve selâmlar sunarım.

METE TUNÇAY

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

« Tarik» ten Seçmeler (Ekim 1891)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Romen Flörtü

✦ Avrupa gazeteleri Romanya ile Avusturya arasında akd edilmiş bir muahedeye dair bazı tafsilât ve malumât vermekle iştigal ediyorlar.

Romanya'nın mevki-i mahsus-u siyasiyyesi her zaman bu gibi neşriyata meydan açacak derecede olduğundan ve şimdiye kadar Avrupa matbuâtında bu gibi neşriyat belki de birkaç yüz defalar görülmüş bulunduğundan neşriyat-ı âhirenin o yolda bir şey olduğunda şüphe edilemez.

Romanya kralının geçende İtalya kralıyla mülâkat edeceğinin şâyi olması Avrupa matbuatı ile meydana havadis-i müheyyice [heyecanlandırıcı havadis] çıkarmayı itiyad edenlerce bir sermaye-i kîl ü kal [dedikodu] teşkil edecek bir keyfiyet olduğundan bahse başlamışlardır.

Ancak bu gibi havadisi neşr edenlerden ise telâkki edenler [anlayanlar, görüşü olanlar] ilcâât-ı siyasiyyeye [siyasî zorlamalara] daha ziyade vâkıf olduklarından onlar Romanya devletinin bu aralık devletlerle akd-i ittifak etmesi muvafık-ı menâfîi olup olmayacağını daha ziyade takdir edebilirler.

Romanya gibi küçük hükümetler için büyük komşularını gücendirmemek en esaslı ve en lüzumlu bir politika olduğundan devlet-i müşârünileyhânın bu politikayı terk edip de kendisi için bir tarafın muhabbetini câlib olsa bile diğer cihetin buğzunu [nefretini] celb eyleyecek ve herhalde mucib-i mazarrat olacak bir politika ittihaz edeceğine ihtimal vermek doğru bir hareket olamayacağından Avrupa ceridelerinin neşriyâtı her ne olursa olsun Romanya'nın bu sıralarda daire-i ihtiyat haricine çıkacağına biz bu vech ile ihtimal veremeyiz.. (21 Teşrin-i evvel 1891)

DAHİLİYE

Balkan Haydutları

✦ Geçende bir Yahudi delikanlısını dağa kaldırarak bin beş yüz lira fidye-i necât [kurtuluş fidyesi] almış bulunan eşkıya, paranın taksimi hususunda uyuşamadıklarından iş mukateleye müncer olmuş [birbirini öldürmekle sonuçlanmış] iki reis ile üç şaki rüfekası tarafından katl edilmiştir.

Katillerden biri takibe memur müfreze tarafından der-dest olunduğu gibi memleketlerine firar eden diğer üç neferin de Görüce hükûmetince tutulduğunu istihbar eyledim. Vilâyetin âsâyişini ihlâl eden eşkıyadan böyle en büyük bir çetenin ortadan kalkması cidden pek ziyade câlib-i memnuniyet ahvâlindendir.

Paraların istirdâd olunup olunmadığını [geri alınıp alınmadığını] haber alamadım. İleride alacağım malumâtı da ayrıca yazarım... (1 Teşrin-i evvel 1891)

Sabah Atlamış

✦ Sabah gazetesi dünkü nüshasında Grandüşes Alekra'nın vukûi vefatı cihetle bu sene saray-ı imparatorîde balo ve ziyafet verilmeyeceğini beyan ediyor. Halbuki bu havadis on gün evvel gazetemize yazılarak ve balo ile ziyafetler için ihtiyar olunan masârifin Rusya kaht-zedegânına [kıtlığa, kuraklığa uğrayanlarına] tahsis edildiği dahi gösterilerek izah-ı hakayık kılınmış olduğundan Sabah'ın şimdiki iş'arı eski bir şeyi noksan olmak üzere tekrardan ibarettir... (12 Teşrin-i evvel 1891)

Yol Arsaya Çevriliyor

✦ Üsküdür'da Bağlarbaşından Kısıklı'ya kadar mümted olan [uzanan] tarik-i kebirin bazı mahalli otuz kırk arşın vüs'atinde olup halbuki mezkûr caddenin yirmi beş arşın vüs'atinde tanzim ve tesviyesine ve bundan fazla olan mahallerin füruhtuna karar verilmiş olduğundan bunun üzerine Kısıklı'daki sayfiye sahipleri tarafından sayfiyeleri önlerine tesadüf eden mahallerin iştirâsına [satın alınmasına] ibtidar olunmuştur.. (13 Teşrin-i evvel 1891)

HARİCİYE

« Paris'te Bir Rusyalının Hikâyesi»

Bigami

✦ Odessa'da sakin Rusyalı Şenbriç nâm kimesne bundan evvel ailesiyle Paris'e gidip zevcesinin parasıyla bir işe başlamış olduğu halde sermayesini bitirip zevcesini ve çocuklarını yine Odessa'ya yollamış idi. Ancak herifin

zevcesi Odessa'ya avdetinde müzâyakaya [sıkıntıya, parasızlığa] duçar olup zevcinden para almak zu'miyle [boş zannıyla] tekrar Paris'e avdetle geçen Salı günü (Notre -Dame de Lorette) sokağında zevcinin sâkin olduğu hâneye gittiği zaman merkumu orada bulamayıp Madam Kan isminde bir kadına mülâkî olmuş [buluşmuş] ve fakat duvarda zevcinin resmini görüp «zevcimdir» demesi üzerine Madam Kan dahi: « Hayır bu adamın ismi Şenbriç değil Mösyö Kan'dır, benim zevcimdir» demiştir. Bunun üzerine iki kadın hasbıhale girişerek bir müddet söyleşdikleri zaman merkumun zevcesini savdıktan sonra bir izdivac acentahânesine müracaatla on bin Frank kadar serveti bulunan bir kadını almış ve ismini dahi (Yosef Kan) a tebdil etmiş olduğu anlaşılmıştır. Binâberin iki kadın dahi bi'l-ittifak polis komiserine gidip merkumu itham etmişler ise de herifin Almanya'ya firar ettiği tahkik olunmuştur... (14 Teşrin-i evvel 1891)

Ruslar O Zaman da Batı Mallarına Düşkünmüş!

✦ Fransız emtia ve mamulâtını Ruslara beğendirmek üzere Moskova'da bir sergi küşâd edilmiş olduğu malûmdur.

Bu sergi Teşrin-i evvelin 18'inci günü kapanacağından bu kere Fransa Hükûmeti resm-i insidâdda [kapanış töreninde] hazır bulunmak üzere suret-i mahsusada Moskova'ya iki memur irsâline karar vermiştir. Bu memurlar Moskova'ya muvasalatlarında Çar hazretleri ile Çariçenin bizzat mezkûr sergiye giderek Fransa hakkında pek büyük âsâr-ı teveccüh göstermiş olduklarından dolayı Rusya Hükûmetine suret-i resmiyyede beyan-ı şükran edeceklerdir... (16 Teşrin-i evvel 1891)

•

MÜTENEVVİA

(Kerem'le) Aslı Gibi

✦ Seyahat tarikiyle Londra'da bulunan Amerikalı kadınlardan birisi bu kere kendisine mahsus bir elbise imal ettirmiştir ki bunun üzerinde her cins ve her renkten olmak üzere tam 1800 aded düğme mevcut bulunmaktadır. Yalnız bu düğmelerin yerine takılması için yirmi gün uğraşılmıştır. Mezkûr düğmeler elbise üzerine gelişi güzel surette oturtulmayıp bazı yerde hilâl, bazı yerde mühr-i Süleyman ve sâir alamât-ı mahsusa teşkiledecek halde dikilmiştir. Londra gazeteleri veriyorlar ki bu garip meşreb kadın libasının üzerine evvel emirde iki bin düğme diktirmek arzusunda bulunmuş ise de modist, libası üzerine iki bin düğme konulduğuu halde kumaşın ne cins ve renkte olduğu görülemeyeceğini beyan eylediğinden kadın düğmelerin 1800 olmasına muvâfakat göstermiş ve fakat kalan iki yüz düğmeden de bir türlü gönlünü alamadığından onları da sekiz yaşındaki kızının libası üzerine diktirmiştir... (1 Teşrin-i evvel 1891)

NORVECYA BİRASI

Ne Olmuş? Şimdi de Perrier Suyu Var

✦ Norvec biralarını imal eden fabrikaların en cesim ve en meşhuru (Kristiyanya) şehrindeki fabrika olup 1889 Paris sergi-i umumîsinde altın madalya ihraz etmiştir. İşbu fabrikanın birası gayet hâlis olup kuvvet vermek ve beslemek hassalarını hâiz olduklarından başka tadı dahi gayet hoş ve leziz olmasıyla zaîf - el- bünye ve asaîyyül-mizâc olan zükûr ve inâs bilcümle kesâna edviye [ilâçlar] makamında istimâli bilcümle huzzâk etıbbâ [uzman doktorlar] tarafından tavsiye olunmaktadır.

İşbu meşhur Norvecya birası Galatada Tünel kurbunda Müretti-ban Sokağında 19 numerolu İstanos'un İngiliz mağazasında büyük şişelerin düzinesi kırk beş, küçük şişelerin düzinesi otuz kuruş fiyat-ı maktûasıyla füruht olunmaktadır [pazarlıksız fiyatla satılmaktadır].

Mezkûr İstanos'un mağazasında her nev' ve âlâ cins bakkaliye füruht olunur... (12 Teşrin-i evvel 1891)

Dersaadet Tiyatrolarında Bu Ay

Makrıköyünde [Bakırköyde] Şimendifer İstasyonunda vâkî müceddeden inşâ olunan tiyatro:

(Temaşahâne-i Osmanî Kumpanyası) Küçük İsmail efendi idaresinde olarak:
< Fevkalâde lu'biyât > İşbu 1307 senesi Teşrin-i evvelin 4'üncü Cuma günü gündüz saat- 7'de icrâ olunacaktır.
« Uğurlu Kız »
Operet 3 perde. Kanto 1 perde, komedi 1 perde.
Uğurlu Kız opera-komik 3 perde.
İşbu opera kumpanyamızca dört aydan beri prova edilmekte olduğu gibi her türlü tertibâtı dahi fevkalâde bir surette ikmal edilmiş olduğundan yevm-i mezkûrda tiyatromuza teşrif edecek zevâtın temâşâsından fevkalâde mahzûz [hazzetmiş, hoşlanmış] olacağını ümid ederiz.

Şehzâdebaşında Direklerarasında Osmanlı Tiyatrosunda:

İşbu Teşrin-i evvelin 5'inci Cumartesi günü akşamı yani Pazar gecesi saat - 2'de.
Birinci defa.
(İsmail efendinin idaresinde)
« Leylekler »
Opera Afrikan; 3 perde. Kanto 1 perde, komedi 1 perde...
(16 Teşrin-i evvel 1891)

Makrıköyünde Şimendifer İstasyonunda vâkî müceddeden inşâ olunan tiyatro:

(Temâşâhâne-i Osmanî Kumpanyası)
Küçük İsmail efendi idaresinde Hamdi efendi birlikte olarak.
< Fevkalâde lu'biyât >
İşbu 1307 senesi Teşrin-i evvelin 6'ncı Pazar günü gündüz saat 7'de icrâ olunacaktır.
« Serverbey Hikâyesi »
Dram komedi 5 perde.
Kanto 1 perde, komedi 1 perde.
(Balet 1 perde)...
(18 Teşrin-i evvel 1891)

Musul, Çiçerin ve Alman Subayları

BÜLENT GÖKAY

İngiliz başbakanı Stanley Baldwin'in[1] özel arşivinde yeralan 14 Aralık 1925 tarihli mektubun kime hitab ettiği ve kimin tarafından yazıldığı, asıl metinde belirtilmiyor. Ancak üzerine sonradan elyazısıyla düşülen nottan anlaşıldığına göre, mektup Bay Gülbenkyan tarafından gönderilen bir istihbarat metni. Arşivdeki çoğu belgenin Baldwin ile ilgili olduğu gözönünde tutulursa, bu mektubun da bir şekilde Baldwin'e yazılmış veya ona iletilmek üzere kaleme alınmış olduğu söylenebilir. Mektubun üslûbundaki bariz illegaliteden anlaşıldığı kadarıyla, Bay Gülbenkyan bu tür bilgi vermede oldukça tecrübeli. Paragraflar arasındaki konu kopukluğu ve dilinin edebi zayıflığı da metnin normal bir mektup olarak yazılmadığı, tam anlamıyla bilgi verme amacına yönelik bir rapor olduğu kanısını güçlendiriyor.

Verilen bütün bilgi, yazarımızın yaptığı bir görüşme ve o görüşmede kendisine fısıldanan yarı-spekülasyon bilgilerden ibaret. Bay Gülbenkyan konuya, gizlilik mesleğine hiç de yakışmayan kişisel bir hikâye ile giriyor.

"Kısa bir süre önce bahsetmiş olduğum üzere, yirmibeş yıl önce İngiliz uyruğuna geçmiş olmam sebebiyle, Türkler 80.000 sterlin değerindeki malıma elkoydular.[2] Bütün bu mülk nesiller boyunca aileme aitti, şimdi de tabiî olarak bana ait olması gerekir. Türkler sanki herşeyi onlar yapmamış gibi, şimdi bana iyi davranıyor ve meselenin düzeltilmesi için ilgili mercilerin en hassas dikkati göstereceklerine dair tatlı sözler sarfediyorlar - esasında saçmalık ve ikiyüzlülükten oluşan alışılmış Türk *politesse*'si. Ne var ki, bu mesele Türklerin benimle ilişki kurup görüş ve tavsiyelerimi almaları için birinci sınıf bir vesile teşkil ediyor." (Baldwin Papers, s. 235)

Bay Gülbenkyan devamla, Cenevre'den gelen Türk Dışişleri Bakanı'nca düzenlenen bir öğle yemeğine davetiye almış olduğunu, ancak gitmediğini ekliyor. Ne var ki, davete giden bir başkası Gülbenkyan ile aynı gün karşılayacak ve bildiği, duyduğu önemli havadisleri bir bir anlatacak. Bu şahsın adı Gülbenkyan tarafından verilmiyor ve kendisinden 'K.' diye bahsediliyor. Metnin en başına sonradan elyazısıyla düşülen notta ise "Metinde geçen 'K.' eski Mısır Hidivi olup, şimdi Türklerle birliktedir" ibaresi yeralmakta. 'K.' şahsî malî meseleleri üzerine Gülbenkyan'ın tavsiyelerini aldıktan sonra, 'çok gizli' bilgiler vermeye geçiyor:

"Konuşma zarfında, [K.] bana Türk Bakanın Cenevre'den Fethi

Bey'e danışma bahanesiyle, ama aslında Çiçerin'le buluşma amacıyla geldiğini; Çiçerin ve Türklerin birbirlerine çok yakın çalışmalar yaptığını, Rusya'nın direkt katkısı ile çok büyük bir hadisenin yakında kopmak üzere olduğunun hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar sabit olduğunu; ve bunun Türklerle İngiltere arasında bir çekişme değil, İngiltere ile Rusya'nın kavgası olacağını anlattı.

Üzerimde bıraktığı tesiri daha da arttırmak için, Mustafa Kemal'in Birinci Sekreterinin (Tevfik) [Bıyıklıoğlu] şu sıralar Berlin'de bulunduğunu ve bir anlaşmaya göre, birinci

sınıf Alman subaylarıyla dolu 30 uçağın çok kısa bir zaman içinde Musul'a uçmak üzere hazır beklediğini ve bütün bu alışverişte önemli bir Alman unsurunun mevcut olduğunu ve Almanların da elaltından Ruslara yardım edeceğini söyledi." (Baldwin Papers, s. 236)

Gülbenkyan daha sonra bu anlatılanların % 98 blöften ibaret olduğunu ileri sürüyor. Yine de Türklerin biçare haydutlar olduğunu ve Rusların da İngilizleri sıkıştırmak için ne mümkünse yapacaklarını ekleyip bir temkin payı koyuyor. Ardından 'K.' tarafından verilen diğer bir habere geçiyor:

"Asıl sizin için çok daha ilginç olan bir başka konudan sözeden 'K.', hadisenin büyük ölçüde, Türklerin direnmesi durumunda harikalar yaratma andı veren bazı mühim İngiliz şahsiyetler tarafından kışkırtıldığını anlattı. Ben bu olayın üzerine atlayıp 'K.'ya bizce malûm isimleri söyledim, o *bu isimlerin doğru olduğunu tam anlamıyla tasdik etti.* Bunun belgesel bir kanıt olmadığının farkındayım, ancak böyle bir delil toplamanın benim yetkilerim dahilinde olmadığını daha önce söylemiştim; olgulara ilişkin olarak ise, sizi daha fazla neyin memnun edeceğini, ne yazık ki bilemiyorum." (Baldwin Papers, s. 237)

Bay Gülbenkyan raporun geri kalan kısmında, önce kısaca Fransız Hükûmeti'nin İngilizleri destekler tavrından duyduğu memnuniyeti dile getiriyor. Ardından, Türklerin gerektiğinde sadece Musul'a değil, ta Basra sınırlarına kadar gideceklerine dair rivayeti aktararak, bu doğrultuda kendisinin eğer Musul verilirse, Bağdat'ın dahi tehlikeye gireceği yolundaki düşüncesini iletiyor. Bay Gülbenkyan ayrıca, savaş konusunda pek de kötümser olmadığını yazıyor ve İzmir'in hemen karşısında Rodos'daki İtalyan varlığının ümit verici etkisinden bahsederek mektubuna son veriyor. ☆

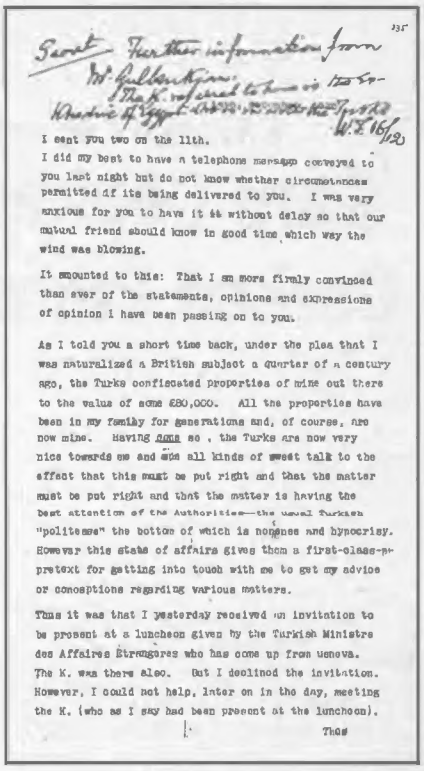

Secret Further information from
Mr. Gulbenkian.
The K. referred to here is the Ex-
Minister of Egypt.

I sent you two on the 11th.
I did my best to have a telephone message conveyed to you last night but do not know whether circumstances permitted of its being delivered to you. I was very anxious for you to have it at once without delay so that our mutual friend should know in good time which way the wind was blowing.

It amounted to this: That I am more firmly convinced than ever of the statements, opinions and expressions of opinion I have been passing on to you.

As I told you a short time back, under the plea that I was naturalized a British subject a quarter of a century ago, the Turks confiscated properties of mine out there to the value of some £30,000. All the properties have been in my family for generations and, of course, are now mine. Having done so, the Turks are now very nice towards me and use all kinds of sweet talk to the effect that this must be put right and that the matter must be put right and that the matter is having the best attention of the Authorities—the usual Turkish "politesse" the bottom of which is nonsense and hypocrisy. However this state of affairs gives them a first-class pretext for getting into touch with me to get my advice or conceptions regarding various matters.

Thus it was that I yesterday received an invitation to be present at a luncheon given by the Turkish Ministre des Affaires Etrangères who has come up from Geneva. The K. was there also. But I declined the invitation. However, I could not help, later on in the day, meeting the K. (who as I say had been present at the luncheon).

Thos

1 Uzun yıllar önemli görev almadan Muhafazakâr parti milletvekilliği yapmış olan Stanley Baldwin ilk önemli görevine 1916'da Bonar Law'un Özel Sekreteri olarak başladı. Bir yıl sonra da hükûmete girerek Maliye Bakanlığı Finansman Müşaviri oldu. 1921 yılında Lloyd George'un koalisyon hükûmetinde Ticaret Kurulu Başkanlığı'na yükselen Baldwin, 1923'de Bonar Law'un sağlık nedeniyle istifası üzerine ilk başbakanlığına başladı. Baldwin'in bu başbakanlığı bir yıldan az sürdü. İkinci kez 1924'de başbakanlığa tekrar gelen Baldwin bu kez 5 yıla yakın iktidarda kaldı. Son olarak 1935'de tekrar başbakan olan Baldwin, iki yıla yakın bu görevi sürdürdü.

2 *Baldwin Arşivi*'ndeki diğer belgelerden anlaşıldığına göre, İngiliz Hükümeti bu konudaki iddialarla ilgili olarak iddia sahiplerine yönelik bir tavsiye kararı almıştır. Bu karara göre, uzun boylu tazminat peşinde koşmaktansa halihazırda Antant ülkelerinin kontrolünde bulunan fondan alabildikleri kadarıyla yetinmelerinin daha akıllıca olduğu belirtilmekte "avuçtaki bir tek kuş ağactaki bir sürü kuştan kıymetlidir" denilmektedir.

3 Georgii Vasil'eviç Çiçerin 1918 - 1930 arası Sovyet Rusya'nın Dışişleri Halk Komiserliği görevini yürüttü. Bu yıllara ait hatıralarını *Stat'i i Reçi po Voprosam Mejdunarodnoi Politiki* [uluslararası politika alanında makaleler ve nutuklar] (Moskova, 1961) adlı kitabında topladı.

İletişim'den / Tarih-Politika Dizisi 2

RICHARD LEWINSOHN

Esrarengiz Avrupalı

ZAHAROFF

Muğla doğumlu, Tük düşmanı Rum hemşehrimiz Vasil Zakharias, yüzyılımızın ilk çeyreğinde dünyanın en etkili kişilerinden Sir Basil Zaharoff olmuştu. Zaharoff, Millî Mücadele'de Yunan ordusunun Anadolu'ya çıkışını hem kendi parasıyla desteklemiş hem de samimi ilişkiler içinde bulunduğu İngiliz Lloyd George hükümetine kabul ettirmişti. Onbinlerce insanın ölümüne, yüzbinlerce insanın yerinden yurdundan olmasına yolaçan trajik olaylar ona ancak para kaybettirmişti. Ama Zaharoff, Monaco'da satın aldığı kumarhane sayesinde kısa zamanda eski zenginliğine kavuştu. Bu kitap, çeşitli ülkelere silah satarak inanılmaz büyüklükte bir servet biriktiren "ölüm taciri"nin yaşam öyküsünü anlatıyor.

Birinci İnönü ertesinde (1921 Ocak sonları - Şubat başları?)

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey'in Çerkes Ethem'le ilgili olarak yayınladığı Beyanname

Dinini ve milletini Yunanlılara teslim etmiş olan âsi Ethem çeteleri şimdiye kadar icra olunan harekât ile ve hakiki kuvay-i milliye mücahidîninin gayz ve nefretleri neticesinde kâmilen ortadan kaldırıldı.

Usâtın en son bakayası 22 Kânunusâni 37'de Gördes garbında Kayacık civarında perişan edilmiştir. Ethem müfrezesine vaktiyle müdafaa-i vatan için ordudan teslim edilip de bilâhare Yunanlılarla müttefikan aleyhimize çevrilen toplarımız ve makineli tüfenklerimiz kâmilen istirdat olundu. Ethem ve biraderleri Tevfik ve Reşit zelilâne bir surette Yunana teslim olmuşlardır. Yunana teslim olan eşkiyanın silâhları Yunanlılar tarafından -kapı karakollarında- alındıktan sonra kabul edilmişlerdir.

Dağılmazdan evvel Ethem, avanesine artık beraber kalmayacaklarını, Yunana veya orduya teslim olmakta veyahut dağa çıkıp eşkiyalık yapmakta muhtar olduklarını söylemiştir. Velhasıl milletimizi Yunanlılarla müştereken simsiyah bir zulüm ve şekavet içinde mahvetmek üzere tertip olunan en son ikiyüzlü plân Cenab-ı Hakkın kahr ve tedmiriyle hem Yunanlıların mağlubiyeti hem Ethem'in hüsran ve nikbeti ile hitam bulmuştur. Bu suretle dahil ve hariçte bir defa daha kat'iyen sabit olmuştur ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hükûmet ettiği bilâd ve memalikinde milletimiz için dahilî ve haricî istiklâl-i tamma ve dahilde münhasıran adalet ve fazilete müstenit bir hayat mukadderdir.

بیاننامه

دینی وملیتی یونانلیلره تسلیم ایتمش اولان عاصی ادهم چته‌لری شمدی‌یه قدر اجرا اولونان حرکات ایله وحقیقی قوای ملیه مجاهدینك غیظ ونفرتلری نتیجه‌سنده کاملاً اورته‌دن قالدیرلدی .

عصاتك اك صوك بقایاسی ۲۲ کانون ثانی ۳۷ده کوردوس غربنده قیاجق جوارنده پریشان ایدلمشدر. ادهم مفرزه‌سنه وقتیله مدافعهٔ وطن ایچون اردودن تسلیم ایدیلوب ده بالاخره یونانلیلرله متفقاً علیهمزه چویریلان طوپلرمز وماکنه‌لی تفنکلرمز کاملاً استرداد اولندی . ادهم وبرادرلری توفیق ورشید ذلیلانه برصورتده یونانه تسلیم اولمشلردر . یونانه تسلیم اولان اشقیانك سلاحلری یونانلولر طرفندن — قپوقره‌غوللرنده — آلندقدن صوکره قبول ایدلمشلردر .

طاغیلمزدن اول ادهم، عونه‌سنه، آرتق برابر قالمیه‌جقلرینی یونانه ویا اردویه تسلیم اولمقده ویاخود طاغه چیقوب اشقیالق یاپمقده مختار اولدقلرینی سویله‌مشدر. والحاصل ملتمزی یونانلیلرله مشترکاً سیم سیاه برظلم وشقاوت ایچنده محو ایتمك اوزره ترتیب اولنان اك صوك ایکی یوزلی پلان ، جناب حقك قهر وتدمیری ایله هم یونانلیلرك مغلوبیتی هم ادهمك خسران ونکبتی ایله ختام بولمشدر، بوصورتله داخل وخارجده بردفعه دها قطعیاً ثابت اولمشدرکه ترکیا بیوك ملت مجلسنك حکومت ایتدیکی بلاد وممالکنده ملتمز ایچون داخلی وخارجی استقلال تامه داخلنده منحصراً عدالت وفضیلته مستند برحیات مقدردر .

ترکیا بیوك ملت مجلسی ارکان حربیهٔ عمومیه
رئیسی وغرب جبهه‌سی قوماندانی

عصمت

Türkiye Büyük Millet Meclisi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı

İsmet

☆

Tabirnâmeler

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Taşköprizade,*Mevzûatı'l-ulûm*unda, (s. 360 vd.) bu ilim hakkında şöyle demektedir: Bu ilimden nefsânî tahayyüllerle gaybda geçen işler arasında olan münasebet öğrenilir; tâki birincisinden ikincisine geçilir ve onunla dışarıdan olan nefsânî durumlar, yahut nefsin dışında geçmekte olan haller istidlâl olunur; yani görülen düş yorulur. Bu ilmin yararı, gelecekte olan işleri müjdelemek veyahut kişiyi onlardan korkutmak ve sakındırmaktır. Rüya *nefs-i nâtıkanın işidir.* Bazı insanlar bunun aslı olmadığına inanmaktadırlar. Lâkin onların söylediklerinin aslı yoktur. Çünki rüyanın aslı olmasa, bu güçleri insanda yaratmak boşuna olmak lâzım gelir. Oysa başlıbaşına kâinata hâkim olan Allahın boş şeyler yaratmaktan münezzeh olduğu yolunda, bu konuda söz sahibi olanlar ittifak halindedir.

Bu rüya iki türlüdür; bir nev'i ki çoğu bilinen budur, tevile elverişli olmayan karmakarışık rüyalardır. Zira rüya görmekte olan ruh, dalgalanan su gibi harekette ve çalkanmakta olup şekil ve suret kabul etmez. Bir nev'i ki bu tür rüyalar az görülür; bunlar gerçek rüyalardır. Bu da iki bölüktür; bir bölüğü yorulmaya muhtaçtır, bir bölüğü değildir. Şerefli ve yüce insanların rüyası *nübüvetten bir parçadır.* Peygamber Hazretleri, gerçek rüya, nübüvvetin kırkaltı cüz'ünden bir parçadır, buyurmuşlardır. Bu hadîs şöyle açıklanmıştır: Hazret-i Muhammed'in peygamberliği vahy ile, yani rüya ile başlamıştır; ve ilk vahy kırk yaşında gelmiştir ve ölümüne kadar yirmiüç yıl sürmüştür, bu da kırkaltı yarım sene eder.

Kâtip Çelebi bu yolda Taşköprizade'yi olduğu gibi tekrarladıktan sonra rüya ilmini, Ebûhayr'ın bunu tabiî ilmin kolları arasında saydığını ve bundan başka rüyanın mahiyyetini ve aksâmını anlattığını söyler. Rüya tabiri konusunda pekçok kitap yazıldığına işaret ettikten sonra bunlardan gördüklerinin adlarını sıralar (*Keşfü'z-zunûn*, İlm-i tabir-rüya, I, 416 vd) Kâtip Çelebi bu konuda, beş tanesi Aristo, Eflatun, Öklides, Batlamyos ve Calinos'un olmak üzere, ondört eserin yalnız adlarını ve yazarlarının isimlerini, ayrıca altı yazar hakkında da daha geniş bilgi vermektedir. Bu, adı ve konusu verilen eserlerden ikisi Farsça olup bunlardan bir tanesi aynı zamanda manzumdur. Kâtip Çelebi, bunların üzerinde durmayarak kendisine haberi ulaşan eserlerle kitabın tertibinde icmal olarak gördüklerinden söz etmektedir. *El-Müstadraf Tercümesi* (II, 215 vd)

Uyku, rüya ve tabirler hakkında daha geniş bilgi verilmekte, tanınmış ve ünlü kişilerin gördükleri rüyalarla bunların tabirleri anlatılmaktadır. Kamus Mütercimi Asım Efendi, Rüya Maddesinde "düşe dinür ki uyku içinde görülür' dedikten sonra 'Mütercim Hakir der ki' diye ve rüya maddesine bu makamda ehl-i tahkik makalesinin hulâsası kayd ve beyan olunmak münasip görüldü"kaydıyla devam ediyor: Ma'lum oldu ki nefs-i nâtıka, bunların uykuya daldığı sırada, yani uykusu ile meşgul olduğu sırada, beş duygusu ile meşgul olmaktan kesilir ve biraz dinlenüp rahat ettikte asıl münasebeti dolayısıyla melekût âleminde olup biten bütün mânâların suretleriyle o âlemde, belki bütün yüce ve semâvî yerlerde kalabalık olarak mevcut ve nakışları görülüp azar azar takdir ve irade cihetiyle bu âlemde görülür ve akl-ı fa'al o mânâların nakışlarını kendisine uygun bir kalıba koyar. Oradan bu suretle ve şekille tehayyül edilen ufuktan müşterek duygulara geçer ve orada görülür ve duyulur. Oradan hissedilenlerin suretlerinin bulunduğu bir hazine olan hayal gücünde saklanup yerleşir. Sadık (doğru çıkan) rüya bundan ibarettir. Muhayyile gücünün mânâya giydirdiği suretin, giydirilene kuvvetle münasebeti olur ise, o rüya tabire muhtaç olmaz. Eğer muhayyile gücünün zaifliği dolayısıyla rüyada görülenin aslındakine münasebeti uzak olur ise, tabire muhtaç olur. Amma gâh olur ki bâtının temizliği ve salâhı dolayısıyla rüyayı gören ailesinin ve vilâyetinin bulunduğu beldeyi, belki de halkının işinin gücünün ne olduğunu tanıyup öğrenmeye çalışırsa ondan bazı şeyler hatırında kalır. Amma bazı bedenî sebepler ve bazı tabiî üstünlükler dolayısıyla ve illetler ve mizacındaki ahlât yüzünden uykuda görünen hayaller karmakarışık rüyalara dönüşüp tabire gelmez olur. Bundan dolayı sadık rüyalar değerli olur (IV, 968 vd.) Rüya hakkında yazılan kitaplarda ortak bir tarif ve açıklama yoktur. Kadi Ebûbekir, rüya için hatıralara inanmalardır, diyor. İsferânî rüya bir idraktir, uyanık olan bir insanın idrakinden farksızdır. İbn Türk ise, rüyayı bir evham saymaktadır. İnsan bedenini meydana getiren ve dört hılt adı verilen kan, balgam, safra ve sevdâ (öd)nın değişik miktarlarda oluşu yüzünden görülen rüyalar üzerinde bunların tesirinden dolayıdır. Mu'tezile görüşünde olanlar, rüyayı hayalâttan ibaret saymakta ve bunlarda bir hakikat yoktur, demektedir (Topkapu Sarayı Müzesi Kütüphanesi, M.R.Nr, 1062, yaprak, 25^a - 27^b). Kimi kitaplardan, dilini ve üslûbunu değiştirmeden alıntılar yapmaktayım; okuyucu, bunu ben açıklamadan da anlayacaktır.

Tabir İlmi hakkında.- *Ünlü muabbirlerden Ebû Saîd el-Vâız* şöyle diyor. İlimlere baktığım zaman gördüm ki ilimler türlü türlüdür. Bunlardan birinden yalnız dünyada menfaat görülür; başka birinden ahirette, daha başkasından ise her ikisinde de fayda vardır. Rüya ilmi dünyada ve ahırette yararı olan ilimlerdendir. Başka bir eserde şunları okuyoruz: Bilgil ki dört ilim cihanda azizdir: önce din ilmidir; ikinci edep ilmidir; üçüncü tıb ilmidir; dördüncü tabir ilmidir. Rüya ilmi gerekli ilm olup her kişiye marifeti olduğu gibi mahlûkatın en şereflisi olan bu kimseler bu ilm ile meşguldürler. Rüyanın gösterdiği iş görmeyi istediklerinden ve bu yolda devam ettiklerinden bu konuda elden ele dolaşan kitaplar yazılmıştır. Her kişiye vâcibdir düş bilmek; netekim şeriat ilmi vâcibdir; amma bir bölük kişiye değil; bunları Hak Teâla kelâm-ı kadîminde yad kılupdur: Onlar, hayvanlar gibidirler; belki onlardan da şaşkındırlar; onlar gafillerdir (A'raf suresi, âyet-179). İbn Sîrîn der ki bu ilmin başka ilimler üzerine üstünlüğü şundandır: Herbir ilim ki aranır, öğrenmek istenir, o ilmin aslı başka başka olmaz ve mukayese ve tabir kabul etmez; bunun yolu malûmdur, yani tabir, aslından başka başka olur, kişinin ahvalinden... Mesela ol kişinin heyeti, sınaati, ve kadr ü diyaneti ve himmeti ve iradesi. Değişik vakıtlarda tabirler değişik olur. Tabiri aslın misliyle bilmek gerek; ve vakıtta zıddıyla bilmek. Çünkü bir vakıtta er için ve bir vakıtta avret için tabir olur. Kimi vakıt *edgas ahlâm* olur, yani bu düşler perakende rüyalardır. Bilgil ki bir âlimin bildiği onu başka bir ilimden müstağni kılar; amma muabbir gerektir ki zaruri olarak tefsir ilmi bilmek, Peygamberin hadislerini bilmek, Arap ve Acem atasözlerini bilmek, eş'ar ve nadir fıkralar bilmek, iştikak, lûgat, dillerde dolaşan meşhur sözler bilmek gerektir (Şeyh Ali, *Tabirname*, Nuriosmaniye kütüphanesi, yaprak, 90^b vd.; Muhammed ibn Kadî *Risale-i a'cebü'l-acâib*, Ahmed ibn Muhammed, Şevkı; Revan kitapları, *Kâmilü't-tabir* tercümesi, yaprak 13^b vd.). İlm-i tabirin bu kadar kemal ve fazileti olduğuna göre akıl üzerine vacibdir ki bu ilmi nefîsi bile ve öğrede. Ve bu ilmi bilmekte ona çok senâ ve sevap hasıl olur. Ziraki âlimin ve cahilin ve hâssın ve âmın bu ilme ihtiyacı vardır, sair ulûm gibi değildir.

Tabirnamelerde rüyalar. - Tabirnamelerin çoğunun başında, rüyaların tabirine geçilmeden önce, rüyanın keyfiyyeti, düşün hadd ve mizâcı, rüyanın kuvveti ve za'fı, rüyanın türleri, rüyanın görüldüğü ve tabir edileceği zamanların önemi, muabbirin âdâbı, rüyasını yorduran kişinin âdâbı üzerinde durulmakta ve bu konularda yeterince bilgi verilmektedir.

Melekü'r- rüya.-(Tabirname-i telif Şeyh Ali, ikinci bâb: Düşün niteliğini beyan eder. (2^a vdd.) Kitabı yazan eydür: Şöyle işittim ki kendü üstadlarımdan ki hak düş Hakdır; Yüce Tanrıdan ki bize şöyle demiştir ki bize bir melek müekkel kılmıştır; her ne kim dünyada otlayıcı, yırtıcı, seğirtici, uçucu canavarlardan ululardan, küçüklerden, âdem oğlundan. Ol kim uçucudur, hevadan; ol kim balıktır, denizde, mecmuunun adlarını adlu adınca bu melek bilür. Allah ona ilham vermiştir ki hiç canavarın hareketinden, onun kımıldanışından, onun adından, dışından, onun hayrından ve şerrinden bu ferişte örtülü değildir. Ulu Tanrı *levh-i mahfuz*unda bildirmiştir. Yıl başından tâ yıl sonuna dek hiçbir

nesne bu ferişteye galat düşmez. Bu ferişte müekkeldir şol kullar üzerine kim uykuya varmıştır, tâ bunlardan misaller göstereler düşte. Çün ol tabirin sahibi kim bu ilimden behresi ola, soralar, agâh olalar onun hayrından, şerrinden; yararından, zararından; hazardan, seferden; izzetten, horluktan; taattan, masiyetten; işlenecek işlerden; din bâbından dünya bâbından misaller göstereler. Bu ferişte Hak Taâlânın emriyle *levh-i mahfuz*dan çünkim soralar, bu ilimden bilenlerden beşâret edenler o düşü görenlere; birine tâattan, birine hayırdan. Ya korkudalar, işlenecek işten; ya yaykıdalar, bir nice günahtan; ya ümitlendireler atâ bulmağa; yahut sefere gitmek içün delâlet edeler hayra, ya şerre; ya nesne almağa, yahut satmağa. Veya müjde ideler yücelmeye; ve korkudalar bir iş üzerinde kim anda horluk erişe; yahut müjdegani ide ki Allahu Taâlâ-azze ve cell, ilm-i Kur'an rûzî kıla. Veya hacc ve gazâ veya eyü amellerden kim buna benzer var işe. Çün gören âdem düşünden sormuş ola, ana tevil kılmış olanlar (Süleymaniye Kütüphanesi, *Tabirname-i Türkî*, numara, 588, yaprak 2[a]).

Düşlerin aksâmı: Rüyalar, türlü tabirnamelerde türlü isimler altında toplanmaktadır. Bunlardan kimilerinde bu adların Arapçaları yanlış ve mânâsız olarak geçmektedir, genel olarak düşler üç ad altında verilmektedir: a) *tebşir* b) *tahzir*, c) *ilham*. Muhammed İbn Sîrîn, bu bölüme şu sözlerle girmektedir: Ne kim düşte görünür, aslı, fazileti, gerçek veya yalan oluşu ve makbulleri üç yüzdendir. Tebşir, oldur ki Allahü Taâlâ Hazretleri, rüyalar üzerine bir melek müekkel kılmıştır, levh-i mahfuzuna, ona *melekü'r-rüya* derler, herkim âdem oğluna erişe, hayırdan ve şerden, ol ferişteye Hak Taâlâ fermanıla düşünde gösterir. İmdi her kaçan kim kişi dünyadan ve ahıretten beşaret erişe, Hak Taâlâ melekü'r-rüyaya buyurur kim ol kişiye bir beşaret göstere. Çünkim göre, vâcib ola kim sadaka verip Allaha yalvara, tâkim nimetleriyle dolu ola. *Tahzir Düşü*, korkutucu düştür. Bu düş, bir kişi taat içinde iken dayima varup tanrıya âsi olsa, ol kişiye Tanrı tevfik verir, üzerine sarp vâkıalar gelir, onu gösterir. Hak Taâlâ melekü'r-Rüyaya buyurur: Filan kişiye bir rüya göster kim ol kişi günahlarına tevbe edüp masiyetten ırak ola; tevbe kıla, Tanrıdan yardım dileye. Ve bir dürlü *ilham düşü* vardır, bunun tabiri oldur ki Tanrı melekü'r-rüyaya buyurur: Filan kişiye bu düşü göster ki bir nesne ile kım dünyada vardır, andan ve dünyadan bîzar ola ve yüzünü Allaha döne. Ve daim isteye. Bu düş peygamberlerindir; onlar bu düşü çok görürler. Amma *yalan düşü* üç dürlüdür. Evvelki *illet düşü*dür. İllet düşü oldur ki bir kişinin bir ağrısı olur, hemen yatup muhalif düş görür, ona itibar olunmaz. Amma egdâs ahlâm düşü oldur ki şeytanî ola, sabah hamama gitmek icab eder, ana dahi itibar olunmaz. Himmet düşü oldur ki gündüz fikrinde ne var ise gece düşünde onu görür; aslâ tabir olunmaz. Amma düşler dürlü dürlüdür, ona göre de tabirleri vardır. Rüya görenlerin kişiliklerine göre düşler dürlü dürlüdür; çünki dürlü dürlü adamlar vardır, bunların düşleri de dürlü dürlü olur; bu düşlerin tabirleri de. Rüyaların adları da muabbirlerin tabirnamelerindeki değişik adlarla verilmektedir. *Kâmilü't-tabir*'de düşün aslı iki nesnedir. Birisi oldur ki düşü göreni hakıkat-i halinden haberdar kılur. İkincisi, işin serencâmı aşikârdır. Aynı eserde Kirmânî'ye göre rüya iki ayrı türe ayrılır, birine hâb-ı tabiî derler, birine gayr-i tabiî. Hâb-ı tabiî kuvvet veren rüyadır; gayrıtabiî ise üç türlüdür. Birincinin mizâcı fesat vermektir. İkincisi ahlâttan bazısının ziyade olmasındandır, yani kan, safra, sevda, balgam. Üçüncüsü galattır, ziyanlu gıdalar yemekten olur, diyor. Düşlerin görüldükleri zamana göre de farkları vardır. Düşlerin yaz aylarının başında ve sonunda olması gerektir. Düş görmenin başka şartları da vardır. Kişi, abdestli olarak, yahut, taharet-i kâmile, demek ki boy abdesti alarak yatmalıdır. Belli bir duayı okuduktan sonra sağ yanına yata; düşünü birkaç vakıtta söylemeye: Gün doğarken, gün zevalde iken; gün dolanurken. Duşmana, avrete, oğlancıklara düşünü söylememeli; cahile, maskaraya da söylememeli; zira yaramaz; düşün tabiri, onu görenlere göre de fark eder. Müslümanların düşü kâfir düşünden; âlimlerin düşü cahil düşünden; cömerdin düşü, bahîlin düşünden farklıdır, bahîl, zahid olsa bile. Peygamber, bahîl, zahid de olsa cennete girmez, buyurmuştur. Her ne kadar düş bir ise de, halk üç

türlüdür. Sultan düşü tabiri ayruktur; avam halkın ayruktur. Netekim kış gününün tabiri bir türlüdür. Kaç türlü tabir vardır? Doğru düş üç türlü tabir olunur. a) rüyanın isminin câhiriyle. Filan kimsenin adı Fazl, veya Râşid veya Şâkir veya Sâlim veya Hasan olup rüyada onlardan biriyle ona nida olunsa o rüyanın sadık olmasına ve onun hüsn-i hâline delâlet eder. b) Rüyayı görenin isminin mânâsıyla tabiri. Bir kişi çiçeklerden, nergis, gül ve reyhan gibiler görmek ve koklamak. Bunun tabiri -Allahu a'lem- çabuk gelen ve az süren bir nimete ulaşmağa delâlet eder. c) Rüyada görülen şeyin zıddıyla da rüya tabir olunur. Meselâ bir kişi rüyada ağlamak, mahzun olmak gibi. Amma bunların zıddı, gülmek ve mesrur olmaktır. Bunun için kimi tabirnamelerde ayrı bâblar vardır. *Kâmilü't-tabir* çevirisinde düş tabirinin şartları (xıı. fasıl), muabbirin ve ona düşünü yorduranın dikkat etmesi gereken nesneler (xııı. fasıl).

Tabirnamelere dair. Yunanca tabirnamelerden İstanbul kütüphanelerinde ne Arapça, ne de bunların Türkçe çevirilerinden bir yazma yoktur. Yalnız Arapça *Risale-i İbn Sina*'nın (Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi kitapları, numero-1488) başında "Yunan ve Arabda, müteahhirîn ve mütekaddimîn tarafından yazılmış rüya tabir kitapları vardır. Bunların hepsini saymak ve hepsine vukuf güçtür. Bunlardan doğru olanları bâtıl olanlardan ayırmak da mümkün değildir, denildikten sonra, Rüyanın fâili nedir? Bu konuda neler söylenmiştir? Kaç türlü tabir vardır? Bu bölümler nelerdir? Bunun hakkında neler söylenmiştir? He nevi' için neler vardır? Bunlara delâlet edenler nelerdir? Rüya tabir ilminde muabbirlere neler gerektir?Bunun hakkında neler söylenmiştir. Tecrübelerden nasıl istifade edilir? Yazılmış büyük eserlerden bu kitapta ne yolda faydalanılmıştır. Risalede bu sorulara cevaplar alındıktan sonra, 37 i. fasılda Yunanlıların ve Arapların ne yolda tabir yaptıkları anlatılmakta ve türlü rüyaların tabirlerine ayrılmış olan bölümde *min ekavil'il-Arab* veya *min ekavîli'l-Yunaniyyin* diye Arap ve Yunan tabirlerine ayrı yer verilmektedir.

Ben Süleymaniye Kütüphanesi'nde tabirnameler üzerinde çalışırken yetmiş kadar yazma tabirname okudum. Bunların arasından ikisi Farsça, yedisi Arapça, geri kalanı da, Arapça tabirnamelerin Türkçeye çevrilmiş yazmalarıdır. Bunların içinden okuyucuya tabirnameler hakkında yeterince bilgi vereceklerini umduğum birkaçı üzerinde duracağım.

Tabirname-i İbn Sîrîn (Atıf Efendi Kütüphanesi, numero, 1974) Arapça. Rüya tabirinde büyük bir iktidara sahipti. Kendisinden sonra gelen müellifler tarafından onun ismi altında bunun gibi pek çok eserler yazılmıştır. Bunlara burada uydurma olarak bakılmak icap eder. Benim okuduğum yazmada hemen bütün rüyalar, Kur'an-ı Kerim sure ve ayetlerinde geçen isimlere göre tabir edilmektedir. Daha kitabın başındaki bir fasılda, uykuda görülen düşün hayra mı, şerre mi delâlet ettiğini anlamak için harflere bakmalıdır. Eğer bunlar hayır harflerden ise rüyayı hayra, şer harflerden biri ise şerre yormalıdır. Görülen rüyalar, rüyada görülen nesnelere göre harf sırasına konmuştur. Kitap, rüyada Allahı görmekle başlıyor. Bunu Âdem peygamberden başlayarak peygamberlerin gördüğü düşler takip ediyor. Tarifnamenin giriş kısmında yer alan bu isimlerden sonra, düşler harf sırasına göre devam etmektedir. İbn Sîrîn'e ait Arapça tabirnamenin ayrıca Türkçe çevirileri de bu kütüphanede vardır.

Kitab-ı Şerif fi Fenni't-tabir . (Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi kitapları, numero-120. Şeyh Ebû Tahir İbrahim İbn Yahya b. Gınâm el-Hanbelî el-Muabbir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 417). Yazar kitabını şu sözlerle takdim ediyor: Ben kitap yazan muabbir müelliflerin muhtasar ve uzun birçok kitaplarını gördüm; büyük eserlerden yararlandım; muhtasar eserlerden pek az istifadem oldu. Noktalı harflere göre tertip edilmiş binlerce kitaptan bir tane seçtim. Okuyan için bir yararı olsun diye; hem de onu kolayca okuyabilsin; *asılsız rüya ile bir mutluluk olan düşü birbirinden ayırabilsin diye*. Yazar, rüyaların tabirine geçmeden, rüya ile alâkalı konuları ve bölümleri anlatmak üzere *makale* başlığı ile ondört bölüm yazmıştır. Bunlardan sonra elif harfinden başlayarak, harf sırasına göre, görülen nesnelerin tabirini yazmıştır.

Tabiri'l-menâmât (Atıf Efendi Kütüphanesi, numara-1975) Ebû Sa'd Nasr b. el-Ya'kub b. İbrahim el-Dîneverî. Tamamı otuz fasıldır, her fasıl bir konuyu ele almaktadır. I. fasıl Allah azze ve celle'yi görmek. 2. Enbiya ve mürselîni görmek 3. Ruhi'lemini ve melâikeyi görmek... 9. Sultanı görmek. Bu fasıllar tekrar bâblara bölünmektedir. Her fasıldaki bapların sayısı aynı değildir.

Tabirname, Saîd el-Vâız (Nuriosmaniye Kütüphanesi, Arapça, numero-3748) Altmış bap. Birinci Bab. Resul-i Ekremin eshabdan meclisinde bulunanlara rüya tabir ettiği bu bapta ilk rüya Âdem Aleyhisselamın. Allahu Taâlâ soruyor Âdem'e: Bu yarattıklarıma baktın; onların içinde bir benzerini gördün mü? Âdem, hayır Rabbim diye cevap veriyor; beni yücelttin, ululadın; bana benzer bir eş yarat bana. Allah kabul etti ve sonra onu uyuttu, Havvâ'yı onun benzeri olarak yarattı ve ona bunu rüyasında gösterdi. Bu, ilk rüyadır. Bundan sonra sırasıyla peygamberlerin rüyaları devam ediyor. Yirmibirinci bâba kadar din, ibadet ve dinî inançlarla ilgili rüyalardan, sonra insanla ve onunla ilgili ağrılar, hastalıklar, ilaçlar, hacamet, kan aldırma ve benzeri olanların düşleri, yemekler, içecekler, sultanlar, silahlar, savaşlar... devam edip gidiyor.

Türk hükümdarları adına yazılmış iki tabirname vardır. Bunlardan biri, Süleymaniye kütüphanesinde, Hekim Ali Paşa kitapları arasındadır. *Tabirname-i Türkî* numara 588. 205 yaprak ve 264 bap var. Okuduğum yazmaların içinde, bir Türk hükümdarı için yazılmış olan birinci eserdir; şöyle başlıyor: (1[b] Sahib-i kitab işbu resme beyan eder ki bir nice bizüm kardaşlarımızdan

kitabının aslını iltimas ettiler, tâkim anlara bizden sonra yadkâr kala. Ve biz dahı Tâzî'den Farsçaya getirdük, dimişler; Arapdan, Farsçaya döndürmüşler. Biz, kemter duacı biçarelere şöyle işaret oldu sultandan, kim oldur Hüdavendkâr-ı muazzam, Hurşîd-tal'at, âlem-efrûz, husrev-i afâk, Padişah bâ-istihkak (2[a]) Sultan-ı Germeyan, Sultan Ya'kub b. Şah Süleyman b. Muhammed b. Yakub Han, Allahu Taâlâ onun gölgesini bizüm üzerimizde ve bütün Müslümanların üzerinde devam ettirsin, âmin, ya rabbe'l-âlemin. Türkîye döndüre deyu işaret oldu, Türkîye döndürüldü, Farsîden mukabil oluna. Sultan katında nice sahib-hünerler vardı; eğer nesne dahı fevt oldıysa mazur dutalar; her kişiden bulduklarını alurlar, bizüm elimizden gelen işbu kadardır, İnşae Allahu Taâlâ. Burada fi medh-i sultan ibn sultan sultan Yakub başlığı ile bir kasideden sonra metin başlıyor. Rüya meleği, kaç dürlü düş olduğu... gibi kitabı dolduran 264 bâb birbirini takib ediyor.

İkincisi *Kâmilü't-tabir*'dir. Bunun üç yazması var: a) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya kitapları, numera 1732. 126 yaprak. b) Süleymaniye Kütüphanesi, numero - 173. c) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitapları, 1796. Bu yazma, II. Sultan Bayezid'in şehzadesi Şehinşah adına yazılmıştır. Bu yazmanın (1[b]) *Şükr-i bîhad ve senâ-i bî-ad* ol Hudâ-yı Vedûda ki... diye başlayan önsözünü, günümüz Türkçesine çevirerek veriyorum:

Amma ba'd bil ki bu kitab-ı tabirin müellifi Şeyh Hakîm Ebü'l-Fadl Hüseyn b. İbrahim b.Muhammed es-Sa'lebî... Allah rahmet etsin, ne zaman ki *Sıhhatü'l-Ebdân*'ın telifinden fâriğ oldum. Edeb gördüm ki tabir ilminden de bir hakîm kitap yazmıştır. Bunca kitapların ortasında bir kitap gördüm ki bu ilimde kâfi ve vâfi ola; açuk ve yararlı ola. Bu bâpta kitap yazmağa çok çalıştım. Bu söylediğim nefis nushalardan ki herbiri bir kâmilin telifi ve makbulüdür; onu seçüp bu kitabı topladım. Her düşün tevilini ve tertib gözeterek harf sırasına kodum. Her harfe bir bap kıldım ve adını *Tabir-i Kâmil* kıldım ve üstadların kavlinden altı üstadın kavlini seçtim. Onların herbiri hakîm ve zamanının yegânesi idi. Onlardan birisi Danyal Hakîm ve Cafer Sadık'tır. Ve Muhammed ibn Sîrîn'dir ve İbrahim Kirmanî'dir ve Câbir-i Mağribî'dir ve İsmail İbn Eş'as'dır. Her kavl ki bu mezkûr muabbirlerin akvalinden seçilmiştir ve onaltı fasıla bölünmüştür. Ve herbirin birinden söyledim, tâkim okuyanlara ve dinleyenlere kolay olsun, böylece bir zaman kendime eziyyet ve zahmet verüp Sultan-ı A'zam ve Melik-i muazzam Sultan Kılıç Arslan içün telif kıldım ki bu babdan mahzuz ve mahfuz buyurur; Allah mezarını aydınlatsın ve yerini cennet etsin. Meğer bu Farsça kitap, beylerin ve büyüklerin başı, öğünülecek meziyyetleri kendinde toplamış olan Karacabey ki adlile meşhur ve ilm ile mezkûrdur, sultanü'l-İslâm ve'l-müslimîn Murad ibn Muhammed Han'ın makbulüdür, Allah değerini yükseltsin ve düşmanlarını kahr etsin, mübarek kulağına erişti, kitabın konusuna vakıf olup diledi ki Farsçadan Türkîye tercüme ittire; tâki ziyade hazz idüp duacılarına işaret olundu ki Türkçeye tercüme idevüz. Kabul idüp Allahdan başarı ve yardım dileyerek o Farsça kitaba göre hemen harf sırasına koyup her harfde bir bab idüp onaltı fasıl üzerine tercüme kılmağa gayret gösterdim. Amma kerem erbabından ümid ederim ki eğer yanlışlıklar görürlerse bunları düzeltsinler; yardım Allahdan ve tevekkül onadır.

Kitabın başında, harf sırasına göre dizilmiş olan fihristte 1214 kelime var. Bunların hepsi Farsça olmayıp aralarında doğrudan Arapça olan kelimeler de vardır. Bu kelimelerin tabirleri, kimikez, *esb* [at] kelimesinde olduğu gibi, sahifelerce sürmektedir. Kitapta dikkate çarpan noktalardan biri, şehirlerin tabirlerine ayrılan bölümdür (Yaprak, 174[b] vdd.) Bu şehirlerin hepsi de İslâm memleketlerindeki şehirlerdir.

Tabir Örnekleri: (Bunların hepsi *Kamilü't-Tabir*'den alınmıştır.)

Sûsen. İbn Sîrîn eydür: Eğer sûseni vaktında ve yaprak arasında göre delâlet eyler ki ana bir nesne yetişe. Veya oğlu ve kızı hasıl ola. Ve eğer yaprağından ayrı göre, gam ve gussaya delâlet eder. Ve eğer bir avret göre ki sûseni yerinden koparup kendü erine verdi; delâlet eder ki ana talâk vere. Ve eğer er göre ki sûseni yerinden kopardı ve kendü kuluna verdi, delâlet eder ki kulu kaça. Kirmânî eydür: Gördü ki bir kimesne ana bir deste sûsen verdi, delâlet eder ki bunların ortasında deme ve işitme olup aralarında müfarekat düşe. Câbir Mağrıbî eydür: Düşte sûsen dibin görmek yaramaz huylu ve yaramaz işlü ve muvafık bir cariye ola. Eğer sûsen kendi vaktında göre, delâlet eyler ki tevili yaramaz ola.

Lâle.- (247[b]). İbn Sîrîn eydür: Eğer bir kimesne lâleyi düşünde göre, lâle vaktında ağacı üzerinde:, delâlet eder ki ana bir nesne yetişe veya oğlanı ola. Eğer ağacından ayru göre, gama ve gussaya delil ola. Ve Eğer bir avret göre ki lâleyi üzüp erine verdi, delâlet eder ki eri anı tezcek talâk vere. Ve eğer bir er göre ki lâleyi ağacından üzüp bir kuluna verdi, delâlet eder ki, anın kulu tezcek kaça. Ve eğer göre ki kuluna bir deste lâle verdi, delâlet eder ki bunların ortasına söz keleci düşüp ayrılırlar. Ve eğer göre ki fasl-ı baharda bir lâlezar yeri var ve belki ol yer kendinin mülküdür, delalet eder ki anın miktarınca ana hayır ve menfaat yer issinin ola. Ve eğer göre ki gayrı kimesnelerin yerinden lâle devşirir, delâlet eder ki ol devşirdiği lâle miktarı ol kimesneye andan zarar ve ziyan yetişe veya bir kimesnenin anınla sözü ve kelecisi ola.

Turunç.- Turunç eğer sarı renklüdür, amma hoş kokuluve eyü tamla pâk sudetlü ola ve dahı cennet yemişlerindendir; ve bunlar sebebiyle anın hayrın göre., düşde eyidür. İbn Sîrîn eydür, turunç bir veya iki ola, delâlet eder ki oğlu ola ve eğer çok ola halâl mal ola, turunç miktarı ve yeşil turunç tabirde saru turunçdan eyürek ola. Kirmânî eydür: Turunç düşde bir gani kimesne ola beğenilmiş, cemallü ve halka dahı yakın ola ve halk anı seve ve medh

ideler. Ve eğer turunç var veya bir kimesne ana verir, delâlet eder ki bu zikr eyledüğümüz sıfatlu kimesne ile ana musahabet düşer. Ve eğer yanında turunç göre delâlet eder ki anın bir mahbup oğlu ola. Ve eğer göre ki turunç yidi, delâlet eder ki ululuk veya bir ulu kimesneden ana nasib ola. Ve eğer göre ki turuncu beze sarup da gizlene, delâlet eder ki oğlu dünyadan gide.Ve eğer göre ki evinde çok turunç var; şunculayın ki evi ol turunçlardan koku almış. Delâlet eder ki çok mal bula; ve dahı eyü senâ ve miras bula. Câbir Mağrıbî eydür: Eğer göre ki turunç var andan nahoş koku gele; delâlet eder ki yaramaz huylu ve muvafakatsız bir oğlu ola. Ve eğer göre ki turunç bir kimesne bağışladı, delâlet eder ki bir kimesne hakkında ihsan eyleye. Eğer göre ki bir turunç alup yenine kodu, delâlet eder ki anın cariyeden bir oğlu ola. Eğer göre ki ol turunç yeninden düştü, delâlet eder ki natemam bir oğlu ola. Cafer Sadık eydür: Düşte turunç görmek dört vech üzeredir: Biri mahbube avret ve ikinci pak dinlü ceriye ve üçüncü mahbub ve gani dost ve dördüncü sâlih ve şerif oğlu ola.

Sîb 164 [a]. Yani elma. Bilin ki bu fennin üstadı elmanın tevilinde hılâf etmişlerdir. İbn Sîrîn eydür: Eğer göre ki elma yeşil olacak olursa oğul ve kız ola. Ve eğer kızıl ola, padişahda şefkat ola. Ve eğer ağ ola, bazirgân menfeat bula.Eğer saru ola ve dahı ta'mı ekşi ola, delâlet eder ki zahmet, hastalık ola. Ve eğer göre ki elmayı iki pare eyledi, delâlet eder ki ortağından ayrıla. Ve eğer göre ki bir kızıl elma ağacından kopardı ve yidi, delâlet eder ki bir kızı ola. Kirmânî eydür: Eğer göre ki bir kimesne ekşi elma verdi; delâlet eder ki ol kimesneyi dost tuta. Ve eğer gördü ki elma tatlu elma verdi, delalet eder ki dost tuta. Câbir Mağrıbî eydür: Elma, düşte gayibden ve hazırdan haber ola. Eğer göre ki düşte tatlu elma göre, delâlet eder ki hoş haber işide. Ve eğer ekşi elma göre, delalet eder ki yaramaz haber işide. Danyal eydür: Düşte elma görmek, sahib-i vâkıanın şuglünde himmet ola; zira ki eğer elmayı padişah göre, tevili anın memleketi ola. Ve eğer bazirgân göre anın ticareti ola. Ve eğer ekinci göre tohum ekmekliği ola. Eğer bezzaz göre, kaftan satmak ola. Ve gayrılar dahı buna kıyas ide. Eğer göre ki elması var ve andan yir, delâlet eder ki ol yidüğü miktarı himmeti ola ve kendü şuglüne daha gönlü muradın bula. Cafer Sadık eydür: Düşte elma görmek sekiz vech üzredir: Birisi oğul ve kız, ikinci menfeat ve üçüncü hastalık ve dördüncü cariye ve beşinci kumaş ve altıncı ferman-revâlık ve yedinci sahib-i vâkıanın himmet ve sekizinci hazan veya gaibin haberi.

Pil (74[a]). İbn Sîrîn eydür: Muabbirler ortasında fark yoktur; hiç bir rivayette; düşü, gece ile gündüz arasında, illâ filde değil. Eğer bir kimesne gece düşünde görse ki bir fil bin iş, delâlet eder ki avret ala veya bir büyük işe yetişe; ve eğer bu düşü gündüz göre, delâlet eder ki avretine talâk vere veya cariye sata. Ve eğer göre ki fili yerinden getürdü, delâlet eder ki izzete ve bir mertebeye ve ululuğa yetişe ve dahı mirab bula. Ve eğer göre ki bir pîli depeledi, delâlet eder ki bir ulu padişah anın elinden depelene; veya bir muhkem hisar ala. Ve eğer göre ki fil ayağını onun başı üzre koyup onu depeledi, delâlet eder ki helâki yakın ola. (Bu düşün tabiri, sahife sonuna kadar devam ediyor)

Tutmaç.- (77[b]). İbn Sîrîn eydür: Eğer göre ki tutmaç, kuzu etiyle veya koyun etiyle ve dahı tatlu yoğurtla, delâlet eder ki anın miktarınca sipahi kimesnelerden ana hayır ve menfeat yetişe. Ve eğer göre ki öküz etiyle, ya tavşan etiyle ve ekşi keşikle veya ekşi yoğurtla veya bunlara benzer nesneler ile tutmaç yir, delâlet eder ki alçak ve dûn kimselerden azacık menfeat yetişe. Câbir Mağrıbî eydür: Tavşan etiyle ve altı nesne ile pişmiş tutmaç düşünde gördü, andan yiye, gama ve gussaya delil ola, ana yetişe.

Asîde.- (191[a]) Ya'ni *hanegî helva. Belki düşte haneğî helva* görmeğin yeğreği oldur ki içinde zafran olmaya. Zira ki *sarılık* helva içinde hastalıktır ve anı düşte görmek ol düştüğü miktarınca zahmetlere mal ola. İbn Sîrîn eydür: Eğer göre ki bir lokma hanegî ağzına koydu, delâlet eder ki yedüğü miktarınca ana zahmet ve ceng ile mal hasıl ola. Ve eğer göre ki bir kimseye bir lokma asîde verildi, delâlet eder ki ol kimesneye hoş latif söz söyleye veya ol kimesneye ecliçün bir beğenilecek helva miktarınca zahmetle ve ceng ile ana mal vere.

Fahte.- (198[a]) *üveyik*. İbn Sîrîn eydür: Üveyik düşte, dini nâkıs ve şefkatsuz bir avret halk eyleye, muvafakati olmaya. Ve eğer göre ki üveyik öttü veya bir kimesne ana verdi, delâlet eder ki avret ala. Şol zikr eyledüğümüz sıfatlu. Ve eğer göre ki üveyik etinden yidi, delâlet eder ki anın miktarınca avret malından alup nafaka eyleye. Kirmânî eydür: Üveyik düşte, yalan söyleyici oğlan ola. Eğer göre ki bir kimesne ana üveyik verdi, delâlet eyler ki anın yalancı ve muhayyil bir oğlu ola. Bir kimesne göre ki üveyik damı üzerinde öttü; bir kerre öte, gayip haberin işitmekliğe delil ola. Ve eğer iki kerre öte, yaramazlığa delil ola; üç kerre öte, iyi ve hoş haber işide. Câbir Mağrıbî eydür: Eğer göre ki üveyik ana söz söyledi, delâlet eder ki bir kimesne ana va'de eyleye, ol va'deye muhalefet eyleye. Göre ki üveyik ve karga, ikisi ol eve girdi, delâlet eyler ki uğrı anın eşyasın uğurlaya. Cafer Sadık eydür: Üveyik görmek düşte üç vech üzerinedir: Birisi avret, ikincisi oğul ve üçüncüsü hizmetkâr.

Konstantaniyye.- (175 [a]). Delâlet eder ki din yolunda zaif ola; lakin haram mala müstağrak ola.

Çek.- (90 [b]) Yani "kadı bitisi". İbn Sîrîn eydür: Eğer göre ki mühürlenmiş kadı bitisi bir kimesne ana verdi ve yahut kendi buldu, delâlet eder ki mal ve nimet bula. Ve eğer göre ki bir kimse anınçün kadı bitisi yazdı, delâlet eder ki ol gören kimse hacil ola. Ve eğer göre ki ol kimse özü yazdı, delâlet eder ki ol kimesne hacamet ide. Câbir Mağrıbî eydür: Eğer göre ki bir mühürlenmiş kadı bitisi var, delâlet eder ki ol kimesnenin malın noksanına. Ve eğer göre ki ol kadı bitisi yazdı veya zâyi oldu, delâlet eder ki mal zayi ola. ☆

Engüri Karyesinde Ulemadan Talât Efendiye Son Cevabumuzdur*

ŞİNASİ TEKİN

Aziz meslekdaşım, nazarî lisâniyyat ustası T. Tekin *Tarih ve Toplum*'un Haziran 1991 sayısında (90) bana çok kızmış, bundan önceki sayıda (88, Nisan 1991) verdiğim cevabımı satır satır elekten geçirmiş, düştüğüm hataları birer birer göstermiş.Bazılarında haklı! Fakat bir çok hususlarda kendisine katılamayacağım; ama bunları burada sıralayıp lâfı uzatmak, teknik teferruatla okuyucuyu sıkmak da istemiyorum. Gene de fazla teferruata kaçmadan bir iki noktaya şöyle hafifden dokundurup geçmek istiyorum.

1. "Arap söyleyişi olduğu için Mahmûd el-Kaşgarî diyemiyorum" demek yersiz bir inatçılık gibi geldi bana; bir kere bu Arap söyleyişi değil, bizim de dâhil olduğumuz İslâm Kültürünün bir parçacığını dile getiren bir isim, bir lâkaptır. Üstelik kendisini tanıdığımız bir zâtın adıdır. Kendi adlarımızı da değiştirelim mi şimdi arapçadırlar diye? Size bundan sonra Talât demesek de başka bir şey, meselâ Yarukyüzlü (*yaruk* kelimesi Eski Türkçede 'ışık, nur' demekdir) desek olur mu, beğenir misiniz? Adınız arapça değil mi?

2. Yabancı kelimeler dilin kâidelerine niçin uymazlarmış? Acemin *bâdem'i* Anadolu yaylasında *bayam* olmuş, ama yazı dili *bâdem* üstüne yatmış. Öte yandan *kâhya* kelimesi tarihî teknik terim olarak *kethuda*'nın yanı sıra yazı dilinde yerini almış bugün ama her ikisi de aynı yerden geliyor: *kâhya*'nın en erken Selçuk devrinde yazılı olarak tesbit ettiğimiz *geyuha* şekli, herhâlde Pehlevîceden yani bugünkü Farsçanın ağa babasından geliyor ama Türkçenin tertemiz ses kâidelerine uyaraktan: *kadagxvatay*. Neyse lâfı uzatmayalım, zira bu işin sonu gelmez! Hem *çekiç* kelimesinin yabancı asıllı olduğunu Balat'daki Mişon Efendi dahi bil-MEZ, dil nereden bilsin?

3. "... Dilde semantik nedenlerle, anlam karışmalarını önlemek amacıyla bilinçli ses değişmeleri meydana gelmez. Bu doğru olsaydı dilde eşsesli kelimeler olmazdı" diyorsunuz yazınızın 332. sahifesinin üçüncü sütûnunun ortalarında ve hemen ardından da 'beygir' ve 'isim' manâsındaki kelimelerin eşsesli olduğunu bildiriyorsunuz. Ama şu cümlelerde dört ayrı kelime belli şarta bağlı olsa bile eşsesli olmakdan çıkmış, dil bunları birbirinden ayırmış pek alâ: *ad* 'isim' */at* 'beygir'. *ot* 'ot' / * *od* 'ateş' [tek başına bugün artık mevcut değil, ancak belli terkiplerde görülür] *İstanbul'da bir âlim varmış. [adı] Ali imiş. Bu âlimin bir [atı] varmış. Atı bir gün komşusunun otlağına girmiş, otlaktaki [otu] yemek istemiş. Ama [odu] ocağı batası komşusu müsaade etmemiş.*

Ama siz, gerçekten parlak bir dil nazariyatçısı olarak başka başka adlar veriyorsunuz bunlara; bizim izah denemelerimizi beğenmiyorsunuz. Haklısınız, belki çizmeden yukarı çıkıyoruz *min gayri haddin!* Amma velâkin sizin gibi düşünmüyorlar diye etrâfınıza hakâret yağdırmaya hiç hakkınız yok, güzel güzel, efendi efendi, paşa paşa hatâlarımızı gösterip bizleri irşâd eylerken (335. sahifenin orta sütûnunun ortası).

4. Cevâbınızın bir yerinde "pantürkist duygularla coşmuş..." gibi laflar ediyorsunuz. Ben sadece, durumlarını düzeltmek isteyen Orta Asyalılardan yükselen seslere dikkatinizi çekmiştim. Orada yaşayanlar, durumlarını değiştirmek, düzeltmek istiyorlar, 'Müşterek bir Orta Asya Türk yazı dili' kuralım diyorlar! Bunun için önce 'ortak bir alfabe'den başlayalım diyorlar! Bunun seninle benimle, Anadolu ile ne ilgisi var? Biz Anadoluluyuz, yazı dilimizi onlarınki ile birleştirelim demiyoruz. Onlar bize bakıyorlar ve bizi örnek olarak görüyorlar! Sonra bunun konuşma dili ile de hiç ilgisi yok. Konuştuğumuz gibi yazmaya başlarsak, kaç türlü konuşuyorsak o kadar yazı dili çıkar ortaya.

[Bu münâsebetle şu iki küçük

fakat son derece düşündürücü yazıyı ilgilenenlerin dikkatine sunmak istiyorum: Efrasiyap Gemalmaz "Türk dünyasında alfabe ve imlâ meseleleri üzerine "*Kardaş Edebiyatlar* (Erzurum: Ocak, Şubat, Mart 1991, sayı 19, s. 6-9); Dr. Yavuz Akpınar, "Türkiye ve Türk Dünyası", a.y., s. 3-5]

'Tarafsız bir ilim adamı' olarak son 70 yılda (veya 170 yılda) teşekkül eden yazı dillerini nasıl kabûl ediyorsanız bunun tersini yapmak isteyen insanların feryatlarına da kulak asmanız gerekmez mi? Hem rica ederim, "W. Radloff şunu demiş, W. Bang cenapları dahi şöyle buyurmuşlar" gibi misâllerle ortaya çıkmayalım! Onlar öyle diyebilirler; yabancıların, toplumlarımızın kültür meseleleri karşısında takındıkları tavırlar üzerine söylediklerinin bilimselliğini tahkik etmeden, durup düşünmeden olduğu gibi nasıl kabûl edebiliriz?! Öte yandan Cermen dilleri ile Latin dilleri analojisi, Orta Asyadaki duruma uymuyor. Bir kere Orta Asyadaki siyasî bölünme çok yeni, Avrupadakilerle mukayese edildiğinde fark nerede ise bin (1000) yılı buluyor. Bin (1000) yıllık siyasî bölünmenin Cermen ve Latin asıllılara bahşettiği değişik etnik duyarlılık ile son 100 yıllık bölünmenin Orta Asya Türklerine getirdiği arasında dağlar kadar fark var. Bir Alaman bir İngilizin, bir Hollandalının, bir Furansızın gırtlağına sarılabilir, bir Lizbonlu bir Madridliye ters ters bakabilir ama benzeri durumlarda bir Kazak bir Tatara, bir Uygur bir Kırgıza nasıl muâmele eder, çok merak ediyorum!

Hülâsa-i kelâm, Orta Asyalılar, yakın bir geçmişte başlamış olan bu siyasî bölünmeyi durdurmak istiyorlar! Sadece bunun için bağırıyorlar! Benim bütün söylemek istediğim şu idi: "Bakalım ne diyorlar, ne istiyorlar, dinleyelim!" Eğer bunun için beni *pantürkist* omakla suçluyacaksanız, peki ben oyum işte, nasıl şeyse o?

Batılı ulemânın bu konularda takındığı tipik tavrı gösteren bir iki canlı misâl vermek istiyorum, müsaadenizle. Birine bizzat şâhit oldum. Harvard Üniversitesinde [hani benim burada ders verdiğim hâlde nasıl olup da sizin gibi düşünmediğime şaşmışsınız ya, işte o üniversitede (s. 335, tam ortada)] Azerbaycan'da geçdiğimiz sene cereyan eden Karabağ hâdiseleri üzerine ilmî bir toplantı yapılmıştı; sözüm ona ilmî tarafsızlığı cihanı ve dahi yetmişiki düveli tutmuş âlimlerden birileri bana takıldılar"... Seninkiler gene biçmeye başlamışlar Ermenileri, ne haber?..." Azerbaycan'daki hâdiseleri kasden çarpıtarak 'bilimsel' formüllerle 'öylesini' değil de 'işlerine gelen böylesini' göstermeye çalıştıklarını bildiğim için tebessümler içerisinde dedim ki: "... Efendim bildiğiniz gibi ben *türkiş*, onlarsa *tiirkik!* Benden ne yapmamı, ne söylememi bekliyorsunuz?" Bana verilen cevap çok ciddi idi. Ciddî olduğu kadar da Sovyet Türkologlarının da Batılı Türkologların da bu konularda hiç de sanıldığı kadar samimî ve tarafsız olamadıklarını gösteriyordu:".. O başka! Bu isimler birer *akademik makyaj*dır! Aslında hepiniz birsiniz, bir soydansınız!.."

Hani *Turkic languages*? Hani *Türkische Sprachen* lakırdıları nerede kaldı? Hani bilimsellik, tarafsızlık? N'oldu bütün bunlara birden bire? Gel de külhanbeyi ağzına yumulma: *Kül yutmayız biz, boynumuzda mangal asılı. O değil, işte budur işin aslı! Geç anam babam, geç bunları bir kalem geç* de asıl şu ikinci misâli *seç:*

Çin, bildiğiniz gibi Doğu Türkistan'ın adını resmen değiştirdi. Resmî imlâ ile değil de Ürümçili bir talebemin telâffuzu ile veriyorum: *Şincang* şekline soktu. Taşkentli meslektaşlarımızdan bazıları buna şiddetle karşı koydular ve *Şerkî Türkiston* demekte ısrar ettiler. Benzeri konularda tabiî olarak tarafsız kalmaya özenen batılılar, bu arada muhterem hocam A. von Gabain de dâhil olmak üzere herkes, her biri kendi memleketinin imlâsı ile yeni adı Şincang diye hemen benimseyiverdiler; daha 30-40 sene evveline kadar meselâ *Ost Türkestan* derlerken! Ya bizler? Aziz dostum, ya bizler ne diyeceğiz?

Zinhar, sakın ola ki beni yanlış anlamayınız! Nazarî lisâniyyat konularında siz bir ustasınız, bunu yetmişiki düvel tasdik eylemiştir! Ancak Hazar'ın ötesindekiler eğer ortak bir *yazı dili* kurmak istiyorlarsa (ortak *konuşma dili* değil!) bu isteğe kulak asalım diyorum A.v. Gabain'in, G. Doerfer'in kulak asmasını beklemeden!

Hülâsa-i kelâm:

Tavsiyelerinize uyarak *'hata-savap'* cedvelimizi dürüp zamk-i arabî ile mühürleyelim! Ancak son olarak bir noktayı daha belirtelim ve bahsi burada kapayalım:

Aşağıya aldığım cümlelerinizin bazı yerleri, hukukcuların gözünde "şahsa ve umûma zımnen hakâret unsurları" taşımakta imiş, < hukuk dilinden anlamadığım için bunun eğriliği veya doğruluğu hakkında bir şey söyleyemeyeceğim. Bana bizzat bildirilen budur!> *vallahu a'lem bissevâb!*

1. [Dergi'nin 'etimolog dostumuz' diye tanıttığı sayın Ş. Tekin] (*Tarih ve Toplum* 83, s. 22)

2. ["Türk dilleri" yerine "Türk lehçeleri", hatta "Türk şiveleri" deyimlerini kullanmakta direnenler ise R. RahmetiArat ile "Türk dili bir bütündür, parçalanamaz!" diye yazılar yazan Prof. M. Ergin ve onun yolunu izleyen yerli "ulema"lardır. Harvard üniversitesi gibi seçkin bir Amerikan üniversitesinde hocalık yapan Ş. Tekin'in de bunlar arasında yer alması şaşılacak şey doğrusu] (*Tarih ve Toplum* 90, s. 335, orta sütûnun ortası).

Muhterem nazarî lisâniyyat üstâdımızdan ricâmız, işi şahsî hakâret seviyesine indirmekden vaz geçmesi ve eski acı hâtıraların canlanmasına sebebeyet verMEmesidir!

Aksi takdirde sözleri "yanutsuz" ve "yangkusuz" kalacaktır. ☆

* "Ankara âlimlerinden Talât Tekin'e son cevabımızdır!"

Wojciech Bobowski (Ali Ufki)'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler

CEM BEHAR

Polonyalı mühtedi Wojciech Bobowski'nin (Osmanlı'da benimsediği adıyla *Ali Ufkî*) müziğe ilişkin eserleri 16. ve 17. yüzyıl Klâsik Türk Müziğinin en önemli kaynaklarıdır. Yüzlerce saz ve söz eserini porte'li notayla ilk kez notaya almış olan Ali Ufkî (1610? -1675) 17. yüzyıl ortalarının İstanbul'unda okunup çalınan eserlerin kimliklerini tesbit eder. İleride Klâsik Türk Müziğinin tarihi yazılabilecek ve Osmanlı müzik dünyası belgelenebilecekse bu büyük ölçüde Ali Ufkî'nin ardında bıraktığı müzik yazmaları sayesinde olacaktır.

Bu elyazmalarının en önemli iki tanesi (*Mecmua-yı Saz u Söz* ve "*Müsveddeler*" diye anılagelen Mecmua) hâlâ bir bütün olarak incelenip, değerlendirilip günümüz okuyucusuna çağdaş bir biçimde sunulmayı bekliyor. Birbirlerine çok benzeyen bu iki yazmada da birçok ses ve saz eserinin güfte ve notası mevcuttur. Bu bakımdan bu iki yazmanın "édition critique" lerinin ayrı ayrı değil, birlikte yapılması gerekir. Ali Ufkî'nin musikiye ilişkin üçüncü yazması ise, yazarının hayat hikâyesini de eklenerek, yakın bir tarihte yayınlandı.[1]

Ali Ufkî'nin hayatı ve eserlerine dair bilgiler dağınık, bölük pörçük ve ulaşılması oldukça zahmetlidir. Klâsik Türk Musikisinin bu çok önemli kaynak kişisine ilişkin belgeler Avrupa'nın dört bir yanına dağılmış durumda.

Bu yazıda *Ali Ufkî ve Mezmurlar* kitabımızın yayın süreci sırasında ve sonrasında elimize geçen belge ve kaynakları kullanarak ortaya çıkan yeni bilgileri, Bobowski'nin hayatı ve eserlerine dair yeni ayrıntıları değerlendirmeye çalışacağız. Burada Ali Ufkî'nin hayatı ve eserleri hakkında bazı eklemeler ve düzeltmelerle birlikte, mezâmir bestelerinin kendisine ait olmadığını ortaya koyan belgeler üzerinde duracağız. Bu bakımdan bu makaleyi *Ali Ufkî ve Mezmurlar* kitabına bir Ek, bir Zeyl olarak görmek doğru olacaktır.[2]

Ali Ufkî'nin İstanbul'a Geliş Tarihi

Çeşitli belge ve kaynakları tarayarak Bobowski'nin Osmanlı sarayına esir olarak ancak 1632-1639 yılları arasında girebilmiş olacağı sonucuna varmıştım. Saray'da 19 yıl geçirdikten sonra da Ali Ufkî 1651-1657 yılları arasında âzâd edilip ayrılmıştır.

1630'lu yıllarda Osmanlılar Polonyayla genellikle savaş hâlindeydi. Savaşın konularından biri de Ali Ufkî'nin doğum yeri olan Lwow'un yakınlarındaki Kamanice kalesinin zaptıdır. O yıllar içinde Osmanlı kuvvetlerinin galip gelip çok sayıda esir aldıkları tek savaş da 1633 yılının Eylül ayında (rebiyülevvel 1043) Hotin ile Kamanice kaleleri arasında yapılmış olan savaştır. Osmanlı kuvvetleri bu sefere Vidin Beylerbeyi Abaza Mehmet Paşa'nın yönetiminde çıkmışlardı. Savaş, Nâima'nın deyişiyle, "Leh kıralı olan bed-fiilin vekil-i mutlakı olan Hetman-ı bî aman" ın kuvvetleri iledir. Sefere, Osmanlıların tarafında, yine Nâima'ın deyişiyle "Kantemiroğulları Orak Mirza ve Hüseyin Mirza, cümle oymakları olan Nogay ve gayri Tatarlar, Boğdan ve Eflak Voyvodaları" katıldılar. Ali Ufkî'nin Kırım Tatarları tarafından esir edildiğine dair rivayet, bu sefere katılanların kimliğiyle ilişkili olsa gerektir. Bu savaşın sonuçlarını Nâima şöyle özetler:

> "...Küffârdan vâfir başlar ve diller ve bayraklar alınıp yüzaklığı müyesser oldu."[3]

Lwow kentinin ileri gelen Hristiyan ailelerinden birinin iyi eğitim görmüş oğlu olan Wojciech Bobowski'nin işte bu savaşta "alınan" dillerden biri olması ihtimâl dahilindedir. Bu da, Ali Ufkî'nin İstanbul'daki yaşamından çıkarsadığımız onun Saray'a giriş tarihi hakındaki tahmini kuvvetlendirir.[4] Bobowski Osmanlılara 1633 Eylülünde esir düşmüşse, ihtida edip

değerli bir savaş esiri olarak Saray'a alınışı 1633 sonlarına ya da 1634 yılına rastlamalıdır.

Bobowski'nin bu tarihten *çok önce* İstanbul'a getirilmiş olması olanaksızdır zira İstanbul'a geldiğinde batı standardlarında mükemmel bir eğitim görmüş, Fransızcayı, Lâtinceyi, Grekçeyi, müziği ve nota okuyup yazmayı öğrenmişti. Bu tür bir eğitimin de yirmi yaşlarından önce tamamlanmış olması mümkün görünmüyor.

Bu tarihten *çok sonra* İstanbul'a getirilmiş olması da imkansız görünüyor. Ali Ufkî 1643 yılında Komensky'nin *Janua Linguarum Reserata*'sının Türkçe çevirisini bitirmişti. Demek ki bu tarihten epey önce İstanbul'a gelmiş ve Türkçeyi mükemmelen ve ayrıca bir miktar Arapça ve Farsçayı öğrenecek kadar vakti olmuştu.

Bütün bu nedenlerle, büyük bir ihtimâlle Ali Ufkî'nin İstanbul'a getirilip saraya alınışına tanık olan yılların 1633-1634 yılları olduğunu söyleyebiliriz. Bobowski bu sırada 23-24 yaşlarında olmalıydı. Ömrünün kalan 40 yılını İstanbul'da geçirecekti. Bir Osmanlı yetkilisi tarafından bir ara Mısır'a götürüldüğü yolundaki rivayet ise henüz tevsik edilmiş değildir.

Meninski'nin Türkçe Hocası Ali Ufkî

Onyedinci yüzyılın en önemli müsteşriki sayılan Francois Mesgnien Meninski, 1623 yılında bugün Fransa sınırları dahilinde kalan Lorraine bölgesinde doğmuş, 1698'de Viyana'da ölmüştür. Doğu dillerine merak salınca önce Roma'da eğitim gördü. 1652 yılında Polonya sefirinin maiyetinde İstanbul'a geldi. Biyografisinde şu satırları okuyoruz:

".. İstanbul'da Türk dilini dönemin iki önemli hocası Ahmet ve Bobovius'tan öğrenmiştir". [5]

İki yıl sonra Polonya Parlamentosunca baştercümanlığa atanan Meninski, az sonra da Polonya sefiri olur. Hizmetlerinden dolayı Polonya Kıralı Jan Sobieski tarafından kendisine asâlet ünvanları verilir. 1661 yılında ise Avusturya imparatoru Leopold'un hizmetine geçer ve bu sefer İstanbul'da Avusturya Maslahatgüzarlığı yapar. 1671'de Viyana'ya döner ve ölümüne dek bu kentten ayrılmaz. Bu süre zarfında da imparatorluk sarayının doğu dilleri baştercümanlığını yapar.

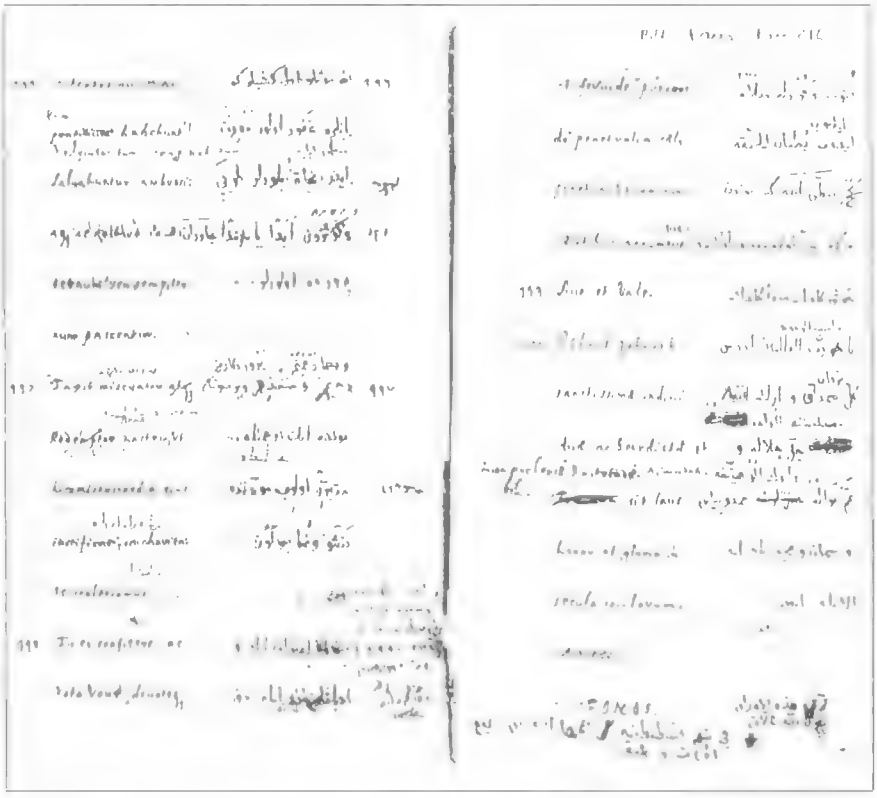

Comeniuus'un Janna Linguarum Reserata'*sının Ali Ufki'nin elyazısıyla çevirisi'nin son sayfası (Paris, Bibliothéque Nationale, Şark yazmaları bölümü,* Ture 216/II*)*

Meninski'nin en önemli yapıtı olan *Thesaurus* 1680 yılında yayınlanmıştır.[6] Üç büyük ciltlik ve 6000 sayfalık bu muhteşem sözlük her Türkçe kelimenin telâffuzuyla birlikte Arapça, Farsça, İtalyanca, Lâtince, Fransızca ve bazan da Lehçesini vermektedir.

Ayrıca, kelimelerin büyük çoğunluğu için bu sözlük çeşitli kaynaklardan derlenmiş cümle ve kullanım örnekleri içermektedir. Bu kaynaklar arasında divanlar, münşeatlar, sâk ve fetva mecmuaları vardır. Meninski'nin Türkçe sözlüğü yüzyıllarca (belki de Sir James Redhouse'a dek) haklı olarak Türk dilini öğrenmek isteyenlerce en önemli kaynak olarak kabul edilmiştir. Çok aranan bu sözlüğün nâdir hale gelmesinin bir nedeni de çoğu nüshalarının 1683 yılında Viyana kuşatması sırasında çıkan bir yangında yok olmasıdır.[7]

Thesaurus'un birinci cildindeki önsözde (Prooemium), Meninski verdiği cümle ve kullanım örneklerinin kaynaklarını sıralar ve her kaynağı bir kısaltmayla belirtir. Bu kaynak listesinde, Lâtince olarak Ali Ufkî'ye ilişkin şu iki ayrı madde vardır:

"*Bob*, Bobovius, seu Janua Linguarum aurea reserata, ab eo in Turcicum idioma olim translata et mihi Constantinipoli communicata. Vir erat Polonus natus, multarum linguarum, sed religionis in speciem Turcice reipsa, Deus scit cujus. (Bobovius, Janua Linguarum aurea reserata'yı evvelce Türkçe'ye çevirmiş ve bana İstanbul'da iletmişti. Adam Polonya doğumluydu; çok sayıda dil bilirdi; ancak Tanrı taksiratını affetsin, Türk dinini kabul etmişti).

Jan. Janua Linguarum Turcice Reddita. Ms."

Janua Linguarum Türkçe çevirisi Elyazması.)

Ali Ufkî'nin Janua Linguarum çevirisi bugüne dek yayınlanmadı. Ancak, gördüğümüz gibi, yazma halinde dahi, Meninski'nin büyük sözlüğüne kaynaklık etmiştir. Meninski böylece *Janua* gibi önemli bir didaktik sözlüğü Türkçe'ye çevirmiş bulunan ve kendisine Türkçe hocalığı yapmış olan Ali Ufki'ye vefa borcunu da ödemiş oluyordu. Matbu Avrupa kaynaklarında Ali Ufkî'ye ilişkin ilk somut bilgiler Meninski'nin bu kitabının önsözündeki bilgilerdir.

Thesaurus'ta bu biçimde *Bob*, ya da *Jan*, koduyla verilen yüzlerce kelime ve deyim kullanım örneği vardır. Bu örneklerden bir tanesi müzik tarihi açısından çok önemlidir.2. Cildin 2024. sayfasında verilen Dürr-ü Mufassal deviminin örneğidir bu. Latince karşılığı "Uniones separati" (ayrılmışların birleşmesi) olarak verilmiştir. Lâtince izahı da Meninski tarafından "Gamma, seu notae musicales ut infrae expressae" olarak veriliyor (Türkçesi: Iskala, yani müzik notaları; aşağıda gösterildiği gibidir). Bu başlık altında verilen harf ve nota dizileri olduğu gibi *Mecmua-yı Saz u Söz*'ün son yaprağındaki Sema'dan alınmıştır. Bu harf ve nota dizileri Avrupa'da o dönemde çok kullanılan ve *Solmisation* adı verilen bir notalama/solfejleme yönteminin, harfleri ebced sırasına koyarak Türkçe'ye aktarılmasından ibarettir.[8]

Demek ki Ali Ufkî 17. yüzyılın en önemli iki müsteşriki olan Antoine Galland (1646-1715) ve François Meninski (1623-1698) 'ye Türkçe hocalığı yapmıştır. Bobowski isminin Ali Ufkî'nin hiç gitmemiş olduğu bazı Avrupa merkezlerinin şarkiyatçı çevrelerinde pek iyi tanınmasına şaşmamak gerek.

Ali Ufkî'nin bu şöhretini farklı belgelerden de izleyebiliyoruz. Fransız Kraliyet Kütüphanesi (Bibliotheque Royale) onyedinci yüzyılın başlarından itibaren her türlü Şark yazmaları ve sikkeleri kolleksiyonunu genişletmek için büyük çaba sarfetmiştir. Çeşitli seyyah, misyoner ve tüccarı da bu yönde teşvik etmiş, onlara siparişler vermiş, getirdikleri eserleri satın almıştır.

Kütüphanenin 1663-1683 yılları arasında müdürlüğünü yapmış olan Pierre Carcavi'nin (ölm. 1684) bu amaçla görev verdiği kişilerden biri de papaz, seyyah ve şarkiyatçı Jean Michel Vansleb [ya da Vansleben]'dir (1635-1679). Carcavi, Vansleben için yazdığı 17 Mart 1671 tarihli talimat yazısında, aranması ve Fransa'ya getirilmesi gereken yazma eser türlerini sıraladıktan sonra şunları ekliyor:

"... araştırma ve seyahatleri sırasında Vansleben eğer Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice gibi birçok doğu dilini bilir bilgili bir kişiye rastlarsa, onu Fransa kıralının hizmetine girmeye ve Paris'e gelmeye ikna etmeye çalışmalıdır. O kişiye onurlu ve müreffeh bir yaşam vadedebiliriz. Bir süre önce, bu işe liyâkatinden emin olduğumuz tercüman Ali Bey'i düşünmüştük... "[9]

Anlaşılan Carcavi, toplanan yazmaları tasnif edip değerlendirecek bir uzman arıyordu. Sonuçta Vansleben 1671-1676 yılları arasında Mısır, Yunanistan ve İstanbul'da dolaşmış ve Paris'e dönerken çoğu Arapça ve Grekçe 600'e yakın elyazması kitap götürmüştür. Ancak, yazdığı raporlardan da anlaşıldığı gibi, Vansleben bu seyahatleri sırasında Ali Ufkî ile hiç karşılaşmamıştır.

Demek ki, Ali Ufkî'nin tercüman, Türkçe hocası ve şark dilleri uzmanı olarak şöhreti 1660'lı yıllarda Osmanlı imparatorluğu sınırlarının dışına kadar uzanıyordu.

Ali Ufkî'nin Eserlerine Dair Yeni Bulgular

Ali Ufkî'nin bilinen eserleriyle yazmalarının çeşitli nüshalarının geçici bir listesini *Ali Ufkî ve Mezmurlar* kitabında vermiştik. [10] Bu listeye şimdi iki elyazması eserinin birer nüshasını eklemek gerekiyor. Bunların ikisi de İngiltere'de bulunmaktadır.

1- İlki *Saray-ı Enderûn*'un kısa bir versiyonudur. İtalyancadır. Başlığı "Serai Enderun cise Penetrale del Seraglio" dur. 1665 tarihini taşır. 74 yapraktır. Londra'da bir Tıp Tarihi kütüphanesinde (The Wellcome Historical Medical Library), Türkiye'ye ilişkin yazmalar içeren İtalyanca bir mecmuanın bir kısmını oluşturur. Kütüphane kodu yoktur.

2- İkincisi ise Oxford'da Bodleian Kütüphanesinde Dr. Thomas Smith terekesi içindedir. İngilizcedir. *Notes About Mohammeden Custom, titles of Turkish Officials etc. Written by Ali Beigh* [Albertus Bobovius] (islâmi âdetler, Türkçe elkâb-ı resmiye hakkında Ali Bey [Albertus Bobovius]'in notları) başlığını taşır. *Ms. Smith 104* kütüphane kodunu taşıyan yazmanın 1. -14. ve 86. -91. yapraklarındadır.[11]

Ali Ufkî ve Mezmurlar kitabında Ali Ufkî'nin eserlerinin yazılış tarihlerini de tesbit etmeye çalışmış ve emin olabildiklerimizi bir liste halinde vermiştim. [12] Bu listeye iki düzeltme yapmak gerekiyor:

1- Önce bir *ekleme*. Paris'te Bibliotheque Nationale Şark Yazmaları bölümünde *Ms Turc 216/1* kodlu yazma Ali Ufkî'nin bir Türkçe - Latince sözlük denemesi veya taslağıdır. Tekrar yakından inceleme fırsatını bulduğum bu yazmanın sonunda Ali Ufkî'nin elyazısıyla Lâtince "Finis 2e Martii 1658" ibaresi açıkça okunuyor. Demek ki Ali Ufkî bu taslağı 1658 yılının Mart ayının ikinci günü bitirmiş.

2- Bir de *düzeltme* yapmak gerekiyor. Listemizde *Mecmua-yı Saz u Söz'ün* "Müsveddeleri" yazması için "1650 öncesi" tarihini vermiştik. Şimdi bu tarihin yanlış, ya da sadece kısmen doğru olduğunu söyleyebiliyoruz.

Bu yazma Ali Ufkî'nin ardında bıraktıklarının en uzunu (313 yaprak), en karmaşığı, ve Türk Müziği tarihi açısından belki de en önemlisidir. Yazma Antoine Galland'ın terekesinde bulunmuş ve ölümünden 5 gün sonra, 22 Şubat 1715 tarihinde 79 adet başka Türkçe yazmayla birlikte Fransız

Kraliyet Kütüphanesine intikal etmişti. Mikrofilmini alıp yakından inceleme fırsatını bulduğum bu yazmanın birçok yerinde Ali Ufkî'nin el yazısıyla tarihler var. Bunların en anlamlısı 240b yaprağındaki *Gurrenâme*'dir. Bu Gurrenâme Hicrî 1055-1062 (1645-1652) yıllarını kapsıyor. Yazmanın 207b yaprağında ise bir tarih manzumesi vardır. Tutturulan tarih 1068 (1657/58) tarihidir. Demek oluyor ki bu yazma, 1650 sonrasının tarihini taşıyan birçok yaprak ihtiva ediyor. Çeşitli dönemlerde çeşitli amaçlarla yazılmış ve herhalde Ali Ufkî'den başka kişilerin de elinden çıkmış yaprakları biraraya getirerek oluşturulmuş bu Mecmua'yı kesin bir biçimde tarihlendirmeye çalışmak şimdilik doğru değil kanımca.[13]

Ali Ufkî'nin Kiracılığı

Ali Ufkî'nin özel yaşamı hakkında pek az şey biliniyor. Başka bigi ve belgeler ortaya çıktıkça ayrıntılı bir biyografi yazımı imkân dahiline girebilir. Bu arada, Ali Ufkî'nin 1660'lı yıllarda (herhalde Saraydan ayrıldıktan sonra) İstanbul'da bir kira evinde oturduğunu gösteren bazı belgeleri inceleme fırsatını bulduk.

Bu belgeler Antoine Galland'a ait bazı özel evraklardan oluşan defterin içinde bulunmaktadır. Defter Paris Bibliotheque Nationale Fransız Yazmaları bölümündedir (Nouvelles Acquisitions Francaises 1845). Ondörtbuçuğa yirmi santimetre ebadında 47 yapraklık bu defterin büyük bölümü Galland'ın Lâtince, Fransızca ve Türkçe olarak yazdığı mektup müsvedde veya suretlerinden oluşur. 46b, 47a ve 47b sayfaları ise baştanbaşa Ali Ufkî'nin elyazısıyla hesaplar, ödeme ve harcama listeleri, alacak ve borç hesaplarıyla notlar içeriyor. Örneğin sayfa 47a'da şöyle bir kayıt vardır:

"Rebiyülâhirin, Cemaziyülevelin ve Cemaziyülâhirin ve Recep ayının kiraları verilmeyip üç yüz elli akçe duvar yapısının hesabına geçti ve elli akçe kadına vereceğimiz kaldı."

Demek ki Ali Ufkî sahibi kadın olan bir evde oturmakta ve ayda yüz akçe kira ödemekteydi. Bu metinde sözü edilen duvarın tâmirine ait harcama hesapları da 46b sayfasındadır. Buradaki harcama listesi içinde "tahta, pervaz, reze, hammaliye, kereste, dülgerlik vs." gibi kalemler vardır. Ancak bu kaydın hangi yıla ait olduğu ve ayrıca söz konusu kira evinin İstanbul'un neresinde yer aldığı belirtilmemiş.

47b sayfasında ise tarihlendirilmiş başka kira hesapları vardır. Buraya Hicrî 1075-1078 yıllarına ait kira ödeme kayıtları düşülmüştür. Ali Ufki tarafından. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

"1078 Rebiyülevvelinde hesab olundu. Muharrem, Sefer ve Rebiyülevvelin kirası verilip bu ana gelince 21 aylık hesabı alındı. Yedi ay dahi kaldı ki tamam üç yüz elli akçe."

Bu kez aylık elli akçelik bir kira sözkonusudur. Bu kayıtlara göre Ali Ufkî'nin bu ikinci kira evinde 1075 yılının Zilhicce ayından (Haziran 1665) 1078 Rebiyülahir (Ağustos 1667) ayı da dahil olmak üzere en az 2 yıl 2 ay kaldığı anlaşılıyor. Kirasını çok düzenli bir şekilde ödediği anlaşılan Ali Ufkî, kirayı eğer doğrudan ev sahibine vermemişse kimin eliyle ulaştırdığını da aynı düzenle not etmiştir.

Defterin aynı sayfasına Ali bey 1664 yılınının Ağustos-Aralık ayları arasındaki aylık gelirini muntazam bir şekilde kaydetmiştir. Bu gelir kayıtları İtalyancadır. Gelirin kaynağı belirtilmemiştir. Bu süre zarfında Ali Ufkî'nin aylık geliri 1800 ile 2000 "aspri" (akçe) arasında değişmektedir. Bu, dönemin standartlarına göre herhalde yüksekçe bir gelir sayılmalıdır.

Mezmur Besteleri Ali Ufkî'nin midir?

Ali Ufkî ve Mezmurlar kitabında bu mezâmirin bestelerinin, melodilerinin bizzat Ali Ufkî'ye ait olduğunu varsaymıştık. Şimdi bunun böyle olmadığını söyleyebiliriz.

Mezmur bestelerinden hiçbiri Ali Ufkî'nin eseri değildir.

Mezmurlar yazmasında Ali Ufkî'nin kaleme aldığı mezmur notalarının hepsi, hemen hemen olduğu gibi onaltıncı yüzyılın çok tanınmış Fransızca matbu Besteli Mezamir kitaplarından alınmıştır. [14]

Mezmur metinlerinin İbranice ve Grekçeden Fransızca'ya çevirisini 1532-33'te Fransız şair Clément Marot (1497-1544) yapmaya başlamış, ölümünden sonra da Calvin'in yardımcısı ve reform hareketinin öncülerinden Théodore de Beze (1519-1605) tamamlamıştır. Toplam yüz elli mezmurun kırk dokuzunun çevirisi Marot'nun, diğerleri de Beze'nindir. Bu çeviriler tamamlandıkça peyderpey basılmış, bir bütün olarak ise 1562'de yayınlanmıştır. Henüz çeviriler tamamlanmamışken, 1539 yılında bazı mezmurlar besteleriyle birlikte Strasbourg'da yayınlandı.[15]

Fransızca besteli mezamir'in *tümü* ise ilk kez 1562'de Cenevre'de basılır. [16] Marot ve Beze'in çevirisi tek çeviri değildir ancak kalitesi ve şiirsel niteliklerinden dolayı en çok tutulmuş, en yaygın çeviridir. Yüzlerce kez basılmış ve,

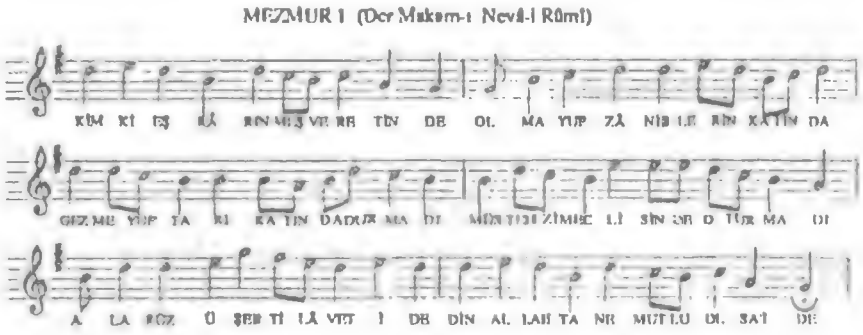

Hz. Dâvûd 'un 1.ci Mezmurunun Ali Ufki tarafından verilen notası.

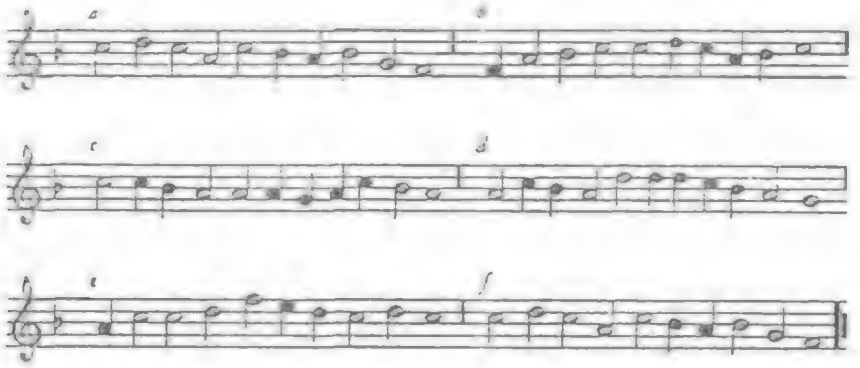

1562'de yayınlanan Fransızca Mezâmir kıtabından 1.ci mezmur. (Kaynak : W.S. Pratt The Music of the Frenek Psalter, *New York, 1939, sayfa 81).*

atolik ya da Protestan, Fransızca konuşulan tüm ülkelerde yaygın bir biçimde kullanılmıştır. "Fransız" ya da "Hügno Mezamir Kitabı" olarak bilinir (Le Psautier Huguenot).

Bu kitabın içindeki mezmur bestelerinin kökeni ise tam olarak bilinemiyor. Çoğunun geleneksel ve bestecisi meçhul kilise ilâhileri olduğu tahmin ediliyor. Bazılarının ise Strasbourg'lu 16. yüzyıl kilise müzikçisi Matthias Greiter tarafından düzenlendikleri sanılıyor.Besteli mezamir kitabının her baskısında bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte, esas itibariyle melodiler aynı kalmıştır.Bu melodilere 18. yüzyılda başka çeviriler de adapte edilmiş, ayrıca aralarında Clément Jannequin ve Roland de Lattre'ın da bulunduğu birçok besteci tarafından da armonize edilmişlerdir. [17]

Ali Ufkî kendi yazmasında verdiği mezmur bestelerini tam olarak hangi yayından almıştır? Onaltıncı yüzyıldan itibaren bu Mezâmir kitaplarındaki tüm melodi varyantlarını toplamış olan Pierre Pidoux'nun kitabındaki karşılaştırmalı katalogdan Ali Ufki'nin verdiği mezmur melodilerinin orijinallerini bulabildik. Yedinci mezmurun melodisi 1551 yılında Cenevre'de basılan besteli mezâmir kitabındakinin aynıdır.[18] Tüm diğerleri ise 1562 Cenevre baskısından alınmıştır. [19] Bu kitaplar aslında yüzlerce kez basılmıştır ve Ali Ufki orijinal yayını, yani ilk baskıyı kullanmamış olabilir.

Bu mezmur melodilerini kendi kitabı için istinsah ederken Ali Ufkî onları hemen hiç değiştirmemiştir. Sadece birkaç yerde bazı melodik cümlelerin son notalarının zaman değerini örneğin sekiz dörtlükten dört ya da iki dörtlüğe indirmiş ve bazan da bunların üzerine *point d'orque* işaretini eklemiştir. Melodilerin yapıları başka bir değişikliğe uğramamıştır.

Hâl böyle olunca, Ali Ufkî'nin mezmur melodilerinin başına eserin usûl ya da veznini belirtecek bir ibare koymamış olması kolayca anlaşılıyor. Ali Ufkî'nin kendi manzum mezmur çevirilerinin veznine yaklaşımı daha da ilginçtir. Fransızca besteli mezâmir kitabından melodiyi aynen kopya eden Ali Ufkî, metni Türkçe'ye çevirirken güfte taksimatının da Fransızca orijinalin aynısı olmasına özen göstermek zorundaydı. Yani her Türkçe mısraın hece sayısının Fransızca orijinalindekinin aynısı olması gerekiyordu. Aksi halde, kaçınılmaz olarak melodiyle Türkçe güfte arasında uyumsuzluk ortaya çıkacaktı. Ayrıca Ali Ufkî, Marot ve de Beze çevirisinin kâfiye düzenine de sâdık kalmıştır.

Dolayısıyla Ali Ufkî'nin manzum mezmur çevirilerinin hece vezniyle ya da aruzla yazıldıklarını iddia etmek yanlış olur. Ne takribî bir hece vezninden ne de aruzun herhangi bir bahrinden bahsedilebilir. Ali Ufkî Fransızca aslının hece sayısına ve kâfiye düzenine aynen uymakla yetinmiştir.

Demek ki *Ali Ufkî ve Mezmurlar* kitabında [20] işaret ettiğimiz mezmur çevirilerindeki bu yapay şiirsellikler ve zorlamalar, Fransızca metnin ve aynen aktarılan melodik kalıpların Türkçe çeviriye bir cendere vazifesi görmesinden ileri geliyordu. Pratik açıdan ise Ali Ufkî'nin önce notaları aslından aynen istinsah ettiği, manzum çevirileri de hece sayılarını melodik kalıbın empoze ettiği miktara uydurarak daha sonra yaptığı anlaşılıyor.

Ali Ufkî ve Kültürel Etkileşim

Bütün bu aktarım sürecinin müzik tarihi açısından çok ilginç yanları da vardır. Örneğin Ali Ufkî aslında gayet tabii usûl ve makamı olmayan Fransız kökenli bu melodileri istinsah ederken herbirine birer Makam yakıştırmayı uygun görmüştür. Ali Ufkî'nin bir mezmur melodisine yakıştırdığı makam adının, iki ya da üç tanesi hariç, bu Avrupa melodilerinin yapı ve seyirleriyle makul bir benzerlik arzetmesi ise daha da şaşırtıcıdır. Yani Ali Ufkî bu Fransız 16. yüzyıl kilise ilahilerinin herbirine denk düşen makamı bulmakta zorlanmamıştır.

Bu durum acaba sadece Ali Ufkî'nin aktardığı her melodiye en uygun düşebilecek makamı bulabilmedeki becerisinden mi kaynaklanıyor? Yoksa, daha derinde, 16. yüzyıl Avrupa'sında hâlâ kullanılan birtakım model yapılar Türk/Doğu müziklerinin bazı makamlarıyla yakın bir benzerlik mi arzediyorlardı? Acaba Ali Ufkî böyle bir paralellik mi kurmuştu? Adaptasyon, istinsah ve hattâ intihâli bir ölçüde meşru kılabilecek bir benzerlik ya da yakınlıktan bahsedilebilir mi? Şu anda bu sorulara olumlu ya da olumsuz bir cevap verebilmek güç.

Ancak, bu durumla ilişkili olarak akla hemen başka sorular geliyor. Bu aktarmayı ondört adet mezâmir için yapan Ali Ufkî acaba Avrupa kaynaklarından başka müzik eserleri de aktarmış mıdır? Ali Ufkî'nin böyle bir eseri mesela Türkü, Varsağı, Tesbih, ya da ilahi adı altında yazmış olabileceği düşünülebilir mi? Yani Ali Bey

Avrupa'da duyduğu, bildiği melodileri aynen alıp onlara gerek kendinin gerekse başka şairlerin Türkçe güftelerini giydirmeye teşebbüs etmiş midir? örneğin *Mecmua-yı Saz u Söz*'de esas konu olan Peşrev ya da Saz semailerinin yanısıra, sanki bir derkenar gibi yazılmış olan *Türkü* ya da ilahilerin bazılarının nota ve melodileri *Mezmur* melodilerinin izlediği yolu izlemiş olabilir mi?

Eğer olmuşsa, bu tür bir aktarım bir "kültürel etkileşim" olarak adlandırılabilecek boyutlara ulaşmış mıdır, yoksa münferit birkaç melodiyle mi sınırlı kalmıştır?

Örneğin güftesi Sultan IV. Murad'a ait olan ve melodik yapısı gerçekten de pek "Avrupai" olan meşhur "Uyan ey gözlerim gafletten uyan" eviç ilâhinin bestesi gerçekten IV. Murad'a (ya da Ali Ufki'ye) mi aittir? *Mecmua-yı Saz u Söz* ve "*Müsveddeler*" yazmalarındaki yüzlerce sözlü eserin, eğer varsa, yabancı kökenlerini saptamanın önemli bir müzikolojik, filolojik ve tarihî birikim gerektirdiği açıktır. ☆

1 Cem BEHAR *Ali Ufkî ve Mezmurlar*, İstanbul, Pan Yayıncılık, 1990.

2 Sözkonusu kitabımız hakkındaki yorum ve görüşleri bu makalenin yazılmasına vesile teşkil eden Turgut Kut ve Eckhard Neubauer'e teşekkür borçluyum.

3 *Naima Tarihi (Ravzatül Hüseyin fi hülâsâ-yı ahbar-ül hafikin)*, İstanbul, 1280 (1863-64), Cilt 3, sayfa 192-193.

4 Bkz. C.BEHAR *Ali Ufkî ve Mezmurlar* sayfa 9-15.

5 *Nouvelle Biographie Générale*, Cilt XXXIII - XXXIV, Kopenhag, Rosenhilde and Bragger, 1967, sayfa 989.

6 Francisci a Mesgnien MENİNSKİ *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae...* Viyana, 1680, 3 Cilt, 6080 sayfa.

7 *Thesaurus*'un bir nüshasının 1776 yılında Londra'daki bir müzayedede 900 Sterline satıldığı rivayet edilir.

8 Örneğin Bkz. "Solmization", *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, London, Macmillam, 1980, Cilt 17, sayfa 458.

9 Carcavi'nin Şark'a seyahate giden Vansleb'e talimat Mektubu" , H. OMONT *Missions Archéologiques en Orient aux 17e et 18e Siecles* içinde, Paris, 1902, sayfa 59.

10 Bkz. C.BEHAR *Ali Ufkî ve Mezmurlar*, sayfa 106-107.

11 Bu iki yazma hakkında bkz. J.D PEARSON *A Guide to Manuscripts and Documents in the British Isles relating to the MiddleEast and North Africa*. compiled by Noel Matthews and M. Doreen Wainwright, Oxford, Oxford University Press, 1980.

12 C. BEHAR *Ali Ufkî ve Mezmurlar*, sayfa 33.

13 Bu yazmayı ilk inceleyen Dr. Rıza Nur, 1932'de yayınlanan ilginç fakat yanlışlarla dolu tanıtıcı makalesinde nedense bu eseri Emanoel Alphonso adlı Portekizli bir denizciye atfeder. Bk. Rıza Nur "Un Manuscrit du Milieu du XVIIe-me Siecle sur la Musique et la Poésie turques", *Türk Bilik Revüsü (Revue de Turcologie)*, 1/2, Şubat 1932, sayfa 136-142. "Müsveddeler mecmuasının Fransız Kraliyet Kütüphanesine intikal süreci için bk. H. OMONT *Journal Parisien d'Antoine Galland (1708-1715), Précédé de son Autobiographie (1646-1715)*, Paris, 1919.

14 *Mezmurlar* yazmasındaki mezmur melodilerinin "Avrupai" niteliğine dikkatimizi çekerek nereden kaynaklandıkları konusunda bize ilk ipuçlarını veren Dr. Eckhard Neubauer'e teşekkür borçluyuz

15 *Aucuns pseaulmes et Cantiques mys en Chant*. Strasbourg, 1539.

16 *Les 150 Pseaumes de David* Cenevre, 1562.

17 Onaltıncı yüzyıldaki Mezâmir kitapları için Bk. Emmanuel Orenti DOUEN *Clément Marot et le Psautier Huguenot*. Paris. 1878-79 ; Waldo S. PRATT *The Music of the French Psalter of 1562, a Hictorical Survey and Analysis*, New-York, Columbia Univ. Press. 1939; Dieter GUTKNECHT *Untersuchungen zur Melodik der Huguenottenpsalters*, Regensburg, 1972; Pierre PIDOUX *Le Psautier Huguenot du Seizieme Siecle*, Basel, Barenreiter, 1962; Henri EXPERT *Le Psautier Huguenot du Seizieme Siecle*, Paris, Fiscbacher, 1902; Theodore GEROLD *Les plus Anciennes Melodies de l'Eglise Protestante de Starsbourg et leurs Auteurs*, Strasbourg, 1928; Johannes ZAHN *Die Melodien des Deutschen Evangelischen Kirschenlieder*, Gütersloh, 1888-1893.

18 *Octante trois Pseaumes... 49 par Clément Marot et 34 par Theodore de Beze*, Cenevre, 1551.

19 *Les 150 Pseaumes de David* Cenevre, 1562.

20 *Ali Ufkî ve Mezmurlar*, sayfa 55.

İletişim'den / Dünya Klasikleri Dizisi 4

THOMAS HARDY • *Adsız Sansız Bir Jude*

Thomas Hardy, eski İngiltere'nin (yeni sanayi ülkesi İngiltere'ye karşı) son temsilcisidir; tıpkı bunun gibi klasik gerçekçi romanın da son temsilcilerinden biridir. *Jude*, yetiştiği köyün ufkuna bakıp Christminster (Oxford) kentini görmeye çalışırken görenek ve boş inançların sınırının da ötesine geçmeye çalışır, yaşadığı aşk ise "belki zamanının elli yıl ilerisindedir". *Tess (Tess of the d'Ubervilles)* gibi *Adsız Sansız Bir Jude* da Thomas Hardy'nin, adını İngiltere'nin güneybatı bölgesinden alan *Wessex romanları*ndan biridir. Wessex, kırsal toplumla büyük kentlerin kesiştiği bir sınır bölgesidir. Hardy bu bölgede, Dorset'te doğmuştu ve kent egemenliğinin bütün topluma yayıldığı bir dönemde kırsal bölgelerin "el değme-mişliğinin" korunamayacağını anlamıştı. Köyün kendi dinamiği ya da "iç"inden gelen baskı da insanları "dışarıya" sürüklemekteydi. Kentlere göç çağında yaşayan Jude,kitleler diye anılan kalabalığın içinde erimiş biriydi. Hardy'nin kahramanları Tess ile Jude'un, belirli bir dönemin ve belirli bir yörenin insanları olmalarına rağmen unutulmamalarının nedeni budur.

Osmanlı Birinci Meclis-i Mebusan Üyeleri ve Meclisin Fesih Nedenleri

NECDET KURDAKUL

Giriş

1876 Kanun-u Esasi'sinin babası olarak kabul edilen Midhat Paşa'nın, ayni yasanın 113. maddesine dayanılarak, sadrazamlıktan azliyle 6 Şubat 1877 günü sınırdışı edilişinden birbuçuk ay sonra Meclis-i Meb'usan ve Âyân Dolmabahçe sarayında görkemli bir merasimle açılmıştı.

İmparatorluğun dörtbir yanından seçilerek gelen meb'uslar sarayda ürkek ürkek bakınarak Hünkâr'ın açılış nutkuna intizar etmekteydiler. Nihayet nutuk Mabeyn Başkâtibi Said (Paşa) tarafından okundu.

Abdülhamid nutkuna şu cümlelerle başlamıştı:

"Devlet-i aliyyemizde birinci defa olarak içtima' eden Meclis-i Umûmiyi küşâd etmekle beyân-ı memnuniyet ederim. Cümlenizin ma'lûmudur ki, devlet ve milletlerin terakkisi adâlet vasıtasıyla hasıl olur."

Yukarıdaki cümlelerle başlayan açış nutkunda, devletin kuruluşundan itibaren etnik kavim ve milletlerden oluşan imparatorlukta uygulanan adâletten, eşitlikten, din ve mezheplerinde serbestçe hareket etmek ve anadillerini istedikleri gibi serbestçe kullanmak bakımından gösterilen titizliklerden sözedilmiş ve nihayet bir toplumun iktisadî, ticarî ve eğitim-öğretim yönleriyle kalkınabilmesi için başvurulacak çarelere değinilmiştir. Gerek bunlardan gerekse dış borçlardan da bahsedildikten sonra bütün bu hallerden ve geri kalmışlıktan kurtulmak için başvurulan çareyi Abdülhamid şöyle açıklamıştır. "Az vakitte pekçok ilerleyeceğimiz derkâr iken âlem-i medeniyetin terakkiyât-ı hâzırasına yetişememekliğimiz mücerret memleketimizin muhtaç olduğu ıslahat ve anlara müteallik kavânin ve nizâmâtın devam edememesinden ve bu dahi yapılan şeyler hükûmet-i istibdaiye elinden çıkıp kâide-i meşverete (Millet Meclisine) müstenit olmamasından neş'et eylediği sâbit ve mütehakkıhtır (doğruluğu meydana çıkmıştır). Halbuki düvel-i mütemeddinenin terakkiyâtı ve memleketlerinin emniyet ve ma'mûriyeti mesâlih (işleri) ve kavânin-i umûmiyeleri cümlenin rey ve ittifakiyle vaz' ve tesir olunmak semeresi olduğu mevâd-ı müsellemedendir (gerçekliği herkes tarafından kabul edilmiş hususlardır). Binaenaleyh bizce dahi esbâb-ı terakkînin o yolda aranılmasını kavanin-i memleketin ârâ-yi umûmiyeye istinadını elzem gördüm ve Kanun-u esasiyi ilân eyledim." [1]

Birinci Meclis-i Mebusan'da ilk toplantılardan birisi.

Meclisin Birinci Yıl Toplantılarında Meb'usların Davranışları

Ahmed Mithat Efendi, sonradan kaleme aldığı *Kâinat* adlı eserinde, meclisin birinci yıl dönemi için şöyle der:

"...Kanun-u Esasî'nin vaz' ve ilânından sonra hâl ve tavrını bir kat daha garibleştirmiş olan Midhat Paşa yine kanun-u mezkûr hükmünce Memâlik-i şahaneden harice çıkarılmış idiyse de bazı kimselerin vehimleri veçhile kanunun hâmisi Paşa olmayıp bizzat Hazret-i Padişah olduğundan şu mübaadet (birbirinden uzaklaşma) o işi geride bırakmış ve Meclis-i âyân ve meb'usân ilk defa olarak küşâd olunup kendi nizamnâme-yi dahiliyeleriyle sâir bazı kavânin ve nizâmâtı pek güzel müzakere ve tedkik eylemiş idi. Bu müzakere ve tedkike, pek güzel, sıfatını yalnız biz değil bütün cihan lâyık görmüş idi..." [2]

Ahmet Midhat Efendi'nin, meclisin bu birinci yıl dönemi hakkındaki yorumu, Abdülhamid tarafından zorla kabul edilen Kanun-u esasî ile Meclislerin açılması işinin bir göstermece olduğunu, meb'usların her önlerine getirilen talepleri "pek güzel" yani kuzukuzu kabullenmesi ile bu işin yürüyebileceğini de anlatmış oluyordu. Esasen Bendegâna göre Kanun-u esasî ve Meclis-i Meb'usan "Halife-i rûizemin ve Padişah-ı zîşân Efendimiz Hazretleri'nin ulusa bir atiyyesi idi; yani ulus oyalansın diye önüne Yıldız kal'asından fırlatılıp atılmış bir kemik parçasından başka bir şey değildi.

Osmanı Meclis-i Meb'usanı, devlet reislerinin-ister kral, padişah olsun, ister diktatör ya da seçimle gelmiş cumhurbaşkanı olsun tahayyül ettikleri ağzıvar diliyok cinsinden bir meclis modelini verir görünümündeydi, bu birinci yıl birleşimlerinde.

Meclis-i Meb'usanın İkinci Yıl Toplantılarında Meb'uslar Ne Yapacaklardı?

Abdülhamid, meclisin ikinci yıl açış nutkunun son kısmında şöyle diyordu:

"Mesâil-i kanuniye ve siyasiyede hakiykatı bulmak ve menfaat-i memleketi te'min etmek meşveret-i umûmiye erbabının serbestî-i tâm ile teâti-i efkâr eylemesine mütevakkıf olup Kanun-u esasi dahi sizlere bunu emrettiğinden diğer emir-i tergıbe (özendirmeye) hâcet görmedim..."

İşte, Abdülhamid'in görünüşte pek özgürlükçü olan bu sözleri üzerine *Basiret* gazetesi, *Vakit*'te çıkan bir yazıya şöyle yanıt vermekteydi:

"Dünkü Vakit gazetesinde Meclis-i Meb'usan başlığı ile çıkan bir makalenin bir fıkrası dikkat çekicidir. Diyor ki: Padişah'ın nutkuna verilecek yazılı cevabın bazı yerleri meb'uslar arasında görüşme hatta münakaşa mevzuu olmakta imiş. Bunu dedikten sonra gazete geçen yılki müzakereler gibi bu sene de meclisin dahilî nizamlarına uygun bir şekilde müzakerelerin icrasını ümid ediyor ki, burada da dikkat çekici bir taraf vardır. Biz bu fıkraları okurken hatırımıza derhal nutk-ı hümâyunu ve bilhassa her meb'usun kemâl-i hürriyetle fikirlerini bildirmesi hakkındaki fıkra-i celîlesini getirdik." [3]

Basiret'in ayni konuda bir ikinci yazısı da, Sadrazamlık makamının Başvekâlet'e tebdiline dair Hatt-ı hümâyun nedeniyledir.

Gazete, sadrazamlığın başvekâlete tebdili hususundaki görüşü olumlu karşılamakta, fakat Kanun-u esasînin ilânından bir yıl geçmiş olmasına rağmen hükümlerinin tam olarak uygulanmamış olmasını da, dolaylı yollarla eleştirmekten geri durmamıştır.

"Ancak biz halkımızın teennî ve sabr-ı âkilânesinden (akıllıca sabrından) o kadar eminvârız ki, teehhürât-ı vakiânın (bu gecikmelerin) felâket-i hâzıradan neş'et eylediği nazar-ı umûmide (kamuoyunda) muhakkak olup bilhassa nice zamanlardan beri fıkdân-ı intizam (nizamsızlıktan) altında idare olunan her şube idaresi bozulmuş bulunan bir hükûmetin tecdîden ıslahı epeyce bir zamana mütevakkıf olduğunu kestirerek vâki olan intizarlarını elbette selâmet ve saadet-i maddiye ve ma'neviye noktasına tevcih ve hasreyleyeceklerini kat'iyyen ümid eyleriz" [4] demekle, halkın sabrının taşmayacağını tahmin eder şekilde yazılmaktaydı.

Gerek *Vakit* gazetesindeki bir temenni yazısı gerekse başvekâlete mütedair Hatt-ı Hümayun nedenleriyle *Basiret*'te çıkan yukarıki yazılardan anlaşılan şu idi ki, Meclis-i Meb'usânın ikinci yıl birleşimlerinde geçecek görüşmeler bir başka olacaktır. Nitekim böyle de olmuştur.

"Şimdiye kadar bir sâil (soran) yok idi. Lâkin şimden sonra millet durmayacaktır. Sorup arayacaktır. Biz batıyoruz. Böyle kaptanlar kullanılır mı? Lâyık mıdır?"

Meclis'in Feshi Nedenleri

1. Abdülaziz'in sadrazamlarından Mahmut Nedim Paşa'nın yüzbin altın rüşvet aldığı iddiası üzerine Midhat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında hakkında tahkikat açılmış iken, sadrazamın azlinden sonra bu tahkikat Abdülaziz tarafından durdurulmuştur. Meclis-i Meb'usan durdurulan bu tahkikatın yeniden başlatılarak sanığın mahkemeye verilmesi gerektiğine dair bir takriri görüştükten sonra, bu teklif çoğunlukla kabul edilmiştir. Meclisin bu yolda karar almış olduğuna dair haber *Vakit* gazetesinde şöyle bildirilmekteydi:

"Meclis-i Meb'usan'ın dünkü içtimaında onbeş kadar meb'us bir takrir kaleme alıp reisliğe vermişlerdir. Bunda, Mahmut Nedim Paşa devlet ve millet ve memlekete birçok zararlar itti, hatta birkaç milyon liralar zarar etmiş idi. Bunun için bir vakit muhakemesine başlanmış iken geri kalmıştı Böyle bir zamân-ı islahatta bunun teehhürü caiz olamayacağından muhakemesinin, tebriye-i zimmet (ilişiği olmadığını isbat) edemediği halde cezasının icrası lazım gelir demişler; bunun üzerine keyfiyet müzakere olunarak bu sûret ekseriyetle kabul olunmakla bâ-müzakere Bâb-ı âli'ye bildirilmiştir." [5]

Oysa Mahmut Nedim Paşa'nın

argılanması şöyle dursun, ileride Abdülhamid'in dahiliye nâzırı olarak da ortaya çıkacaktır. Birgün de gelecek, Midhat Paşa'nın idam alebiyle düzmece mahkemede argılanması hususunda da elinden geldiğince, Padişah'a yardımcı olacaktır.

2. Ruslarla "93" savaşı başladıktan sonra, Osmanlı donanması Karadeniz'e çıkarak Çarlık Rusyası'nın sahillerini abluka altına almaya çalışıyor. Ancak bu ablukada donanmanın başarılı olmadığı anlaşılarak, Meclis, ilgili Serasker Paşa ile Bahriye Nâzırı Said Paşa'yı çağırarak kendilerine birkaç soru yöneltiyorlar. Said Paşa'nın bu sorulara vermiş olduğu yanıtlar milletvekillerince yeterli görülmeyerek, daha geniş izahat verilmesi isteniyor. Bunun üzerine Said Paşa, soruları yazılı olarak yanıtlayacağını bu nedenle kendisine bir süre tanınmasını taleb ediyor; ve meclis bu talebi kabul ediyor. Ancak Said Paşa bu sorulara yazılı olarak da yanıt vermemiştir. Buna karşılık, Bahriye Nâzırı Said Paşa'ya, Abdülhamid tarafından "Rütbe-i sâmiye-i Vezâret ve Müşiri' tevcihiyle "Mabeyn-i Hümâyun-ı Mülûkâne Müşirliği"de ilâveten veriliyor. [6]

Yukarıda işaret olunan olay hakkında, Meclisin 5 Ocak 1877 Cumartesi günkü toplantısında geçen konuşmaların özeti şudur.

"Soruyu Said Paşa'ya soran Nâfi Efendi şöyle diyor:

'Savaş ilanından sonra Karadeniz'de Rusya'ya karşı ilân edilen denizden ablukanın mevcudiyetine rağmen Rus zahire gemilerinin (23 adet) ablukayı aştığını, Rus savaş gemilerinin Şile'yi bombardıman ederek bazı gemilerimizi alıp götürdüğü bilinmektedir. Devletimizin donanması kuvvetli değilse ve icrasına iktidarı yokise ablukayı ilân etmesinin ayıp olacağını ileri sürdü; Said Paşa'nın verdiği cevaplar kâfi görülmedi ve şiddetle eleştirildi ve Nâfi Efendi bu hususlarda üç sual soruyor. Bunlara verilen cevapları yeterli görmeyen Aydınlı Ahmed Efendi de tekrar cevaplandırılmasını istiyor.

"Bu mevzuda Nâfi Efendi sözlerine şöyle devam ediyor:

"Bir adam günde on kuruşla çalışıp yaşamaya uğraşıyor. Millet, bahriye Nezareti'ne bu kadar bin kuruş aylık veriyor. Baksınlar, bilsinler... Serasker Paşa önemi yoktur, diyor. Buna teessüfler olunmaz mı? Âlem nazarında mahçup olduk. Şimdiye kadar bir sâil (soran) yok idi. Lâkin şimden sonra millet durmayacaktır. Sorup arayacaktır, biz batıyoruz. Böyle kaptanlar kullanılır mı? Lâyık mıdır..."

"Daha sonra Rasim Bey: Sualler mühim olduğu gibi cevapları da mühimdir. İzahat kâfi değildir."

"Nâfi Efendi de şöyle diyor: Beyân olunan terakkiler milletin altına girdiği borçlara göre hiçtir. Bahriye askeri de iyi hizmet edecekler ise de kötü idare ile edemediler, dedi" [7]

Gizli Oturum

Yukarıdaki görüşmelerden sonraki bir oturumda meselenin gizli olarak müzakere edileceğine dair haberi *Vakit* gazetesinin 796'ncı sayısındaki bir haberden anlaşılıyor. Bu gizli oturuma Başvekil, Serasker Paşa yerine Erkânıharbiye Reisi Mahmut Paşa ve Said Paşa yerine de subaylardan biri vekâleten gelmişlerdir.

Bu oturumda Başvekil dahil, nutuklar irad edilmiş ve izahat verilmiştir.

"Bunun üzerine Yenişehirli Zâde Ahmet Efendi, hernekadar Hey'eti vükelânın beyânâtı meclis tarafından zabtolunmuş ise de kâfi gelmediğini beyân etmiş ve oturuma son verilmiştir." [8]

Osmanlı donanmasının Amirali olan İngiliz asıllı Hubert Paşa da abluka olayı hakkında *Levant Herald* gazetesine göndermiş olduğu anlaşılan bir mektubunda, ablukanın başarılı olmamasının nedenlerini izah ederek bahriyenin yetersizliğini ileri sürmüştür. [9]

Bütün bu gerçeklere rağmen, Abdülhamid'in Meclisin karşısında almış olduğu tavır önemlidir. Onun, askerî harekâtta suçlu olduğu açıkça anlaşılan Bahriye Nâzırına Müşirlik pâyesi verecek kadar ileri gitmesi; bir insanın çalışıp çabalayıp günde ancak on kuruş kazanarak bununla yaşamını sürdürmek sefâletinde olmasına karşılık Bahriye Nâzırı'nın aylık maaşını (25000) kuruşa çıkarıldığı haberini de ayni gazeteden öğreniyoruz. [10]

Abdülhamid'in bu tür hareketleri de göstermektedir ki, meclisin feshindeki asıl neden, milletvekillerinin temsil ettikleri milletin haklarını sonuna kadar korumak ve sorumlular varsa bunların aleyhinde gereken yasal herşeyi yapmak azminde olmalarıdır.

3. Meclisin feshinde etken olan üçüncü olay, matbuat kanunu üzerinde mecliste açılan görüşmelerdir.

Basının zincire vurulması tehlikesine karşı meb'usların görülmemiş bir asabiyet ve şiddetle mücadele ettikleri, yayınlanmış olan meclis zabıtlarından anlaşılmaktadır. Başka bir yazımızda yayımlanacak olan bu zabıtlar incelendiğinde görülecektir ki, Osmanlı Türkiyesi'nin ilk meclisi, öyle denildiği gibi bir işaretle oturup kalkan cinsinden değildir. Meclis, üstlendiği ödevlerinin ne anlama geldiği bilinci içindedir; ve "şimdiye kadar bir sâil (soran) yok idi, Lâkin şimdiden sonra millet durmayacaktır. Sorup arayacaktır. Biz batıyoruz. Böyle kaptanlar kullanılır mı? Lâyık mıdır?" diyerek ulusun sesini İstanbul tepelerinde yankılandıracaktır; ve eminim ki, bu günbürgünbür ses dalgaları bu ülkenin dağlarında taşlarında ebediyen dalgalanacaktır. [11]

4. (93) savaşı yenilgisi üzerine meclisin hesap sormak istemeyişi

Rus-Osmanlı savaşı 30 Ocak 1878 tarihinde yenilgiyle sona ermiştir. Böyle bir yenilgiye uğranıldığı İstanbul halkınca çoktan anlaşılmış olacak ki, gazetelerde bir hükûmet bildirisine rastlıyoruz. Bu bildiriden öğrendiğimize göre, İstanbul sokaklarında duvarlara asılan ve elden ele dolaştırılan birtakım gizli beyannâmelerde hükûmet şu üç noktadan eleştirilmektedir:

a- Rus-Osmanlı savaşında askerî önlemlerin yerinde alınmaması.

b- İsrafa devam edilmesi

c- Memurların atanmalarında ehliyet ve istihkaka riâyet edilmiyerek suiistimallere girişilmiş olması.

Bu üç noktaya karşı çıkan hükûmet bildirisi şu cümlelerle bitmektedir:

"... Hasıl hiçbir mecburiyete müstenit olmadığı halde bu kadar izaha girişilmekten maksat hükûmetin meslek-i hakiykat kârisini (tuttuğu yolu) ve tekevvün eden düşmanca neşriyatın menşe ve sahih sebeblerini cümleye bildirmek ve telkinden ibarettir"

Sonra bu uyarının kâfi gelmediği halde Padişah'ın inâyeti olan Kanun-u esasî hükümlerince bu gizli şahıslar ortaya çıkarak ellerinde mevcut delillerini ibraz ile iddialarını isbat etmek hakkına sahip oldukları ileri sürülmekteydi. Böyle yapılmayarak, bu şekilde devam edildiği taktirde örfî idare de hâlen devam ettiğinden, bu gibi şahısların yakalanarak mahkemeye verileceği ve hatta idâm cezasiyle de cezalandırılmaları memleket menfaatine uygun olacağı bildirilmişti.[12]

15 Kasım 1877 günkü gazetelerde yayımlanan bu hükûmet bildirisinden tam iki buçuk ay sonra Rusya'ya yenilgiyle (93) savaşı noktalanıyordu.

30 Ocak 1878 tarihli yenilginin henüz antlaşmaları yapılmadan, Meclis-i Meb'usan'da verilen bir takrir ile Rusya yenilgisine neden olan Rauf Paşa hakkında tahkikat talebinde bulunuluyordu. [13]Ve Rauf Paşa da meclise gönderdiği bir mektupla tahkikat istemekteydi. [14]

Aynı gazetede çıkan bir başka haberden de anlaşılıyordu ki, ordu komutanları yargılanmaktadırlar. [15]Oysa cephe komutanlarından Harbiye mektebi eski komutanlarından ve Abdülaziz'in tahttan indirilişinde fiîli rolü olan Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa mahkemeye verilerek yargılanmanın başladığı haberi *Vakit* gazetesinin 8 Temmuz 1878 günü (974) üncü sayısında görülmektedir.

5. Sıkıyönetime karşı çıkış

"Devlet başka biz başka, diyorlar. Kabul etmeyiz..."

Meclis tarafından savaşta yenilgiye neden olanlar hakkında tahkikat talebinde bulunulurken, bir taraftan da Selânik'te ilân edilen sıkıyönetime karşı çıkılmaktaydı. Sorun şu idi:

Kanun-u Esasi'nin 118.nci maddesi hükmü gereğince, yeni yasalar çıkarılıncaya kadar eskilerinin yürürlükte olması nedeniyle Selânik'te eski kanuna göre "*Örfî idare*" ilân edildiğine işaret edilmesi üzerine, *Yenişehirlizâde Hacı Ahmet Efendi* ismindeki meb'us kürsüde şöyle konuşmuştu:

"Efendim, madem ki memleketimizde meşrutiyet hükmünü aldı, böyle bir umur-u mühimme meclisçe bu mâlûm olmadan, meb'usanın mâlumatı olmaksızın kabul etmem; ama isterse Kanun-u Esasi'de neşretsin isterse etmesin. Meb'usan'ın hakkı yoktur, deniyor. Ben bunu kabul edemem. Bunun için ben nefsime kabul etmem. Meb'uslar kendileri bilir. Lâkin ben nefsime kabul etmem, meşrutiyet buna münâfidir (uymaz)" [16]

Ayni milletvekili konuşmasını şöyle sürdürüyor:

"Devlet başka biz başka, diyorlar. Kabul etmeyiz. Biz de devletin eczâi mütemmimesinden bulunuyoruz (devletin tamamlayıcı bir organıyız). Anın için devlet, demek bu hey'et-i milliyet demektir. Hey'et'in kübrâsıdır (en yükseğidir) Onların efkârı devletin efkârı demektir. Devlet eğer şu mülkün (memleketin) saadetini arzu ederse, adaleti arzu eder ise biz de arzu ederiz. Başka değil. "İkincisi de kanun-u örfiyi biz yapıp Bâb-ı Âli'ye takdim etmedik. Böyle bir kanunun memleketimize lüzûmu vardır, demedik. Bâb-ı Âli bunu yaptı. Bize Hey'et-i Vükelâ'dan (Bakanlar Kurulu'ndan) geldi. Demek ki anların tastikiyle geldi. Yalnız içinde birkaç kelime var ki kabul etmediler. Bu meselenin hükmü dursun kendi tastikleri altında olan bir meseledir. Bu ilk ibtida gelen anlardan ki, her nerede idare-i örfiye ilân olunursa Meclis-i Meb'usana bildirilecek; kendilerinin tastiki altında olarak gelen meselelerdendir. Bu mesele bizim itiraz ettiğimiz mesâil'den (meselelerden) değildir. Kanun-u Örfî'yi bize burada yapıp Meclis-i Vükelâ'ya takdim ettikte esasen kabul etmediler. Bu itirafları idi. Halbuki biz yapmadık."

"Selânikli Mustafa Bey:

"Pek güzel buyurdunuz. Vükelâ muvakkaten bir kanun yapar. Muvakkaten kanun olmak üzere ba-irade isti'mâl eder; madem ki o kararnâmeyi muvakkaten Bâb-ı Âli bâ-îrade-i Seniyye (Padişahın kararıyle) yaptı ve isti'mâl ediyor; ve mâdem ki bu meclis de anı kanun olmak üzere kabul etmiş müzakeresine girişmiş, o kararnâme bizce kanundur. Anın hükmüne istinaden esbab-ı mûcibesini (gerekçesini) isteriz. Bu, bizim hukuk-u kanuniyemizdir (yasal hakkımızdır).

"Reis:

"Şimdi bu teklifi hey'ete arzediyoruz, böyle bir tezkere yazılsın mı?

"Astarcılar kethüdası Hacı Ahmet Efendi:

"- O tezkereye İstanbul'da dahil olsun efendim.

"Reis:

"-Varakaya o da derc olunsun (yazılsın).

"Konya'dan Mustafa Efendi âti'ülzikr (aşağıda sözü edilen) varakayı okur:

"- Bundan beş-altı ay evvel İstanbul ve Selânik'te idare-i örfîye ilân olunmuş idi. Bunun esbab-ı mûcibesi Bâb-ı Âli tarafından henüz meclisimize bildirilmedi. Esbab-ı mûcibesini bilmek hukuk-u kanuniyemizden olduğundan ve orada ilân olunan idare-i örfiyenin ileride beyân edeceğim birtakım hallere göre bir başka maksada hizmet etmiş olduğundan evelemirde erbab-ı mucibenin Bâb-ı Âli'den serian (ivedilikle) taleb ve istizah (işin açık beyânı) olunmasını teklif ederim. Mustafa.

"Reis

"- Böyle bir tezkere yazılsın mı?

"Heyet, hay hay yazılsın."[14]

Meclis Başkanlığınca Bâb-ı Âli'ye gönderilen yukarıdaki tezkereye gelen yazılı yanıt, Meclisin (28)inci sene 95 Sefer TO= Salı günku

toplantısında ve *Hasan Fehmi Efendi*'nin başkanlığında okunmuştur.

Bu yanıt üzerine açılan görüşmede *Rasim Bey* konuşur. *Yanıt kendisini tatmin etmemiştir. Meclis Başkanının teklifi ile bu yazılı yanıt üzerinde birbaşka gün, Pazartesi günü görüşülmesine ve yanıtın komisyonlara havâlesine karar verilir. Ancak Meclis'in, 12 Sefer Perşembe günü 29)uncu toplantısında Padişah tarafından feshedildiğine dair tezkeresi okunur. Ve bu suretle Bâb-ı Âli'nin sözü edilen yazılı yanıtının meclisçe müzakere edilmesine Abdülhamid engel olur.*

Rasim Bey'in meclisteki sadeleştirilmiş konuşması şudur:

"Bunun umumuna i'tiraz kaabil, birer birer okunursa pekçok cihetlerle itiraz olunabilir.

"İ'tiraz şu suretle ki; Memâlikin idare'i örfiye altına alınması" diyor. Kanun-u Esasi iktizasınca umum memleketlerin değildir. Gereken mahallerindir. Bununla beraber bu sıkıyönetimi eski vekiller hey'eti icra ettiler. Bu mâlûm ya! Şimdi değişen her ne kadar ettiyse de bu eski vekiller hey'etinin fiiliyatından bizim için açıklığa kavuşturulmasını taleb etmek selâhiyeti vardır ve lâzımdır. Sıkıyönetim ilân edildiği zaman düşman bazı memleketlerimizin ötesinde berisinde hususiyle İstanbul'da bazı propagandalarla fesad çıkartmak düşünüldüğünden sıkıyönetim altına alındığını yazıyor.

"Eğer eski vekiller hey'etinin savaş ilânı zamanında gerek memleketin umumunda ve gerek İstanbul'dan güvenleri olmasaydı milletler hukuku kurallarınca biz Rusya uyrukluları buralardan çıkarmamız gerekirdi. Bunların yurtdışına çıkarılmaması için bazı taraftan vukûu bulan teklifleri kabul ettiler. Demek ki, buradan pek ziyade emniyetleri var idi de anın için kabul etmişler. Çünkü güvenleri olmasaydı kabul etmezler idi.

"Milletler arası hukuk kurallarına karşı vukûu bulan teklifi red etmeli. Kabul ettikten sonra bu sözlerle sıkıyönetim altına alınmasına karar vermiş olmaları hiçbir vakit de kabul olunamaz. Bunda da beyân ettikleri şeylerle Selânik Vilâyetini sıkıyönetim altına almışlar. Bunun için beyân ettikleri hususat nizamen sıkıyönetim altına alınması sözlerinden ibarettir.

"Birkaç ciheti daha var ki, Kosova Vilâyeti'nde (Asâkir-i muavene) bazı şeyler yapıyor, bunların yolsuz idaresini teskin için sıkıyönetim ilân olundu. Bunu hiç nizâm kabul etmez. (Asakir-i muavene) idaresi için başka türlü önlemler gerekir. Sıkıyönetim, denilen; kanunda açıktır ki devlet ve milletin hukukuna tecavüz için gizli cemiyetler teşekkül eder ise, sıkıyönetim ilân olunur. (Asakir-i muavene gizli bir cemiyet değildir ki, sıkıyönetim altına alsınlar. Zaten sıkıyönetim denilen şey, askerî yasalara göre ceza etmektir. (Asakir-i muavene) zaten askerdirler. Anlar her nerede ve herhangi mevkiîde bulunsa cezaları askerî yasalar gereğince edilecektir. O askere askerî nizamınca ceza verilecek, diye Kosova Vilâyeti sıkıyönetim altına alınıp da orada bulunan rençbere asker nizamının icrası ne için ve neden lâzım gelir?

"Bunların hiçbirini kabul etmem. Yalnız Selânik Vilâyeti için olabilir; ve teklif ederim ki tekrar okunsun da birer birer müzakere edelim. Herbir cihet için başka başka şeyler beyan ettiler. Herbirisinin başka başka müzakeresini teklif ederim. Selânik'ten maadasını kabul etmem. İstanbul için hiç..." [18]

İşte, Meclis-i Meb'usan'ın bir daha açılmamak üzere feshinde etken olan faktörler, yukarıdaki meclis faaliyetleri idi. Özellikle sıkıyönetim üzerindeki meclisin tutumu, Abdülhamid için bardağı taşırtmıştı ve bu suretle "Padişah-ı Cihân" oyununu oynamaktan kendini alamayarak bir yıl kadar önce başlayan ve 3 Mart 1878 günü (Ayastefanos) barış antlaşmasıyla sona eren ve işgal kumandanı onuruna Yıldız şatosunda görkemli ziyafetler verilerek adeta bayram edilen (93 Rus savaşı) değildi.

Abdülhamid'in bu hareketi, diktatörlüğe gitmek niyetinde olan her lider'in başvurduğu bir oyundan ibarettir.

Sonuç

Birinci Osmanlı Meclis-i Meb'usânının ikinci yıl birleşimlerinde ilk yılın ürkekliği, nemelazımcılığı ya da İstanbul'un şatafatlı hayat ve sarayları karşısında devam eden şaşkınlığı ile önlerine her getirilen hükümet teklifini el kaldırıp "pek güzel" onaylayan meb'uslara ikinci yıl birleşimlerinde ne olmuştu; tüm meclis şahlanmış, ele avuca sığmaz olmuşlardı. "Halife-i rü-i zeminin hikmetler savuran sözlerine neden aldırış etmemeğe başlamışlardı? Acaba (93) yenilgisi mi buna neden oluyordu? Yoksa bununla birlikte basına; düşünce ve konuşma özgürlüğüne gem vurulmak isteği mi, meb'usları uyandırarak, bu mecliste neden bulunduklarını nihayet idrâk ettirmişti?

Sebeb ne olursa olsun, Meclis-i meb'usanı oluşturan meb'usların tümü, Osmanlı-Türk demokrasisi için, ikinci yıl birleşimlerindeki tavırlarıyla gelecek kuşaklara mükemmel dersler vermişlerdir.

Tabiî bu tarihsel dersleri anlayabilmek iktidarında olanlar için!

Basiret gazetesi, sayı: 2049, Rebiülevvel 7, Sene 1294

2 Ahmed Mithat, *Kâinat* ikinci basım 1299/1883, s. 586-589

3 *Basiret*, Sayı: 2309, zilhicce 29 Sene 1295

4 *Basiret*, Sayı: 2342, Sefer 3, Sene 1295

5 *Vakit* gazetesi, Sayı 562, 23 Mayıs 1877

6 *Vakıt* gazetesi, Sayı: 793, 13 Ocak 1877

Vakit gazetesi, Sayı:792, 6 Ocak 1877

7 *Vakit* gazetesi, Sayı: 796, 10 Ocak 1877

8 *Vakit* gazetesi, Sayı:803, 17 Ocak 1877

10 *Vakit* gazetesi, Sayı:794, 8 Ocak 1877

11 Matbuat Kanunu müzakerelerini, özet de olsa, bir makalenin dar sınırları içinde sergilemek olanaksızdır. Bu nedenle konuya müstakil bir yazı ile tekrar dönülmesi düşünülmektedir.

12 *Vakit* sayı: 739, 15 Teşrinisâni 1877

13 *Vakıt* sayı: 829, 12 Şubat 1878

14 *Vakıt* sayı: 830, 13 Şubat 1878

15 *Vakit* sayı: 831, 14 Şubat 1878

16 *Basiret* Sayı: 2345 Sefer 6 Sene 1295

17 *Basıret* Sayı: 2346, Sefer 7 Sene 1295

18 *Basıret* Sayı: 2364, Sefer 25 Sene 1295

Şerefeddin Sabuncuoğlu

Fatih Döneminin Ünlü Türk Hekimi

PROF. DR. ADNAN TERZİOĞLU

Dil altında hâdis olan difda'ı (ortaya çıkan granula'yı) çıkarmak (ve böylece konuşma zorluğunun giderilmesi). (Şerefeddin Sabuncuoğlu; Cerrahiyet ül-Haniye, Paris nüshası, Bab II, fasıl 35, varak 76 v). Burada sağda resmedilen hekimin resminin diğer resimlerde de tekrar edilmesi, onun Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun kendisinin resmi olduğu kanısını ortaya çıkarıyor.

Hermafrodizm ameliyesi (Erkeklik organına sahip olan hanımda bunun uzaklaştırılması ameliyesi, Şerefeddin Sabuncuoğlu; Cerrahiyet ül-Haniye. Paris nüshası, Bab. II, fasıl 70, varak a.).

İstanbul'un fethi ile Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'da süper bir güç haline gelmesinde büyük rolü olan Fatih Sultan Mehmed'in, bilhassa Türk kültür tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Avrupa'da başlayan rönesansın farkına varan Fatih, buna ayak uydurmağa çalışarak, devrinin taassubuna aldırmayarak İtalya'dan getirttiği Gentilli Bellini gibi ünlü ressamlara portresini yaptırttığı gibi, Türk ressamı Sinan Beyi İtalya'ya göndererek orada sanat eğitimi yapmasını sağlamıştı. İmparatorluğun yeni başkenti İstanbul'u sadece sanatın değil, biliminde en büyük merkezi yapmayı tasarlayan Fatih, 1470'de İstanbul'da kendi adıyla anılan külliyeyi bir Üniversite olarak tesis etmişti.

Bu Fatih Külliyesinde, hastane ve camiden başka, astronomi, matematik gibi fen bilimlerinin de tahsil edildiği üniversite niteliğindeki medreselerde yer alıyordu. Buradaki Tıp Akademisinin başına Ahmed Kutbeddin'i getiren Fatih Sultan Mehmed, İspanya'dan Kastilya kralı V. Alfons'un hekimi Ephraim bin Sandschi'yi İtalya'dan Maestro Iacopo'yu (ki sonradan müslüman olup Yakup paşa adını almıştır), Türk hekimleri, Altuncuzade, Ahî Çelebi, Beşir Çelebi'den başka, İran'dan Şirvanlı Şükrullah'ı ve hekim Lari'yi, Semenkand'dan astronom ve matematikçi Ali Kuşçu'yu İtalya'dan Gentilli Bellini, Costanzo de Ferrara gibi ressamları, mimar Antonio Filarete'yi ve Trabzon'un zaptından sonra Yunanlı ilim adamı Georgios Amirutzes'i sarayına toplıyarak İtalya'daki gibi ilim ve sanat alanında bir Türk rönesansı başlatmıştı.[1]

Bu rönesansın taşraya kadar yayıldığını Amasya'daki hastanede 14 yıl çalıştıktan sonra cerrahiye dair "Cerrahiyet ül-Haniye" adlı bir eseri ameliyat resimleriyle birlikte Türkçe olarak meydana getirerek Fatih Sultan Mehmed'e sunmak üzere İstanbul'a kadar gelen Türk hekimi Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun, yanında Amasya hastanesinde, sonra İstanbul'da saray hekimi olan Muhyiddin Mehi'den başka İran'da Safavi'lerin sarayında hekim olan Gıyas ibn Muhammed İsfahani'nin yetişmesinden anlıyoruz.[2]

Şüphesiz, Sabuncuoğlu Şerefeddin bin Ali Elhac İlyas Osmanlı yükseliş döneminin en ünlü hekim ve cerrahlarından biridir. Kitaplarında verdiği şecereye göre Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun babasının isminin Ali olduğu, dedesinin de Hacı İlyas olduğu anlaşılıyor. Dedesi Sabuncuoğlu Mevlana el-hac İlyas'ın, Sultan Çelebi Mehmed'in Hekimbaşı'sı olduğu Amasya Tarihi müellifi Hüseyin Hüsamettin tarafından ileri sürülmüştür.[3] Türkçe olarak yazdığı cerrahiye dair resimli Cerrâhiyet ül-Hâniye'si, kendi tıbbî gözlemlerini ve metodlarını içeren Mücerrebnâmesi ve Zeyneddin bin İsmail ül-Cürcâni'nin Zahire-i Harzemşahî eserinin Akrabadin bölümünü, Farsçadan, 2 bölüm de kendisi katarak 33 bölüm halinde dilimize çevirdiği Akrabadin'i ile Anadoluda 15. yüzyılda tıp ve cerrahide bir rönesansın başlamasına sebep olan Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun hayatı hakkında bildiklerimiz pek azdır. Kendisi ile ilgili en fazla bilgiyi 1468 (873) yılında yazdığı Mücerrebnâme isimli eserinin önsözünde veren Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Amasya'daki İlhanlılardan Ulcaytu Mehmed Hanın kızı İldüş (Yıldız) Hatunun kölelerinden Amber bin Abdullah tarafından 1308 (708) de yaptırılan hastanede 14 yıl hekim olarak çalıştığını ve Mücerrebnâme'yi yazarken yaşının seksenbeş (Heştâd ü penç) olduğunu bildirmektedir. Buna göre Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun 1383 (788) de doğmuş olduğu anlaşılıyor.[4]

Yine bu eserinde kendisinin Candaroğlu İsfendiyar Beg zamanında (1392-1443) Kastamonu'da olduğunu söylediği gibi, padişah kapısında maslahatı old ğundan İstanbul'a geldiğini ve Bolu, Gerede, Tosya üzerinden Amasya'ya döndüğünü bildirmektedir.[5] Buna göre büyük bir ihtimalle, Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği Cerrâhiyet ül-Hâniye eserini bizzat bu padişaha takdim etmek üzere İstanbul'a gelmiş olabilir. Geçen yüzyılda saraydan çıkarılarak Meclis-i Tanzimat azasından Yasincizade Mehmed Ali tarafından 9. Cemaziyülevvel 1869 (1277) de Dr. Etienne Jules Bergeron'a hediye edilen ve bugün Paris'te Bibliothèque Nationale'de bulunan, Şerefeddin Sabuncuoğlu hattıyla yazılmış olan Cerrâhiyet ül-Hâniye eserinin orijinal nüshasında müellif künyesi altında, sultan II. Beyazıd'in okunaklı ve tuğralı mührünün görülmesi, o zaman Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilen ve sunulan bu eserin, sonra oğlu Sultan II. Bayezid döneminde onun tuğrası ile saray kütüphanesine maledildiğini gösteriyor.[6] Süveyş kanalının açılışı münasebetiyle Sultan Abdülaziz'in daveti üzerine İstanbul'a gelen Fransız İmparatoru III. Napoleon ile eşi Eugénie'ye hekim olarak refakat eden Dr. Etienne Jules Bergeron'un, Cerrahiyet ül-Haniye'nin bu nüshasını, o zaman Paris'e getirdiği anlaşılıyor.[7]

1465 (870) yılında yazdığı Cerrahiyet ül-Haniye eserinin 3. bab'ı, başında, tıp tahsiline 17 yaşında başladığını öğreniyoruz.[8] 1468 (873) de 85 yaşında Mücerrebname isimli eserini yazdığına göre,

Aynı yapıttan daha başka ameliyat resimleri

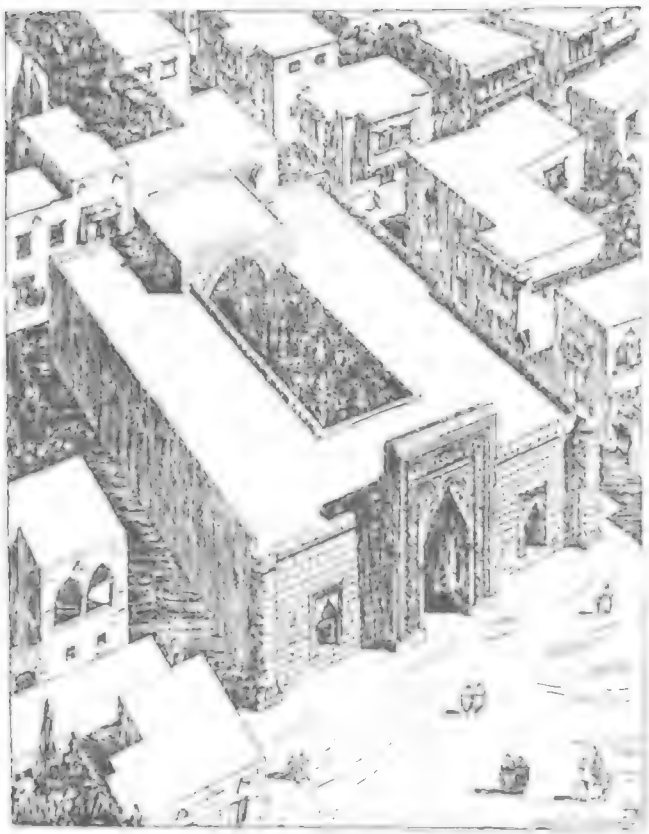

Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun 14 yıl çalıştığı ve Muhyiddin Mehi ve Gıyas İbn Muhammed İstahani gibi değerli hekimleri yetiştirdiği Amasya'daki Hastane (Albert Gabriel'den).

Bir ebe yardımıyla doğum yapılması. Şerafeddin Sabuncuoğlu; Cerrahiyet ül-Haniye. Paris nüshası. Bab II, fasıl 75, varak 118v.

kendisinin bu tarihten sonra öldüğü kabul edilebilir. Ne yazık ki hangi tarihte öldüğü ve Amasya'da mezarının nerede olduğu bilinmiyor.[9]

Sabuncuoğlu'nun sadece çok iyi bir hekim değil, aynı zamanda büyük bir hattat olduğu anlaşılıyor. Zira Cerrâhiyet ül-Hâniye'nin Paris'teki ve Millet Kütüphanesindeki nüshaları kendi hattıyla olduğu gibi, Muhyiddin Mehi'nin nazım şekline çevirdiği hekim Hacı Paşa'nın Teshil isimli eserini de kendi hattıyla yazdığı biliniyor. [10] Abbasi Halifesi Mustasım Billâh'ın bendesi Yakut-ı Mustasımî'nin ve Kibletül-küttab Hamdullah'ın Amasyalı olduğu bilinmekte. Kadı Burhaneddin'in de Bezm ü Rezm eserinde belirttiği gibi Amasya'da üstadların yetiştiği bir kaligrafi ekolü mevcut. Sabuncuoğlu da vatanı olan Amasya'nın bu geleneklerine sadık kalarak hattat olmuş. Bu nedenle yazısı çok güzel okunaklı ve hareke de koyduğu için kelimeleri okumakta insan tereddüte düşmüyor.[11]

Hatta Cerrâhiyet ül-Hâniye'nin Paris ve Millet Kütüphanesindeki nüshalardaki ameliyat sahnelerine ait resimlerin kendisi tarafından çizildiği ve Paris nüshasında, her resimde aynı çehreye sahip hekim portresinin büyük bir ihtimalle kendi portresi olabileceği bile ileri sürülmektedir.[12]

Cerrâhiyet ül-Hâniye üzerine 1927 deki Ali Canip Yöntem'in Hayat Mecmuasındaki ilk yayınından sonra, Türkiye ve Avrupa'da yapılan bilimsel araştırmalara göre, Sabuncuoğlu Şerefeddin bu eseri Ebul Kasım Zehravî'nin et-Tasrif isimli eserinden yapılmış bir Türkçe tercümeden ziyade, bundan faydalanarak Amasya'da 14 yıl çalıştığı hastanedeki tecrübelerini de ilâve ederek yazdığı ve bunlara et-Tasrif'te bilinmeyen hekim, hasta, bazen asistanında tasvir edildiği ameliyat resimlerine de yer verilen önemli bir eserdir. [13] İslâmda resmin yasak olduğu iddia edilmesine karşın, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrâhiyet ül-Hâniyesi'nde kadınla ilgili ameliyat sahnelerini ve hatta hermafrodizm ameliyatını 1465 yıllarında resmetmesi, hem Türk-İslâm sanatı açısından, hem de Türk-İslâm cerrahisi açısından büyük bir olaydır. İtalya'dan Gentili Bellini'yi getirterek portresini yaptıran Fatih Sultan Mehmed gibi ileri görüşlü bir Osmanı Padişahı zamanında gayet tabiidir ki Şerefeddin Sabuncuoğlu gibi bir ünlü hekimde kadın erkek farkı gözetmeden yapılan hasta resimlerini de içeren böyle bir eser vücuda getirebilir. Bunun yanısıra ağız ve dişle ilgili bazı ameliyat sahnelerine ait resimler sadece Türk-İslâm cerrahisinde değil 15. yüzyıl Avrupa cerrahisinde de ender rastlanılan ve hatta o döneme ait ilk ameliyat resimleridir.

Diş ağrısının akupunkturla tedavisine benzer bir şekilde dağlama ile tedavisine dair kendi yönteminde Cerrahiyat ül-Hâniye'nin Millet Kütüphanesi nüshasında (Varak 28 b) şöyle bahsetmektedir:

"... Amma müellif-i kitab Şerefeddin eydür: Ben bir tecrübe buldum, otuz kerre tecrübe ettiğimden sonra bu kitaba yazdım. Ol tecrübe budur kim. bir kişinin sağ tarafındağı dişi ağrısa sol bilegünün alt kemiğinin üzerine dağ idesin, sol ağrısına sağına (dağ idesin) fefhem (anla).." [14]

Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun bilinen son tıbbî eseri Mücerrebnâme oldukça orijinal bir eser olup, ekzemayı hastanın vücudunun çeşitli yerlerindeki damarlarından aldığı kanı ekzamalı yerlerine sıcak sıcak sürerek bugünkü modern manada Autohaemotherapie yapmayı o zaman tavsiye etmektedir.[15]

Ayrıca yılan zehirine karşı bir panzehir olarak geliştirdiği Tiryak-ı Faruk'u, hem bir horoz üzerinde, hem de kendi üzerinde denediğini, bu eserinde belirtmesi [16], 15. asırda deneysel tababetin Türkiye'de uygulandığını gösterdiği gibi, Avrupa'dan önce bizde Fatih Sultan Mehmed dönemindeki Türk Tıbbî rönesansının bir kanıtıdır.

Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Amasya'da yetiştirdiği öğrencisi Muhyiddin Mehi'nin, sonra Fatih döneminde Hekimbaşılığa yükselen Muhyiddin Efendi olduğu gibi [17], İran'dan gelen öğrencisi Gıyas İbn Muhammed İsfahanî'nin Safaviler döneminde İran'ın en önde gelen hekimlerinden biri, hatta saray hekimi olmasının son araştırmalar sonucu ortaya çıkması[18], Türk tıp tarihi açısından çok önemlidir. Gıyas İbn Muhammed İsfahanî'nin yazma nüshaları İstanbul, Tahran, Paris ve Kahire Kütüphanelerinde bulunan Mirat ul-Sıhhat isimli tıbbî eserini İran'daki Safavî hükümdarı yerine, Amasya'da Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun yanında öğrencisi olduğu yıllarda orada şehzade olarak bulunan (ve babası Fatih Sultan Mehmed'den sonra Osmanlı tahtına çıkan) II. Bayezid'e ithaf etmesi çok enteresan olup, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun öğrencisi vasıtasıyla İran tababetini etkilediğini de göstermektedir.[19]

Hatta öyleki Gıyas İbn Muhammed İsfahani, bu Mirat ul-sıhhat isimli eserinde hocası Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Amasya'da kendi denemelerine dayanarak yılan zehirine karşı bir Antidot olarak Theriak geliştirdiğinden bahsetmektedir.[20]

Sabuncuoğlu'nun diğer öğrencisi Muhyiddin Mehi'nin Hacı Paşa'nın Teshil'ini nazma çektiği eserinde, hocası hakkındaki şu beyitleri onun o zamanki şöhretini çok doğru olarak yansıtmaktadır:

' Şöhreti Sabuncuoğlu dimegledir bugün / şöyle üstad-ı cihandır fenni içre şir i ner (erkek aslan) / nice tıp ehli gelip elini ayağın öper (...) / vacip oldu anı ben şeyh edinip olam mürid". [21]

Sabuncuoğlu Şerefeddin'in bütün bu zikredilen eserlerinin muhtelif elyazma nüshalar olarak günümüze kadar ulaşması, 14 yıl hekim olarak çalıştığı ve Muhyiddin Mehi ile Gıyas İbn Muhammed Isfahani gibi sonradan saray hekimi olan ünlü öğrenciler yetiştirdiği, Amasya'daki Hastanenin, bugüne kadar ayakta kalması, Türk tıp ve Bilim Tarihi için çok büyük bir kazançtır. ☆

Babinger, Franz: *Ja'qûb Pascha ein Leibarzt Mehmed's II.* Roma 1951, s. 87-88; Thuasne, L: *Gentile Bellini et Sultan Mehmed II.* Paris 1888; Ünver Süheyl: *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946 s. 226-229.

2 Terzioğlu, Arslan: *Die Hofspitäler und andere Gesundheitseinrichtungen der osmanischen Palatsbauten.* München 1979, s. 212; Elgood, Cyril: *Safavid Medical Practice* London 1970, s. 28, 29.

3 Hüseyin Hüsamettin: *Amasya Tarihi*, c.3, s. 179.

4 *Mücerrebname*'nin önsözündeki bu ibâre Feridun Nafiz Uzluk tarafından Heştad-ü biyş olarak okunarak Farsça olan bu ibarenin, "seksenden artık" mânâsına gelmesine dayanarak Mücerrebnâme'yi kaleme aldığı 873 (1468) yılından 83 yaşını çıkararak 873-83= 790 hicrî yılı yâni 1390 miladî yılını Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun doğum yılı olduğu iddia edilmiştir. (Bkz. Uzluk, F. Nafiz: "Hattat olarak Sabuncuoğlu Şerefeddin, "*Dirim*, sayı 9-10, 1951, s.1). Süheyl Ünver'de Sabuncuoğlu'nun *Cerrahiyet ül-Haniye*'sini 870 (1465) yılında; 83 yaşında iken Fatih Sultan Mehmed'e ithafen yazdığını bu eserinin giriş kısmında belirttiğine işaret eder (Ünver, Süheyl: "XV. Asırda Türkiye'de tecrübî tababete ait bir misal," *İstanbul Tıp Fakültesi Mecm.* No:3, 1943, s.2). Buna göre son eseri olan *Mücerrebname*'yi Şerefeddin Sabuncuoğlu (873=1468) yılında 83 değil de 85 yaşında yazması gerektiği, ve Mücerrebname'nin önsözündeki ibarenin Heştad-ü biyş değilde Heştâd-ü penç (seksenbeş) olarak okunması gerektiği ortaya çıkıyor.

5 Şerefeddin Sabuncuoğlu: *Mücerrebnâme*. Fatih Kütüphanesi, No. 3619, varak 44[b]; Nr. 3546, varak 141

6 Bkz. Kılıcoğlu, Vecihe: *Cerrahiye-i İlhaniye*. Ankara 1956, s. 23.

7 Bkz. Huard, P., Grmek, M.D; *Le Premier manuscrit Chirurgical Turc redıgé par Charaf ed-Din*. Paris (1960), s. 42; Kılıcoğlu, Vecihe: a.g.e., s.23.

8 *Cerrahiyet ül-Haniye*, varak 138, 17.

9 Hüseyin Hüsameddin: *Amasya Tarihi*, c.3, s.169; Ünver, Süheyl: *Şerefeddin Sabuncuoğlu; Cerrahiye-i İlhaniye Paris nüshası resimleri*. İstanbu 1939, s. 8-12; Kılıcoğlu, Vecihe: a.g.e., s.14-18

10 Bkz. Uzluk, Feridun Nafiz: "Hattat olarak Sabuncuoğlu Şerefeddin, " *Dirim*, Sayı 9-10, 1951, s.2

11 Bkz. Uzluk, Feridun Nafiz: a.g.m., s.2

12 Ünver, Süheyl: a.g.e., s.16

13 Prof. Dr. G. Keil (Würzburg) ve Prof. Dr. Arslan Terzioğlu'nun (İstanbul) yanında yapılan ve Würzburg Üniversitesi Tıp Fakültesince doktora tezi olarak kabul edilen Şerefeddin Sabuncuoğlu hakkındaki tezde, bu hususta detaylı bilgiler bulunmaktadır (Bkz. Dizdar, Arman: "Der türkische Arzt Şerefeddin Sabuncuoğlu und seine Verdienste um die Zahnheilkunde." Med. Diss. Würzburg 1981, s. 17-20).

14 Şerefeddin Sabuncuoğlu: *Cerrahiyet ül Hâniye*. Millet Kütüphanesi nüshası, varak 28[b].

15 Uzluk, Feridun Nafiz: a.g.m., s.9

16 Şerefeddin Sabuncuoğlu: *Mücerrebnâme*. Ayasofya Kütüphanesi Nr. 3729 daki nüsha, varak 4a, 4b, 7b, 8a; Bkz. Ünver, Süheyl: "XV. Asırda Türkiye'de tecrübî tabâbete ait iki misal," *İst. Tıp Fak. Mecm. Nr.* 3 (1949), s. 1-4.

17 Bkz. Terzioğlu, Arslan: *Die Hofspitäler und andere Gesundheitseinrichtungen der osmanischen Palastbauten.* München 1979, s.212, 283; Kappert, Petra: "Die osmanischen. Prinsen und ihre Rezidenz Amasya im 15. und 16. Jahrhundert, *Nederlands Historisch-Arkeologish Institut te İstanbul* 1976, s. 92-93.

18 Bkz. Terzioğlu, Arslan: "Die alt-türkische Zahnheilkunde unter besonderer Berücksichtigung der türkischen Handschrift des Moses Hamon über die Zahnheilkunde. "*Zahnärztl. Mitt.* 65 (1975),s. 179-189; Elgood, Cyril: *Safavid Medical Practice*. London 1970, s.X-XII.

19 Terzioğlu, Arslan: 1975, s.179-189.

20 Elgood, Cyril. a.g.e., s.X, XI.

21 Bu mısralar Muhyiddin Mehi'nın nazma çektiği Hacı Paşa'nın *Teshil*'inin, Velet Çelebi İzbudak'ın şahsî kitaplığından Maarıf Vekâleti Kütüphanesine devrolunan ve 60 kayıt numarasını, taşıyan yazma nüshasında yer almaktadır. Bkz. Uzluk, Feridun Nafiz: a.g.m., s.4.

Bir genç hanım çizgisiyle gönderilen Menü 19 Haziran 1915 tarihini taşıyor. Akşam yemeği için yapılan bu dâvetin yemek çeşiti 8'i buluyor. Menü'nün arkası, dâvette hazır bulunanlar tarafından imzalanmış. Çoğunluğu, yabancılara ait imzalar. Latin harfli imzalardan ikisi tanınabiliyor. biri dönemin İstanbul Valisi Süleyman Kâni Bey, diğeri o dönemin Bankerlerinden, iş adamı Panjiri Bey.

Sultaniye Çorbası
İstakoz
Sigara Böreği
Ali Paşa Kuzusu
Kuşkonmaz
Peynir
Şantiy Kremalı Dondurma
Tatlı

• TAHA TOROS KOLEKSİYONU •

Şumnu'daki "Nüvvab" Medresesi (1922-1947)

AHMET HEZARFEN

Gelin gidelim ey arkadaşlar,
Rumeli'ne, Deliorman'a
Burada yatanlar, burada kalanlar,
Bizim Anamız, Bizim Babamız.
(Okul şarkısı) Muharrem Z. Yumuk

Bulgaristan Osmanlı Emaretindeyken Bulgaristan'dan İstanbul'a birçok öğrenci gelerek öğrenim görüyordu. Balkan savaşından sonra Bulgaristan Türkiye'den ayrılınca, Bulgaristan'daki Türk halkının gereksinimini karşılıyacak medrese ve rüştiye okullarının sayıları azalmış, Türkiye'ye öğrenci yollamak da güçleştiğinden buna bir çere aranmağa başlandı. Balkan Savaşı'ndan sonra Bulgaristan ile Türkiye arasında 29 Eylül 1913 tarihli barış antlaşmasının 2 numaralı protokolunun 7. maddesinde müftülüklerden, okullardan söz edilirken: "Nüvvab yetiştirmek üzere bir hususî müessese dahi kurulacaktır" diyerek Türk Devleti adına Talât Paşa, Mahmut Paşa ve Halil (Menteşe) tarafından imzalanan bu antlaşmayla Osmanlı Hükümeti Balkan Savaşı'nda yenildiği halde Rumeli'de kalan Türkleri unutmamış, onlara müftü, müftü vekili ve öğretmen yetiştirmek için bir okul açılmasını hükme bağlatmıştır. I. Dünya Savaşı girince bu okulun açılması gecikti, fakat Bulgar Hükûmeti yukarıda adı geçen antlaşmaya bağlı kalarak "Bulgaristan Müslümanları Müessesât-ı Diniyye İdâre ve Teşkilât Nizamnâmesi" yapıldı. Bu nizamnâme Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı günlerde, 23 Mayıs 1919 günü 12 sayılı Çar İradesiyle onaylanıp 26 Haziran 1919 günlü Resmî Gazetede yayınlandı. Nüvvap okulunun inşâsı için gerekli paranın toplanmasına başlandı. (Evlenme izinnâmelerinden alınan paralar.) Seçimle Başmüftü olan Süleyman Faik Efendi bu kanuna dayanarak eyleme geçti. Kendisini destekliyen bir Müessesât-ı Diniyye ve Vakfiye Müdürü (*Rehber* Gazetesi sahibi Mehmet Celil) vardı. 12 Haziran 1920'de 923 Sayılı Emirnâme'yi çıkararak Nüvvab okulunun Nizmnâme-i Esâsî, Program ve Dâhilî Talimâtnâmesini hazırlamak üzere aşağıda adları gösterilen kişilerden oluşan bir komisyon kurdu: Sâbık Başmüftü Hocazâde Mehmet Muhittin, Filibe Müftüsü Hocazâde Sa'dettin,

Nüvvab'da 9 Eylül'den önce ve sonra öğrencilerin kollarına takılan armalar.

Şumnu Müftüsü Hüseyin Hüsnü, Müessesât-ı Diniyye ve Vakfiye Müdürü Mehmet Celil, Varna Mekâtib-i İslâmiye Müdürü Osman Nuri (Peremeci), Rusçuk Mekâtib-i İslâmiye Müdürü Mehmet Mâsum, Şumnu Muallimlerinden Süleyman Sırrı (Tokay), Şumnu Muallimlerinden Hâfız Abdullah Fehmi (Meçik). Komisyon 2-15 Ağustos 1920'de Şumnu Kılak (El Hak) mektebinde yapılan toplantıda verilen görevi yaptı. Nizâmnâme Başmüftü, Hâriciye ve Mezâhib Bakanlığınca 2006 sayı ve 29 Ağustos 1922'de onaylanarak yürürlüğe girdi. Böylece 1922/1923 öğretim yılında medreseler ve

rüştiyelerden gelen öğrencilerle 1. ve 2. sınıflar açılarak öğretime başlandı.

"Şumnu Nüvvab Okulunun açılması ters bir zamana rastlamıştı. Türkiye'de Büyük Zafer kazanılmış, saltanat kaldırılmıştı. Ertesi yıl cumhuriyet ilân edilecek, 1924 yılında da halifelik kaldırılacak ve Türkiye Cumhuriyeti lâik bir devlet olacaktı. Türkiye'de medreselerin kapatıldığı, eğitimin birleştirildiği bir zamanda Bulgaristan Türkleri için "medrese" adıyla bir yüksekokul açılması, Türk tarihinin akışına ters görünüyordu. Bulgaristan Türk eğitimi, o güne kadar hep anavatan Türkiye'deki eğitim sistemine paralel gelişmişti. Şimdi ters yöne çekilmek isteniyor gibiydi. Türkiyede medreseler kapatılırken Bulgaristan Türkleri için "Medrese'tün-Nüvvab" adını taşıyan bir okulun açılması, Bulgaristan Türklerini anavatan Türkiye'deki eğitim sisteminden uzaklaştırabileceği kaygusu belirdi. Nüvvab okuluyla ilgili tartışmaların kaynağında yatan, başlıca neden buydu.

Nüvvab Okulu Bulgaristan Başmüftülüğü'ne bağlıydı. Başmüftülüğe ve müftülüklere zaman zaman tutucu hocalar geldi veya getirildi. Bu sarıklı hocalar, Türkiye'deki Atatürk devrimlerini içlerine pek sindiremediler ve zaman zaman Türkiye'ye cephe aldılar.Nüvvab okulunu da tutucu bir medrese haline getirmeye çalıştılar. Bu çabalarında Bulgar Hükûmetinden de destek gördüler. Bulgar makamları Bulgaristan Türklerini anavatan Türkiye'den uzaklaştırma çabasıyla tutuculara arka çıktılar ve aydın Türklere karşı "Kemalist" diye cephe aldılar. Kimi hocalar, bu Bulgar politikasına alet oldular. Bu yüzden bu okula ilişkin tartışmalar hep canlı kaldı. Ama Nüvvab Okulu, tutucu ve gerici sarıklı hocaların istedikleri veya özledikleri biçimde bir "medrese" olmadı. Resmen adı "Medrese'tün Nüvvab" olmakla birlikte bu okul hiçbir zaman tamamıyla tutucu, gerici bir okul olmamıştır..." [1]

Nüvvab için tartışmalar okul açıldığı zaman Şumnu Müftüsü Hüseyin Hüsnü, Mustafa Hilmi ve Kıvâmüddin (Burslan) -Kazan Türklerinden olup (1889-1956) Türkiye'ye gelince İstanbul Üniversitesi Edebiyat F. Türkiyat Bölümünde asistan, 1940'de Diyânet İşleri Müşavere Kurulu'nda görevli- "Nüvvab"ın bu şeklini beğenmediler. Onlar Âli, Tâli, Rüşdî kısımlarına ayrılmasını istediler, halbuki rüşdi kısmı yoktu, Nüvvab rüşdiye mezunlarını öğrenci olarak alıyordu. Nüvvab'ın karşısına bu defa hocalar çıkmıştı. İş sert tartışma halini aldı. Başta Emrullah Feyzullah olmak üzere Yusuf Ziyauddin Mustafa Hayri, Eskicâmi Müderris Ali Rıza Nüvvab tarafdarıydılar.[2]

Nüvvab okul binası.

1943 'te Nüvvab son sınıf öğrencilerinin Köşkler sırtlarını ağaçlandırma çalışmaları.

"Bulgaristan Türk eğitim tarihi içinde Şumnu'daki eski Nüvvab Okulu başlı başına bir yer tutar. Krallık döneminde Bulgaristan Türk azınlığının en yüksek eğitim öğretim kurumu olan bu okul çok tartışılmıştı. Zaman zaman Bulgaristan Türkleri içinde tartışmalara neden olduğu gibi Bulgaristan Türkleriyle anavatan Türkiye arasında da sık sık konuşulmuştur. Artık tarihe karışmış olan bu okul konusunda, duygusal tartışmalardan uzak olarak kısaca bilgi vermek yerinde olur."[3]

Okul için mücadelede Nüvvab yanlıları kazanarak öğretimi sürdürdüler. Nüvvab ilk mezunlarını 1925/1926'da verdi. Bu mezun olanları Bulgar hükûmeti öğretmen yapmak istemedi, birçok uğraşı sonu 1932/1933 öğretim yılı sonu Maarif Bakanlığınca gimnaziya (Lise) derecesinde tanındı, öğretmen olma hakkını kazandılar.

Mekteb-i Nüvvab-İstanbul'da kadı yetiştiren okul, Muallimhane-i Nüvvab adıyle kuruldu (1853). 1884'te Mekteb-i Nüvvab adını aldı. Burayı bitirenler, şer'i ve nizamî mahkemelere tayin edilirdi. Adı 1911'de Medresetül Kuzzat (Kadılar Medresesi) olarak değiştirildi. M.L. s. 577

Nüvvab (Naib kelimesinden türetilmiştir, naib müftü vekili veya şeriata göre hüküm veren kadı demektir) Okulu iki bölüm idi. "Tâli Kısım" denilen normal okul beş yıl, bunun üstünde olan "Âli Kısım" denilen yüksek bölüm üç yıllıktı.

Nüvvab'ın Ders Programı, Tâli Bölümünde Okunan Dersler:

1. Yıl: Kur'an, Fıkıh (Dindersi), Arapça (Sarf ve kıraat), Farsça, Riyaziyat (Hesap, Cebir), Tabiî İlimler (Nebatat), Umumî Coğrafya, İslâm Tarihi, Türk Edebiyatı, Bulgarca, Hüsnü hat.

2. Yıl: Kur'an, Fıkıh, Arapça (Sarf ve kıraat), Riyaziyat (Cebir, Hesap), Tabiî İlimler (Hayvanat), Umumî Coğrafya, İslâm Tarihi, Türk Edebiyatı, Bulgarca, Bulgar Tarihi, Bulgaristan Coğrafyası, Hüsnü hat.

3. Yıl: Arapça, Fıkıh, Riyaziyat, Tabiî İlimler (Vücud-ı Beşer Teşrih), Bulgar Tarihi, Bulgarca, Bulgar Coğrafyası, Fizik ve Kimya.

4. Yıl: Mantık ve Âdap, Fıkıh, Riyaziyat (Kozmografya Müsellesat), Tabiî İlimler (Madenler ve Tabakat ve Hıfsızsıhha), Umumî Tarih (yeni Çağlar), Hikmet ve Kimya, Türk Edebiyatı, Arap Edebiyatı , Bulgar Kanunları (Malûmat-ı Kanuniye ve Medeniye), Bulgarca, Fenn-i Tedris ve Terbiye.

5. Yıl: Kelâm, Fıkıh, Hikmet ve Kimya, Bulgar Kanunları (Malûmat-ı Kanuniye ve Medeniye), Türk Edebiyatı, Bulgar Edebiyatı, Arap Edebiyatı, Ahlâk ilmi, Fenni Tedris ve Terbiye. Jeoloji. Öğretim uygulaması.

Âli Bölümünde Okunan Dersler:

1. Yıl: Fıkıh Mecelle, Sak (İlâm Usulü), Feraiz, Medhal-i İlm-i Hukuk, Usulü Fıkıh, Bulgar Kanunları.

2. Yıl: Fıkıh, Mecelle, Sak, Usul-ü Muhâkemât, Usul-ü Fıkıh, Bulgar Kanunları, İktisat İlmi.

3. Yıl: Fıkıh, Mecelle, Usul-ü Fıkıh, Ahkâm-ı Evkaf, Bulgar Kanunları Devletler Hukuku, İdare Hukuku.

Nüvvab'ın Âli bölümü 1930'da açıldı, ilk mezunlarını da 1933'te verdi. Nüvvab mezunları Bulgaristan'da Türk Okullarında öğretmenlik yaparak Türk Kültürüne hizmet ettikleri gibi, 1950 Göçünde çok sayıda Nüvvab mezunu anayurda geldi ve çeşitli görevler aldılar, öğretmen olarak başarı sağladılar [Bu Nüvvab mezunları eğer Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde çalıştırılsaydı (Nüvvab'ta okuma yazma Osmanlıca idi) daha çok başarılı olup devlete daha yararlı olurlardı. Henüz fırsat kaçmış değildir. Ötede beride daha çok Nüvvablı var (Bulgaristan'dan son gelenler de var) hepsi Osmanlı Arşivi için biçilmiş kaftanlardırlar.]

Yukarıda belirtildiği gibi "Nüvvab", Anavatan'ın Bulgaristan Türklerine bir hediyesidir. "Nüvvab Okulu" Türk halkının maarif hayatında çok mühim ve müsbet bir rol oynamıştır. Yıllarca Bulgaristan Türkünün ilmî ve dinî ihtiyaçlarını karşılamış. Onun millî ve dinî hissiyatını beslemiştir. Nüvvab, Bulgaristan Türk'ünün karanlık âfâkında parlayan bir yıldızdır. Türk halkının millî ve dinî istinadgâhı Nüvvab idi. Millî varlığımızı, benliğimizi muhafazayı da biz Nüvvab'a borçluyuz. Evet, Nüvvab gençleri, Türk halkının karanlık âfâkında birer yıldız gibi parlamışlardır. Her taraftan zulmet ve karanlıkları kovarak, ilim ve irfan

1949 yılı Nüvvab Gimnaziyasında okuyan kız öğrenciler.(x) Arkada ayakta Ayşe Hezarfen.

ışıkları saçmışlardır... Bunu Bulgar Hükûmeti de pek âlâ görüyordu. Lâkîn dış dünyaya karşı Nüvvab'ın yaşamasına tahammül etmek zorundaydı. Bununla beraber mümkün olduğu kadar, Nüvvab'a modern bir kıyafet verilmesini istemiyordu.... Bütün arzusu, Nüvvab'ın eski bir medrese halinde yaşamasını görmekti. Millî ruh taşıyan gençlerin çıkması işine gelmiyordu.. Nüvvab Okulunun Bulgaristan Türk halkının maarif hayatındaki gerçek değer ve yerini anlayabilmek için Bulgaristan'ın yakın tarihine kısa bir göz atmak icap edecektir.

Bilindiği gibi, şanperest Kral Ferdinand, I. Cihan Harbinde Bulgaristan'ı büyük bir hezimete sürükledi... Ne var ki, sonunda Bulgaristan Türkiye ile birlikte mağlup olmuştu. Memlekette en büyük siyasal parti olan "Bulgar Çiftçi Birliği"nin lideri Aleksandır Stamboliyski, Kralcılar tarafından hapse atılmıştı. Kral Ferdinand'ın harp sonunda kaçıp gitmesinden sonra Stamboliyski memleketin idaresi başına getirildi.

Bulgar Çiftçi Birliği Partisi çok yaygın, kitlevî bir teşkilâttı. O zamanlar halkın % 80'i bu partiyi destekliyordu. Bulgaristan'da yaşayan Türk halkının keza % 80'i de Birliği iltizam etmekteydi. Bunu çok yakından gören Stamboliyski Türk halkına bir cemile olmak üzere eğitim alanında geniş haklar imkânlar bahşetmiştir. (Stamboliyski döneminde birçok Türk okulu açılarak yeni okul binaları yapıldığı gibi Türk okullarına, camilerine malî destek sağlayan fon, tarlaları verilmiştir. A.H.) Şunu hiç çekinmeden söyleyebiliriz ki, Bulgaristan'ın kuruluşundan bu güne kadar Bulgaristan Türk'ü, yalnız ve sadece Stamboliyski devrinde birkaç zaman ak gün görmüştür. Adalet ve kadirşinaslık bizi, bunu itiraf etmeye mecbur etmektedir. [4]

" 1926'da ilk mezunlarını veren Nüvvab'tan gimnaziya şekline girinceye kadar 677 öğrenci mezun olmuştur. İlk dönemde 19 öğrenci mezun olurken 1946'da bu sayı 154'e çıkmıştır. Şehirlere göre öğrenci listesi:

Şumnu 183, Osmanpazarı 70, Kemaller 58, Razgrat 53, Yenipazar 51, Balpınar 32, Aydos 31, Eskicuma 29, Eğridere 27, Mestanlı 213, Preslav 20, Elena 16, Koşukavak 12, Rusçuk 14, Pravadi 11, Darıdere 10, Karnabat 7, Kırcalı 6, Akkadınlar 2, Filibe, Varna, Servi ve diğer yerlerden 1-3 öğrenci ile Bulgar Türkolog Boris Nedkov (Boris Hoca) burdan mezun olmuştur. A.H)

Nüvvab'a kız öğrenci alınmamıştı. Müracaat eden de olmamıştı. 1941'de Deliorman'ın göbeğinden Yunusabdal Köyünden Fatma Şükür kendi yetiştirdiği rüşdiye mezunu kızları öğrenci olarak yazdırmak istedi ise de, bu arzusu (Okul müdürü olan Yusuf Ziyauddin Ezheri (Ersal) nin şeriata aykırıdır diye engellemesi yüzünden A.H.) gerçekleşmedi. 1946'dan sonra 7-8 kız öğrenci Nüvvab'a alındı ve bu devam etti. Fatma Şükür uyanık bir Türk anasıydı, köyünde "Ana kalbi" adlı bir dernek kurmuş Türk kızlarını uyandırmaya çalışmıştı." [5]

Nüvvab'a kız öğrenci alınması için 8/9/1942'de Fatme Şükür (kayınvalidem) le okul müdürü Şeyh Yusuf Ziyauddin Ezheri'ye müracaat ettiğimizde bize hayli bağırıp çağırdı. Fatme Şükür'e "kızlarını medresede okutmaktan sıkılmayacak mısın", bana da "Karını nasıl okutacaksın, bu şeriata aykırıdır" diyerek müdiriyetten kovdu. Dışarıda bizi salonda bekliyen Süleyman Sırrı ve Hafız Yusuf Şinasî'nin yanına çok müteessir halde döndük. Süleyman Sırrı bizi avutmağa çalışırken, Hafız Yusuf Şinasî: "Üzülmeyin, bu yıl olmazsa başka yıl olur, ümidinizi kesmeyin, ne günler doğar" dedi. Gün doğmasına doğdu ama aradan altı yıl geçti.

1948/49 öğretim yılı başında Şumnu'ya gittim, Nüvvab müdürü Beytullah (Şişmünoğlu) Efendiydi. Daha önceki müracaatımızı biliyordu. "Nüvvab'a artık kız kabul edilmeyecek mi?" dedim. Sofya'ya, Mezahip Nezareti'ne bir telgrafla müracaat etmemi söyledi. 18 Eylül 1948'de telgraf çekildi. O arada V.C. Hükûmeti 26 Eylül 1948'de bizim Deliorman'ın Üyüklü (Matovtsi) köyünde büyük bir sünnet düğünü düzenledi. (Bu düğün, 22 Eylül 1948'de Şumnu Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanan Osman Kılıç ve arkadaşlarına verilen idam ve müebbed cezalarının Türk halkının üzerindeki etkiyi anlamak istemeleri olabilir. Hattâ orada halka hitab eden Başmüftü Âkif Efendi yüzü kızararak: "Bu ülkede vatan hainlerine yer yok!" demek zorunda kaldığı belliydi. Burada Nüvvab Müdürü Beytullah Efendi ve diğer öğretmenler de vardı. Beytullah Efendi bana "Mezahib Nezaretinden cevap geldi, hemen kızları toplayın getirin" dedi. Birkaç gün sonra bizim köyden (eşimle birlikte) 4, Adaköy (Ostrovo) den 2 kızı okula götürüp yazdırdık. Sonra Selvi (Sevlievo) den de bir kız daha geldi böylelikle Nüvvab'ın 4. sınıfına bir "J" şubesi açıldı.

Nüvvab'ın Tâlî kısmını bitirenler Bulgaristan Maarif Nezareti'nin 28 Haziran 1933 tarih ve 20176 numaralı ta'mimi mucibince Bulgaristan dahilindeki Müslüman mekteblerinde muallimlik etmek, Müessesesât-ı Diniyye İdare ve Teşkilâtı Nizamnâmesi'nin 63. ve Medresetü'n -Nüvvab Nizamnâmesi'nin 11. Maddeleri'nin verdiği hukuktan istifâde eylemek üzere" diploma alarak daha çok Türk okullarında öğretmen oluyorlardı.

Bayrağımızdır ittihâd,
Kanunumuzdur i'timâd.
Görsün adüvv ber-nihâd
Kardeşleriz biz ber-murâd,

Mektepliler kurtaracak,
İstikbâli yaratacak.
Cehli elbet te yıkıcak,
Kardeşleriz biz ber-murâd.

Türkler bugün kuvvetlidir
Kardeşleriz biz ber-murâd.
Cehdeyleyen millet yaşar
Yaşar, elbet de yaşar
Kardeşleriz biz ber- murâd.

Bu, Darül-l-Muallimîn öğretmenlerinin öğrettiği şarkı doğrultusunda ümidle, inançla Türk kültürüne hizmet ediyorlardı. Bir zamanlar Talim ve Terbiye Üyesi Ali Haydar Taner Nüvvab'tan söz ederken "İşittiğime göre medrese zihniyetiyle idare olunmakta olan bu mektep de münevver muallim yetiştirememektedir"[6] diye dursun, Nüvvablıların birçoğu kendilerinin böyle olmadığını kanıtladı. Şair Eşref bile:

Sarıklı gördüğün cahilleri zanneyleme NÜVVAB,
Kurutmak için dıraht-ı mülkü bir diken sarmış.
Başından boynuna indir, onunla boğ hemen kelbi,
Sanksanma, bir ölmüş beyne tutmuş, bir kefen sarmış.

diyerek Nüvvablıların bilim adamı olduğunu doğrular. 1939'da Türkiye'den hükümet tarafından yollanan Aka Gündüz rüşdiyeleri, Kâzım Nâmi Duru Nüvvabı incelediklerinde Nüvvabı beğendiklerini, bunu "Kızılırmak" dergisinde yayınlayacaklarını Öğ. S. Sırrı'ya söylemişlerdi.

Nüvvab'ta Öğrenci Olayları

Her okulda olduğu gibi Nüvvab'ta da öğrenci isteklerine ilişkin bazı olaylar olmuştur:

1- Öğretmenlik hakkı sorunu: Bulgar Hükûmeti Nüvvab'ın ilk mezunlarını öğretmen yapmak istemedi. 1927 yılında öğrenciler öğretmenlik hakkı isteyerek boykot yaptı.

2- Nüvvab'ın Pedagoji ve İlâhiyat Şubelerine ayrılması isteği: 1928/1929 öğretim yılı sonunda öğretmen Hasip Safvetî (Aytuna)'nın yönlendirmesiyle Nüvvab'ın Pedagoji ve İlâhiyat şubelerine ayrılıp uzmanlaşmaya gidilmesi için öğrenciler toplu halde Başmüftülüğe dilekçe verdiler, fakat bu istekleri yerine getirilmeyince Hasip Safvetî öğretmenlikten ayrıldı (Türkiye'ye gelerek Gazi Eğitim Enstitüsünde görev aldı).

3- 1930/1931 öğretim yılında öğrenciler, öğretmenlerden Ali Rıza, Mustafa Reşit, Mustafa Hayri ve Todor Kartalov'un (Türkiye'de öğrenim görmüş, Bulgar İstihbaratı'nın adamı) derslere girmesini istemediklerinden grev yaptılar, bu grevi 4. sınıf öğrencisi Mehmet Fikri yönlendiriyordu.

4- 1935/1936 öğretim yılında öğrenciler 150'liklerden Osman Nuri (Sâbık Bolu Mutasarrıfı) ile son Şeyhü'l-islâm Mustafa Sabri'nin damadı Ali Vasfi [7] nin derslerine boykot yaptılar.

1951'de Nazım Hikmet'in Kemaller (İsperih) kasabasında Türk halkı tarafından karşılanışı.

5- 1937/1938 öğretim yılında okulda yazı tahtasına güya Bulgaristan aleyhine yazılan bir yazıdan dolayı bazı öğrenciler Kemalist olduğu ileri sürülerek tutuklanıyor, bu yüzden emniyet tarafından okulda arama yapılıyor, işin aslı olmadığı anlaşılarak tutuklu öğrenciler serbest bırakılıyor.

6- Asıl 1944/1945 öğretim yılında büyük bir boykot oldu. Öğrenciler Müdür Yusuf Ziyauddin'in ve başka tutucu öğretmenlerin görevden alınmasını isteyerek greve başladı. Bu grevi (9 Eylül 1944 yönetim değişikliğinden sonra) Vatan Cephesi Hükûmeti el altından destekliyordu. Bunun için birçok toplantılar yapıldı, programda temelden değişiklik yaparak Nüvvab Azınlık Gimnaziya (Lise) oldu ve çok geçmeden de (1951'de) "Nazım Hikmet "oldu.

9 Eylül 1944'te yönetim değişikliğinden sonra, partiye yahut (25 yaşından küçük olanlar) onun gençlik kollarına girmek zorunluydu. Bunun için birçok Nüvvablı V.C. Partilerinden: Bulgar Çiftçi Birliği (BZNS), Bulgar İşçi Partisi, (B), Sosyal Demokrat Parti (Şirok Sosyalist), Zveno partilerinden birine girdiler. (Ben Bulgar Gençleri Çiftçi Birliği (ZMS) ne girdim. Türkler hangi partiye girerse girsin Türklerin ulusal yararına hizmet etmeğe çalışıyordu. Osman Kılıç'ın: "Burada şunu esefle kaydetmek isterim ki komünistler, Nüvvab camiasından yalnız iki kişi çalabilmişlerdir, İsmail Sarhocaoğlu ile Sabri Demir. Sayısı bine yakın Nüvvab ordusundan komünist yemine kurban giden bedbahtların sayısı ancak iki taneciktir." [8] diyerek bu iki Nüvvablıyı suçlaması biraz ağır kaçmıştır. İsmail Halil Sarhocaoğlu

(Osmanpazarı Köylerinden Keçiler'li) ile aynı sınıfta beş yıl okuduk. Çalışkan ve toplumcuydu, Türk milletine hizmet etmek için yanıp tutuşuyordu. Milletvekili olunca bölgedeki Türklere çok yararlı işler yaptığını duyuyorduk. 1950'de Nüvvab'a Müdür olmuştu. Türkiye'ye göçerken son görüşmemizde: "Beni yanlış anlamazsın, sen git, eni sonu gideceğim yer orasıdır" dedi. Sabri Demir'de Razgrad Gimnaziyası'nda (Rüşdiye okulu oraya taşınmıştı) bir karşılaşmamızda Türkiye'ye göçmemi çok yerinde buldu.

Nüvvab Okulu Binaları

Nüvvab Okulu ilk önce Şumnu'da Kılâk Mahallesindeki Türkiye'den kalan sarayda (Eski Nüvvab, burası sonra öğrencilere yurt oldu) açıldı "Vaktiyle talebe çoğalmaya başladığı zaman okul idaresi, bir okul binası satın almıştır Bu bina, Şumnu'daki Şerifpaşa Camii'nin tam karşısındadır. Giderek talebe sayısı artınca, bir de pansiyon binası yapılmıştır, bu bina da hemen okulun yanındadır.. [9] Nüvvab öğrecilerinin"MÜSTERŞİDLER CEMİYETİ" adında bir dernekleri vardı. 1924'te "Doğru Yol" adında bir gazete çıkardılar.

Nüvvab'ın Mali Yönetimi

Nüvvab'ın malî yönetimi de Türk azınlığının üzerine yüklenmiştir. Nüvvabın gelir kaynağı öğrencilerden alınan taksadır. Her öğrenciden 2000 Leva alınıyordu.Asıl gelir kaynağı Nüvvab fonuydu. Her evlenip İzinnâme alandan 300 leva alınıyordu. "Son zamanlarda memlekette başka Türk okulu olmadığı ve Türk gençleri Bulgar liselerine alınmadığı için, Nüvvab öğrencilerinin sayısı hayli yükselmişti. Meselâ 1948 yılında 1200 kadar talebe vardı. Yalnız Tâlî kısmında 30 kadar öğretim üyesi bulunuyordu. Bu personelle Nüvvab'ın senelik bütçesi 6 milyon Bulgar Levasını aşıyordu."[10]

Nüvvab'a Öğrenci Yetiştiren Rüşdiyeler ve Medreseler

Nüvvab Tüzüğü'nün 5. maddesinde tâlî kısmına rüşdiye bitirenler alınır diyorsa da medreselerden (4 yıllıktı) mezun olanlar da alınıyordu.

"Rüşdiyeler şu kasabalarda bulunuyordu: Aydos, Karnabad, Yambolu, Vraca, Rahva, Vidin, Lom, Varna, Pravadi, Eğridere, Kırcaali, Niğbolu, Plevne, Hasköy, Kızanlık, Eskizağra, Tırnova, Elena, Ziştovi, Osmanpazarı, Eskicuma, Razgrad, Darıdere, Şumnu, Paşmaklı." [11]

Medreseler de: Şumnu'da (Medrese-i Aliyye), Kiremitlik (Lülyakovo), yine Aydos ilçesinde Çiflikmahalle (Bilka), Ahyolu ilçesinde Ahılı (Stratsin) köyünde, Razgrad (Medrese-i Feyziye) ta bulunuyordu.

Nüvvab'ta Müdürlük Yapanlar

1- Emrullah Feyzullah Efendi (1878-1941) Nüvvab'ın kuruluşundan 1941 yılına kadar müdürlük yaptı. Emrullah Efendi Şumnu'nun Yusufhanlar (Pristoe) köyünde doğdu, ilköğrenimini Silistre'de, Yüksek öğrenimini de İstanbul Darü'l-fünunu Ulûm-ı Şer'iyesi'nde yaptı ve en iyi derece ile mezun oldu (1915).

2- Yusuf Ziyauddin Ezheri (Ersal) - Emrullah Efendinin vefatından sonra müdür oldu.

3- Hacı Ahmet Hasan (Davudoğlu) dur.

4- İsmail Halil Sarhocoğlu (ona vekâleten Beytullah Ahmet Şişmanoğlu bu görevi yürütmüştür).

Nüvvab'ta Öğretmenlik Yapanlar

1- Emrullah Feyzulah, 2- Yusuf Ziyauddin Ezherî (Ersal), 3- Mustafa Hayri (Coşkun), 4- Süleyman Sırrı (Tokay), 5- Hasip Safvetî (Aytuna), 6- Osman Nuri Bey, 7- Ali Vasfi Bey, 8- Hafız Nafiz Osman (Konuk), 9- Mehmet Halil (Öztürk), 10- İsmail İbrahim (Akdere), 11- Hacı Ahmet Hasan (Davutoğlu), 12- Osman Seyfullah (Keskioğlu), 13- Hacı İsmail Mehmet (Ezherli), 14- Hacı Muharrem Abdullah (Devecioğlu), 15- Osman Hüseyin (Kılıç), 16- İbrahim Halil (Tanır), 17- Halil Osman (Aydoğdu), 18- Ahmet Mustafa Ahmet, 19- Mehmetali Mehmet, 20- Hafız Ahmet Çerençeli, 21- Ahmet Kemal, 22- Halil Hasan Pomak, 23- Ali Galip (Yavuz), 24- Rüstem Vidinli, 25- Mustafa Reşid (Akalın), 26- Beytullah Ahmet (Şişmanoğlu), 27- Şakir İbrahim (Haksöz), 28- Yusuf Aliş (Atasoy), 29- Hafız Yusuf Şinâsi, 30- Ali Rıza, 31- Hasan Tahsin (Şumnu Müftüsü), 32- Ali Mıtış, 33- Osman Raşid (Avukat), 34- Ahmet Cevdet, 35- Âtıf, 36- Sabri Çelik (Çeliktürk-Jimnastik öğretmeni), 37- İsmail Halil Sarhocoğlu (Millet Vekili), 38- Todor Kartalov, 39- Dimitar Stamatov, 40- İliya Antonov'tır.

Nüvvab Mezunlarına Türkiye'de Verilen Haklar

1- Nüvvab mezunlarının aldığı diplomaya göre durumlarını Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye dairesi: "Bulgaristan'da Şumnu "Nüvvab" medresesinden aldığınız diplomaya göre askerlik ve memurlukta lise mezunu haklarından faydalanırsınız" deniyor.

2- Öğretmenlik için başvurulduğunda : "Bir müddet öğretmen vekili olarak çalıştıktan sonra başarı gösterdiği takdirde asil bir ilkokul öğretmenliğine tayini mümkündür" denilmekte.

3- Talim ve Terbiye Kurulunun 3.11. 1937 tarih ve 91 sayılı kararı gereğince... lise seviyesinde meslekî bir okul olan Şumnu "Nüvvab" Medresesindeki öğrenimimizin Memuriyet bakımından süresi dört yıldır" bir yılımız sayılmamakta; bu yetmezmiş gibi yurtdışında kelleyi koltuğa alarak Türk kültürüne hizmet eden binlerce kişinin hizmet yılları T.C. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü ve Sosyal Sigortalar tarafından (borçlanmak istendiği halde) tanınmamaktadır.

Bu göçmenlerin sorunu "Yılan Hikâyesine döndü. Bunlara bir çare bulunmaz mı? ☆

1 Bulgaristan Türkleri- Bilâl Simşir, 1986, İstanbul- s. 63, 64
2 Bulgaristan'da Türkler- Osman Keskioğlu, 1985, Kültür Bak. s. 85
3 Bulgaristan Türkleri- Bilâl N. Şimşir, 1986, Bilgi Yay. İst. s. 61
4 Kader Kurbanı- Osman Kılıç, Kültür Bak. 1989, Ankara- s. 81, 82, 83.
5 Bulgaristan'da Türkler- Osman Keskioğlu s. 92
6 Bulgaristan Maarifi- Ali Haydar Taner, İstanbul, 1931 s. 150
7 Tarih ve Toplum- 1987, No. 42. s. 2
8 Kader Kurbanı- Osman Kılıç, Kültür Bak. 1989, s. 368.
9 Kader Kurbanı- Osman Kılıç, Kültür bak. 1989, s. 92
10 Ayni
11 Bulgaristan Türkleri- Bilâl N. Şimşir s. 58

Sözlü Taş Plâklar
Güzellik Yarışması

CEMAL ÜNLÜ

Giriş

Değerli araştırmacı Dr. Robert Anhegger'le birlikte Tarih ve Toplum'un 1991 Ocak, Şubat, Mart sayılarında tanıttığımız Sözlü Taş Plaklar konusuna, elimize yeni geçen plakları incelemek amacıyla tekrar dönüyoruz. Yazımız yayınlanmak üzereyken konumuzla doğrudan ilintili yeni plaklara rastladık. Hayli ilginçtiler. Onları yayınlamamanın eksiklik olacağı düşüncesiyle, ek bir bölüm kaleme almayı kararlaştırdık. Ortak çalışmamızın sonuna (Mart 1991 sayısına) Anhegger ısrarla bir not koydu ve yeni plakların tanımını benim yapacağımı duyurdu. Nedenini sorduğumda pek doyurucu olmasa da "Senin konuna giriyor" diye, bir açıklama yaptı. Uzun çalışma günleri boyunca, sağlığıyla ilgili sıkıntılarını yakından bildiğim için üstelemedim. Bu tutumu, ustaların çıraklarından emin olduklarında gösterdikleri incelik dolu bir yüreklendirme gibi göründü. Umarım bu yazı, onun ayrıntıları titizlikle gözeten üslûp ve yöntemine bağlı kalarak öncekilerle bütünleşir. Tek başına değil de öncekilerle birlikte anılır.

Önceleri Dr. Anhegger'in Karamanlılarla ilgili araştırmalarına yardımcı olması amacıyla söyleniş ve lehçe açısından incelemeye aldığımız sözlü taş plaklar, zamanla içerdikleriyle bir başka ilginin de odağı olmaya başladı. Böyle bir çıkış noktası bulunca da benim yirmi yıldır düşlediğim ve plak toplama nedenim olan, metinlerini yayımlama isteği yeniden debreşti. Anhegger'in önerisi ve coşkusuyla da bir heves olmaktan çıkıp, gerçekleşti.

Görülüyor ki en sıradan ve eğlence amacıyla yüklü ticarî ürünlerde bile bir takım tarihsel, siyasal, toplumsal ve kültürel veriler bilinçli ya da bilinçsiz saklanmış olabilirdi. Taş plakların ve gramofonun gelişim çizgisini izleyerek toplumsal ve kültürel sonuçlar çıkartmaya çabalamak abartılı bir iddia olmayacaktır.

Her ne kadar istatistikten, bilimsellikten, ölçü ve birimden yararlanma alışkanlığını edinmemiş olsak da, bir göstergeler ve sonuçlar toplumuyuz, diyebiliriz. Yemek pişirirken ölçek kullanmayıp, tutam ve pişirim ölçülerini, uzaklık ölçüsü olarak "Bir ok atımı, cigara içimi" gibi göreceli birimler yeğleme alışkanlığında olsak da, olmadık zamanda ve olmadık biçimde karşımıza bir tablo çıkar, günlük yaşam pratiği içinde küçümsenemeyecek bir ölçü oluşturuverir. Fonograf ve bilhassa gramofon

1929 Kraliçesi Feriha Tevfik

tarihçesi de işte böylesine bir dizi sosyal, kültürel ve müzikolojik göstergeler içerir. *Tarih ve Toplum* Şubat 1991 sayısında yayımlanan,araştırmacı Hugo Strötbaum'un hazırladığı "Şematik Gramofon Tarihi" çizelgesini ve plak kataloglarını şöyle bir gözden geçirmek bu varsayımı doğrular. Gramofon şirketlerinin gerek

dünya üzerindeki gerekse Cumhuriyet öncesi ve sonrası Türkiye'de yaygınlaşması, giderek çok uluslu şirketler topluluklarına dönüşerek repertuarlarını, günümüz piyasa araştırmalarına benzer bir bilinç ve tutumla o günlerin ihtiyaçlarına göre oluşturdukları gerçektir.[1] 78 Devirli plaklar tarihini bir takım evrelere bölüp incelediğimizde, eğlence ve kültür hayatımızın plaklarda kayıtlı serüveninin ne zaman gelişigüzellikten kurtulduğunu, ne zaman daha tutarlı gelişmeler gösterdiğini ve zamanla önemini yitirip nasıl gelir geçer heveslere, piyasa isteklerine boyun eğdiğini, nihayet içerdikleriyle sosyal ve müzikolojik bir panorama oluşturduğunu gözleyebiliriz.

Tanzimatla gelen müzikteki yenileşme çabaları, batı anlayışında çalgılama ve icra, taş plaklarda ancak Cumhuriyet sonrası yer alır. Cumhuriyetin ilanından sonra ve yabancı şirketlerin İstanbul'a fabrika kurup iyice örgütlenmelerine kadar olan evre ilginçtir ama azıcık el yordamıyla oluşmuş bir dönemdir. Gerek Odeon Record, gerek Orfeon Record, gerek Gramophone Concert Record ve diğerleri (Disque Pour Zonophone, Corana Record vb.) Cumhuriyet öncesi gazellere, şarkılara, taksimlere kimi türkülere ve Şamran, Pepron gibi kantoculara[2] ağırlık verir. Kadın sanatçılar kantonun yanısıra Türkçe şarkılar söyleyen, azınlıklar Mme Victoire, Mm Eugenie, Kamelia ve Mignon Virgin Hanımlardır. Nassib, Gülfidan, Şevkidil Hanımlar büyük olasılıkla Çingene asıllıdır. Erkek sanatçıların çoğu "Hafız" çıkışlıdır. Gazelin yanı sıra şarkı, türkü, kanto söylerler. Aşir, Sami, İbrahim, Yaşar, Rıza, Ahmet, en bilinenleridir. Şahab, Nafi Bey'lerle birlikte azınlıklar, Haim, Karakaş, Algazi[3] Efendiler epey plak yaparlar. Dönemin plak dağarında, solo çalgıcıların bolluğu dikkat çekicidir. Başta Tamburi Cemil Bey olmak üzere, Zurnacı Arap Mehmed, Kemençeci Anastas vb. çok satan sanatçılardır. Cumhuriyet öncesinin komik plaklarıysa, Şair Ömer, Aşki, Katip Salih ve Sururi adlarını taşır. Bu arada Leblebici Horhor müzikalinden bir miktar plak yapıldığını ve bunları sahnede de başarı kazanmış olan Benliyan Efendi ve Mme Rosali'nin okuduğunu biliyoruz. Dönemin orkestra plaklarıysa, İzmir, Osman Paşa, Cezayir, Sivastopol, Gümüşsuyu, Hamidiye, Tersane Marşları gibi Müzika-i Hümayûn repertuarına dayanan plaklardır. Dönemin bir ilginç yanı bazı etnik grupların müzikleridir. Konu gündemde olduğundan örnekle anmak yerinde olacak. "Laz Havası, Kürt Havası, Arnavut havası" gibi. İlerde ayrıntılarını göreceğimiz uzun hava ve türkü plakları bu dönemde de yapılmış ama sayısal önem taşımaz ve özellikle seçilmiş bir repertuar izlenimi uyandırmaz. Kimi sanatçılar çeşitlilik olsun diye, okumuşlardır.

Taş plak serüveninin ikinci dönemi ki -Buna altın çağıda denilebilinir- Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayıp kırklı yıllara ulaşır. 1925'te mikrofonlu kayıtlara geçilmesi, buna bağlı olarak plak ve gramofonun teknik imkanlarının gelişmesi, 1929' da Sahibinin Sesi yani The Gramophone Company, Gramafon Türk Limited Şirketi Fabrikasının faaliyete geçmesi ve 1931 de EMI adı altında Odeon, Columbia, Pathe, Parlophon firmalarının birlik oluşturması gelişimin önemli etkenleridir.

Bu sayıda metinlerini bulacağınız üç, sözlü taş plakta batılılaşma sürecindeki, henüz geleneksel çevre ve kültürlerinden kopamamış insanların, bu hızlandırılmış süreç karşısında düştükleri uyumsuzluğu (intibaksızlığı) buna bağlı olarak garipsenerek karşılanışlarını, alaya alınışları konu etmektedir. Her ne kadar bir başka araştırmanın malzemeleri gibi görünse de, dönemin müzikli taş plak dağarına bir göz atmak bu araştırmamıza yarar getirecektir. Kimi taş plaklarda sözün ve müziğin bir arada kullanılmış olması, bize ortak bir noktadan hareket ettiği izlenimi vermekte, dolayısıyla bir bütünü oluşturmaktadır. Hafızlık geleneği bu dönemde de sürmektedir, Cumhuriyet öncesi sanatçıların ve önceki dönem tarzında okuyan yeni sanatçıların plakları çokça yayımlanmaktadır. Münir Nurettin, Hafız Burhan, Hafız Kemal, Refik Fersan gibi yeni yıldızların plakları hızla yaygınlaşır. Önemli bir yenilik, Hanım sanatçı bolluğudur. İsimleri zaman zaman gizlense de Fikriye Hanım, Nezihe Hanım, Hikmet Rıza Hanım, Nazmiye Sedat Hanım, Seyyan Hanım, Nebile Hanım gibi Türk asıllı sanatçılar epey şarkı, gazel, tango, kanto, fokstrot ve fantaziyi plaklara okurlar. Ayrıca kadın, erkek azınlık sanatçılarına bu dönemde de sıkça rasgelinir. Deniz Kızı Eftalya, ünü gitgide yayılan bir yıldızdır. Solo çalgıcılardaysa, Neyzen Tevfik, Mesut Cemil, Ferit Alnar, Muhiddin Targan, Udi Nevres, Aleko ve Yorgo Bacanos, Neyzen İhsan Aziz Bey en bilinenlerdir. Bu yılların ilginç yaklaşımı, batı tarzındaki beste ve icraların plaklarda yer alması, çoğalan bu yeni tarz ve türlerin İstanbul'u belkide dünyanın sayılı kozmopolit piyasalarından biri haline getirmesidir. (Bkz. Çerçeve yazı 1)

Cumhuriyetin ilk etkileri en belirgin etkiyi, batı uslubunda operet ve sahne eserleriyle gösterir. Muhlis Sabahattin Bey idaresindeki Süreyya Opereti Heyeti çok tutulan Ayşe, Mon Bey, Aseletmeap, Çağresaz gibi operetlerden şarkıları plaklara okumuşlardır. Gerçekte bu operetler Cumhuriyet öncesi operetlerde içeriği, orkestra anlayışı hatta yorumlanmasıyla[4] büyük farklılıklar göstermez. Ermeni operetleri geleneğinin devamı gibidir. Önemli belirgin farklılık, Türk bestecilerinin ve sanatçıların sayısal artışıdır. Cumhuriyetin ulusçu erdemleri bunu özendirir. Bu ortamda müziğin teknik özellikleri, muhteviyatı ikinci plandadır. Muhlis Sabahattin Bey operetlerinde, fantazi ve tangolarında alaturka ezgileri ve makamları batı orkestra anlayışı içinde bir çeşit "Armonize" etmektedir. Sonradan başlattığı bu akım, Rey kardeşlerin operetlerinde özgünleşecek ve en olgun örneklerine erişecektir. M Sabahattin Bey'in bu operetleri bir dizi yenilikçi akımı, şarkı sözleriyle

yansıtır. Vals Boston, İçelim Bol Bol Şampanya, Sevimli Güzel Madmazeller, Bir Ada'da Bir Moda'da, hep operetlerin gündemindedir. (Moda, taş plakların gündeminden hem bir semt hem bir olgu olarak hiç inmemiş). Muhlis Sabahattin Bey daha çok Fikriye Hanım'a okuttuğu fantezileriyle, Tango Türk gibi yenilikçi besteleriyle dönemin tartışmasız öncüsüdür. Tiyatro ve müzik tarihi açısından çok önemli belge niteliği taşıyan bu tüm plaklar, altmış yıl önceki müzik hayatımızın ne denli renkli olduğunu ve günümüzde halâ tartışılıp durulan çok seslendirilmiş Türk müziği yolunda vaktiyle ne denli doğru adımlar atıldığını kanıtlar mahiyettedir.

Kanto plaklarıysa dönemin bir başka önemli olgusudur. Murat Belge Kantolar[5] adlı yazısında belki kantonun ilk kez tanımını yapar. "Çok tipik bir durum, çünkü aslında kantoya ne doğulu denebilir, ne de batılı. Yalnız Türkiye'ye özgü bir tarihin çok doğal ürünüdür. Sanırım, Türkiye'nin kültürel tarihinde popüler sanatın ilk ürünleri kantolardır" diyerek, dikkatleri kantoya çeker. "Çok özgül bir ara dönemin kendiliğinden bir popüler fışkırması" olan kantoyu "Batılılaşmaktan etkilenmiş olmakla birlikte özerkliğini her zaman koruyabilmiş" bir tür olarak görür. Yanılmıyorsam yukarıda sözü edilen kantolar 1930-1945 yılları arasında, Türk müziğiyle uğraşan bestecilerin ve yorumcuların taş plaklara okudukları kantolardır En azından burada incelediğimiz dönem Cumhuriyet sonrasıdır. Daha erken döneme ait ve azınlık şarkıcılarının varyetelerde söyleyip dans ettikleri "Galata-Direklerarası Türü" diyebileceğimiz, batı çalgıları eşlikli dönem değildir. İkinci tür belki de ilkine bir öykünmeydi ama önemli farklılıklar taşıyordu. Bu yeni kanto türünde, her şeyden önce sözlerle güncel (aktüel) olma çabası fazlaydı. Ağırlık yönünü alaturkaya kaydırmış müzik yapısıyla, bir sentezin peşindeydi. Sahnedeki işlevi nerdeyse tamamlanmış, önemli yaygınlık alanını taş plaklarda bulmuştu.

Hiç bir zaman Amerikan zenci müziği "Blues" gibi, Yunan külhanbeyi müziği "Rembetiko" gibi bir altkültür müziği oluşturamamış, bir beğeni düzeyinde kantoların popüler olma şansı fazlaydı. Kolay kavranırlığı, alaycılığı, "gizli cinsel çekiciliği" benimsenmesine yardımcı oldu. Çarliston, tango, fokstrot gibi seçkin tarzlara karşı bir seçenek gibi sunuluyordu. Üstelik kasap havasını, çiftetelliyi, göbek dansını hem içinde barındıran hem de aşan bir tarzdı. Diğer ayrıntılarını (Çerçeve Yazı II) ye bırakarak, dönemin kimi özelliklerini burada analım. Her tür müziğin plaklara geçtiğini biliyoruz. Tür ve sanatçı bolluğu şaşırtıcıdır. Dönemin ilginç ve dikkatleri en çok çeken yanıysa sanatçıların serbest dolaşımı, firmalar arası yapılan transferler. Şirketlerin EMI adı altında birleşmiş olmasından olsa gerek, sanatçılar firmalarını değiştirip durmuşlar. Vefalı olanı nerdeyse çok az. Rekor Meddah Sururi'de. Her firmadan plağı çıkmış. Sahibinin Sesi şirketine bağlı olarak çalışan Deniz Kızı Eftalya Columbia'dan ".....Hanım" diye plak yaparken bağlı olduğu firmaya karşı ne kadar inandırıcı oldu, bilemiyoruz. "N.... Efendi", "S.R. bey[6], "N.F.S. Hanımlar" hep şifreli başlıklar. Otosansürde ise en güzel örnek, Dede Efendi'den beri "Sultaniyegâh" olarak bilinen makamın, imparatorluğun çöküşünden sonra, bir süre "Milliyegah" olarak değiştirilmesidir.

Sahibinin Sesi 7 ve 8 nolu kataloglarıyla Odeon ve Columbia firmalarına ait otuzlu-kırklı yılların hemen başlarında yayımlanmış plak kataloglarını karşılaştırmak, bu işe girişenleri epey şaşırtacaktır. Kısa zamanda bir ülkenin kültürel yapısının bu denli değiştiğini keşfetmekse bir başka şaşkınlığın kaynağı olacaktır. Otuzbeşli yıllardan sonra hız kazanan bir değişimle taş plak dağarları bir başka yöne, yöresel müziklere "Halk Musikisine" kaymıştır. Öyle ki o zamana kadar dağınık olarak anılan bu tür, kataloglarda "Halk Musikisi" diye ayrılmış bölümlerde tanıtılmaya başlanmıştır. Metnini aşağıda bulacağınız "Himmet Ağa" tipi tarıma dayalı gelişme sürecinde, kırsal bölgede biriken kapitalin yarattığı bir tipti. Cumhuriyet politikalarının doğal sonucu olarak Anadolu'ya, Anadolu'nun kentlere olan ilgisi çoğaldı. Ulaşım ve iletişim yollarının yaygınlaşmasıyla kent ve kırsal bölge alışverişi günden güne çoğalan bir grafik çizmekteydi. Bu arada İstanbul'daki sanat ve kültür etkinliklerinin alıcısı durumundaki azınlıkların, Varlık Vergisi ve benzeri nedenlerle İstanbul'u boşaltması sonunda ortaya "Piyasa Açığı" çıktı. Yeni arayışlar sonunda, Anadolunun pazar kimliği giderek önem kazandı. Öte yanda Anadolu kültürü keşfediliyodu. Konservatuarın derleme çalışmaları, yöresel ezgilerin Türk klasik çalgılarıyla yorumlanmaktan kurtulup, gerçek çalgılarıyla çalınır olması, radyonun yaygınlaşması, "Yurttan Sesler" korolarının teşkili, kırsal müziğe gerçek kimliğini kazandırıyordu. Bu olgudan hareket eden plak firmalarının Anadolulu pazarını hedeflediklerini düşünebiliriz. Yeni akım etkiliydi. Başta ne kadar Hafız varsa (Kemal, Sadettin, Yaşar, Burhan) ne kadar şarkıcı varsa (M. Nurettin, Safiye Ayla vb.) ve ne kadar da tangocu, kantocu varsa (Fikriye, Seyyan vb) türkü söyleyip plak yaptılar. Darülelhan'ın yirmili yıllarda klasik koro anlayışı ile ve klasik sazlarla (Ud, keman, tambur, kanun vb.) okumuş olduğu türküleri bu kez, yöre sanatçıları plaklara okuyordu.[7] Bey'li, Bayan'lı şarkıcı isimleri yerini, Erzincanlı Salih'e, Ürgüplü Refik Başaran'a, Urfalı Cemil Cankat'a, Ödemişli Avni Güler'e, Zurnazen Gazi İsmail Usta'ya, Ordulu Yunus'a, Piçoğlu Osman Efendi'ye, Konyalı Bayan Makbule'ye, Anadolulu Hayriye'ye, Tarzan Hüseyin Saz Heyeti'ne bırakıyordu.

Dönemin dikkat çeken yanı bir çok sanatçının sadece bir kaç plak yapıp piyasalardan çekilmesidir. Sayısal olarak çok gibi görünse de devamlı plak yapan, işin arkasını getirip ticari başarı sağlayanların sayısı fazla değildir. Bu dönem, taş plakların büsbütün yapılmaz olup ortadan kalktığı altmışlı yıllara "eriyerek" uzanır. Aşağı yukarı yirmibeş yıllık bir süreçtir ve türkülerle, piyasa şarkılarıyla ve konumuz sözlü taş plaklara giren önemsiz bazı örneklerle (Celal İnce ve Balarılarının müzikli taklitleri) son bulur. Hem değişen teknoloji (45 ve 33 devirli plakların yaygınlığı, teybin bulunuşu) hem de büyük hızla devinip değişen yaşam tarzı ve eğlence anlayışı, müzik zevki bu sonu kaçınılmaz kılar.

1 Plak firmalarının doğu ülkelerinde meseleye çok hassas bir tutumla yaklaştıklarını, hatta S.Sesi firmasının simgesi köpeğin bir araştırma konusu olduğunu biliyoruz. (Bkz. Tarih Toplum Şubat - Mart 1991 Sayıları Sözlü Taş Plaklar)

2 Kanto İtalyanca bir kökten geliyor. Kısaca "şarkı" anlamında. Kantat sözcüğüyle aynı kökten. Ama Türkçe'de, ifade ettiği anlam biraz farklı. Meşrutiyet dönemi azınlık şarkıcılarının sahnede, kıvrak danslar yaparak söyledikleri açık saçık şarkılar Kanto adıyla anılmış. Sonradan tür yaygınlaşmış, Türk müziği sazlarıyla çalınan bir takım hafif parçalara (fantazilere) kanto denilir olmuş. Hafız Aşir, Hafız Ahmet, Hafız Burhan vb. bu türde epey plak yapmışlar. Belki bu kavram karmaşası plak firmalarını yöneten yabancıların yaklaşımından da kaynaklanmıştır. Kısacası, Cumhuriyet öncesi ve sonrası farklı türleri ifade eden çok genel bir tanım olmuş, kanto.

3 Hoca İzak Algazi (Algazar) Efendi: Musevi din adamıdır. Klasik bir çok besteyi plak yapmıştır. Sesi çok güzeldir. Ali Rıza Sağman Meşhur Hafız Sami Merhum kitabında 103 s. da Atatürk'ün kendisini dinlediğini, "Senin adın Elgazi değil, Algazar'dır" diyerek uyardığını yazmaktadır.Bülent Aksoy Argos 1991 Eylül Sayı 37'de Algazi hakkında hem ayrıntılı bir özgeçmiş veriyor hem de Atatürk'le olan ilişkileri hakkında burdakinden farklı anılar aktarıyor; yazı daha çok Algazi'nin musevi müziği yorumlarına yer vermekle beraber önemli bilgi açığını da gideriyor.

4 Süreyya operetinin bir çok yıldızı, Seyyan Hanım, vb.ları Direklerarası kantocularına öykünen bir tarzda söylemişler. Bu plaklarda açık ve net bir şekilde seçiliyor. Dönemin bir tarzı olsa gerektir. Birlikte annesi Lütfullah Sururi Hanım'ın plaklarını dinlerken Gülriz Sururi bile hayretini gizliyememiş, hiç bir azınlık etkisi olmayan, genç bir/Türk kadını olan annesinin tarzını, zamanın modasına yormuştur.

5 Kantolar: Murat Belge Tarihten Güncelliğe/Alan Yayıncılık 1983 İst. s. 372

6 S.R. Efendi'nin Suat Örfi Bey olduğunu biliyoruz.

Darülelhan bir okul olarak Columbia firmasına 100'e yakın plak yapmış. Çoğu klasik eserler ve türkülerdir. Türküler bu günde radyoda yayınlanan türkülerdir. Çoğu klasik sazlarla çalınıp söylenmiş. Plaklarda, Soprano adı altında Deniz Kızı Eftalya solistlik yapmış. Eftalyanın dilinin Rumcaya kayması derlemenin amacını ister istemez etkiliyor. Tüm iyi niyetlere rağmen 12063 Nolu "Ölüleri Oynatan Kayseri Havası" gibi plaklar, bu çabalara kuşkuyla bakılmasına neden oluyor.

✣✣✣

Aşağıda metinlerini bulacağınız üç yeni "Sözlü taş plağın" tanıtım hazırlığı içindeyken ilginç rastlantılar ve gelişmeler oldu. Tünel- Taksim arasında tramvay çalışmaya başlamış ve hemen o ara tramvayla ilgili, bir de sergi açılmıştı... 1991'in güzellik kraliçesi seçimi tv.den yayınlandı. Yarışmadan bir gün önce de ilk kraliçe, Feriha Tevfik vefat etti... Belki "Hacıağalar" günümüzde Galata kulesini, Köprü'yü satın almayacak kadar gözlerini açtılar ama, bu "gelenek" kimliğini epeyce değiştirmiş olarak zaten kendi yolunda sürüp gitmekteydi. İşte bu nedenlerden dolayı elimizdeki malzeme güncellik kazandı. Kısaca giriş yazısında değinildiği gibi bu üç plakta ortak nokta, batılılaşma (modernleşme) sürecindeki bir takım uyumsuzluklarım, tersliklerin (aşırılıkların da diyebiliriz), gündelik hayata yansımasıydı. Üç plakta otuzlu yılların ilk bir kaç yılında yapılmış. İlki de No.6 olarak ocak sayısında "Bir Hastanede Sabah Muayenesi" plağından tanıdığımız, Monolog Mazlum'a ait.

16) İhtiyar Bir Bayanın Tramvaya Binmesi /Monolog Mazlum Odeon La 270024 a [Tramvay Çanları]

Biletçi : Haydi efendim Topkapı. [*Çan Sesleri*]. Topkapı'ya kadar.. Vâl'danım, çocuğu alın hadi. Küçük hanım yürüyün bakalım[1].

İhtiyar Bayan : Hadi evlatcığım, bu araba değil mi Topkapı'ya?

Biletçi : Evet vâldanım, verin elinizi. Geçin içeriye.

İ.B : Aaa ben öyle herkese elimi veremem, kız tut elimi geçeyim Hematana hayın tebbina minna tinna, esta pıtı pıtı2 [*Geğirir*] beehii, estağfurullah (estağfirullah). Hadi çocuğun elinden tut kız.

Çocuk : [*Arsızca Ağlayarak*] Haminnineciğim ben simit isterim eee..

İ.B : Hadi zırlama, geç içeriye, simidi sona alırız.

B. : Vâldanım geçiniz, şimdi hareket edecek.

İ.B. : Aman hareket oluyormuş kız, Allah muhafaza etsin. Saçak altında durmak iyi değildir. Hadi geçte kız.. aman şeydelim...

Kadın : Anneciğim, Allah aşkına artık girelim. Fazla gevezeliği bırak canım.

İ.B. : Ne gevezeliğiymiş? Hadi şuraya otur bakalım [*Çan Sesleri*] Hadi bakim, oğlum şindi gidecek mi?

B. : Evet vâldanım, şimdi gidiyoruz

İ.B. : Aman maşallah, maşallah... Ah yavrum ah... Şiftah ettim inşallah bereketi iyidir.

B. : Vâldanım, nereye gideceksiniz?

İ.B. : Nereye gidersem giderim,o sana ait değil.

B. : Rica ederim vâldanım, ben kondoktorum.

İ.B. : Doktor musun? Allah aşkına şu nabzıma bakıver, bakiyim.

B.: Hayır vâldanım, bilet vericeğim.

Kadın : Anneciğim canım, her vakit bilet alırken böyle, bilmiyor musun canım. Niçin böyle aldanıyorsun?

İ.B. : Aman sende aldanıyorsun, maldanıyorsun deme. Sinirim var üzerimde de onun için. Oğlum, şeye gideceğiz.. Aksaray'a.

B. : Peki vâldanım, çocuk sizin mi?

İ.B. : Allah bağışlarsa benim. Kızımın çocuğu, benim torunum olur.

B. : Pekâla çocuk içinde bilet alacaksınız.

İ.B. : Aaa biz Hatçe teyzesine sorduk. "Altı yaşından büyük olursa" dedi.

B. : Peki vâldanım; dokuz yaşında gözüküyor?

İ.B . : Bakma onun öyle olduğuna, tosuncuk cinside onun için. Doğduğu vakitte dokuz kilo gelmişti. Kasap Ömer Amcasına tarttırdık. Hem maşallah de. Yedi delikli boncuğu üstündedir.

B. : Vâldanım, Aksaray'a geldik.

İ.B. : Aksaray mı? Daha, biraz daha ilerde oğlum.

B. : Vâldanım, ininiz diyorum.

İ.B. : İnemeyiz burda, biraz daha ilerde. [*Çan Sesleri*]

B. : Vâldanım, ininiz diyorum.

İ.B. : Ah evlatçığım, ben sana bi şey söyleyeyim mi, doğrusunu istersen pek inecek vaktim yok.

Savaş yıllarında yolcuların bir korkusu. Karikatür, o zaman bu amaçla çizilmiş. Fakat bugün 1940'ların tranvay yolcularının tipleri hakkında bir belge.

Cumhuriyetin ilk yıllarında (1920'lerin sonu) Eminönü kapalı durağı.

B. : Rica ederim vâldanım, burda ineceksiniz. Şimdi zili çekiyorum.

İ.B. : A evladım, sende mi zillisin?

B. : Rica ederim, tramvayın zili.

İ.B. : Tramvayın da zili. Biraz daha ilerde.

B. : Vâldanım, inin diyorum.

İ.B. : İnnem, inmem vesselam... Vallahi, yemin ettim kefaleti3 vardır. İşte bu kadar.

B. : Vâldanım, gidiyoruz.

İ.B. : Gidelim.

B. : Öyleyse Tevekkel4 (Tevekkül) de indiririm zorlan.

İ.B. : Ben tevekkel olmuşumda çıkmışımdır, onun için inemem vesselam. İşte oğlum sağ kola, sokağın içine sapıver. Dördüncü kapı değil, beşinci kapı. Recep Bey'in evi..Oğlum altı okkalı adam.[5]

Taş Plak Dağarı

Cumhuriyet'in özendirmesiyle, mevcut türlere çok sesli müzik türlerinin eklenmesi, bu örneklerin peş peşe plaklara geçirilmesi, öte yandan batıdan yapılan plak ithalinin sürmesiyle hemen her türden plağın piyasalara verildiği, böylece İstanbul'un bir çok müzik türünün dinlendiği az eşi bulunur bir kent olduğu anlaşılıyor. En iyi kanıtı da eskicilere, bitpazarlarına düşen kolleksiyonlardır. Dünyanın bir başka kentinde bu kadar çeşitli müzik dinlenir miydi, tahmin yürütmek güç. Ama aşağıda dökümünü bulacağınız plaklara bakıp da böyle bir yakıştırmada bulunmak, İstanbul'u bir müzik "kozmopoliti" olarak anmak olasıdır. Yayımlanmış ve ithal edilmiş plaklar -en iyimser rakamlarla- on binin üzerinde "tek" plaktır diyebiliriz.

Türler, kataloglarda ve koleksiyonlarda kabaca şöyle tasnif edilebilinir. Türkçe şarkılar: Besteler, gazeller, yöresel türküler, uzun havalar, (Koro ve solistler olarak) Çalgısal Müzikler: (Saz eserleri, peşrevler, Semailer, taksimler, fantaziler. (Solo ve topluluklar). Dinsel Müzikler: (İlahiler, kasideler, duraklar, Mevlevi ayinleri, Naatlar, mevlit, Ezan ve Kuran). Tangolar, kantolar, Fokstrotlar, Valsler, Çarlistonlar (Hem yerli hem yabancı özgün beste ve adaptasyonlar halinde) Müzikli oyunlardan seçmeler, Operetler: (Solo, koro, Düo olarak) Marşlar, Karagöz, Meddah plakları, Monologlar, Şiir plakları, Spor plakları...Azınlıklara ait (Rum, Ermeni, Yahudi) popüler, dinsel müzik. (Kürt, Laz, Arnavut, Çingene) havaları. Kilise neşriyatı olan ve Hristiyanlık propogandası yapan dinsel plaklar. (Türkçe olarak ermişlerin ve İsa peygamberin öykülerini anlatan plaklar). Arapça'dan İspanyolcaya Arjantin ezgilerinden Rus sözlü ve sazlı eserlerine uzanan geniş bir güncel müzik. Caz müzikleri, dans müzikleri. Klasik Müzik: (Senfoniler, konçertolar, oda müzikleri, solo çalgı müzikleri) vb.

Vatman : Vâldehanım, rica ederim. Burdan tramvay sapmaz ve yolundan da çıkmaz. İlerde Tevekkül hamamında inersiniz.

İ.B. : Oğlum ben tevekkül oldum,dedim. Hem hamama gidenin bohçası olur.

Vatman : Vâldanım, işte Tevekkel Hamamı, ineceksiniz.

İ.B. : Benim bohçam yok oğlum. Dünyada ben tramvaydan inmem. Ya paramızı ver yahut geriye çevir.

Biletçe : Vâldanım inin diyorum.

İ.B. : Öyleyse inelim kız. Beyaz tramvay6 değil mi bunun içi, dışıda yeşil. İnelim de bi daha bu tramvaya binmeyelim vesselam.

Mayıs gezintisi: Asude köşe

1 Taklitteki Biletçi ve Vatman tiplerini ses olarak birbirinden ayırmak kolay olmadı. Durumdan ve konuşmalardan, İhtiyar Kadın'la konuşanın Biletçi veya Vatman olması gerektiği inancına varıldı.

2 Uydurma bir dua'dır. O Nutku'nun Meddahlık ve Meddah Hikayeleri s 372-374 de (Bir dua okur) notu konularak dua metni verilmemiştir. Ayrıca ıkı metin arasında bazı farklılar saptadık. Ç. Gülersoy'un "Taramvay İstanbul'da" kitabına alınan metin, M. ve Meddah hikayeleri kitabındaki metindir.

3 Yaşlı hanım "Bir yemine ve günaha karşı verilen kurtulmalık, "sadaka" anlamındaki "kefaret" sözcüğünü bozarak "Kefalet"le karıştırıyor. "Kefalet" : kefil olma.

4 Yine bir dil yanlışı. Aksaray'da bir semt, ve hamam ismi Tevekkel'i ('Halk ağızında bozulmuş bir kelimede olabilir) Tevekkül anlamında yoruyor. Tevekkül: "Kadere razı olup, işi Tanrıya bırakma".

5 Bir halk deyimi olabilir. "Altıokkalık adam" diyerek İhtiyar Hanım anlaşılmıyan bir espiri yapıyor.

6 Bir dil sürçmesi olmalı. Bilindiği kadarıyla İstanbul tramvayları mevki farkını belirlemek için kırmızı ve yeşil renkle boyanırdı. İçleriyse ahşap ve deriydi.

❖❖❖

Birçok değerli bilgi ve belgenin yanı sıra, "Tramvaylardan haremlik selamlık bölümlerinin Cumhuriyetin hemen ilk aylarında kaldırıldığını Tramvay İstanbul'da[1] kitabından öğreniyoruz. Bu da sosyal bir olgu olarak, tramvayın öneminin kanıtı. Tramvay, İstanbullu'ların topluca bir araya geldikleri ender mekanlardan biriydi. Toplumun her kesiminden insanın beraber olduğu sıkışık ama oldukça renkli bir mekandı. Cumhuriyet idaresi kadın-erkek bölmelerini ayıran perdeyi yok ederek, batı tarzı kaçsız-göçsüz yaşam biçiminin elverişli uygulama alanını tramvaylarda bulacağını düşünmüş olmalı. Başlangıçta bazı eleştiriler gelmişse de bu eleştiriler daha çok, "Çapkın erkeklerin fırsattan yararlanmaya kalkışmamaları için uyarılmasından ve kadınların korunmasını sağlamaya" çalışmaktan öteye geçmemiş.[2] "Tramvay İstanbul'da" kitabı bu taşıt üstüne yazılıp çizilmiş pek çok romanı, öykü ve köşe yazısını, diğer belgeyi bir araya getirmiş. Coğrafyası İstanbul gibi inişli-çıkışlı bir kentin, üstelik alanını günden güne genişletmesi ulaşım sorunları yaratıyordu. Tramvay yüzyıllardır tepe, bayır aşmış yorgun kent halkına bulunmaz bir konfor sunuyordu. Her taşıt gibi insanları fiziki olarak yakınlaştırmıştı. Bu yakınlık sosyal bir alışverişin başlangıcıydı. Sanata ve en çok edebiyata yansıdı. Bir tramvay kültürü oluştu.[3]

"Eski Beyoğlu'nu Canlandırma" çabaları içinde Tünel-Taksim arasında hizmete konulan tramvaya bazılarımız şiddetle karşı çıktı. Protesto ederek binmedi. Haksız da sayılmazlardı. İlk günler nerdeyse bir "Tramvay Çılgınlığı" yaşandı. Sırf binmiş olmak için binenler uzun kuyruklar oluşturdu. Binenler orasını, burasını kurcalayıp tanımaya çalıştı. Çoğu, tramvaya ilk kez binen yeni ve genç İstanbullu'lardı. Caddenin ortasından, kalabalıktan kendisine zorlukla yol bulan

tramvayı şaşkınlıkla seyreden kalabalıklar, bazı teknik aksilikler, tramvayın kuşkuyla karşılanmasına neden oldu[4]. Ama şimdilerde giderek, işi olanların bindiği bir taşıt kimliği kazanıyor. Durup geçişini seyredenlerin sayısı azaldı. Kim ne derse desin, hem İstanbul'un, hem de İstanbulu'nun ritmine en uygun taşıt, galiba tramvaydı. İstanbullu'larla bu taşıt arasında tarif edilemeyen duygusal bir bağın oluştuğu, eskilerin tramvaylı günler anımsandığında gözlerinin dolu dolu oluşundan hemen anlaşılıyor.

Plaktaki, Yaşlı Hanım tipi de İstanbul'un artık pek kolay rasgelinmeyen simgelerindendir. Bahçeli, bostanlı mahalle yaşantısının "Teyze"si, "Valdanım"ı dır. Bu tipin en canlı örneklerini, Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde buluruz. Çoğu zaman geliniyle çekişir, pencereden pencereye her zaman, her durumda dertleşen, gelinlerine gider gelirken durmadan yolculuk eden, Karagöz ve Ortaoyunu ağızıyla konuşan biridir. Ebelik, kılavuzluk yapar. Büyü yapmaz ama büyü çözer. Uğura, nazara inanır. Zaman zaman tutucu, zaman zamanda yenilikçi gibi göründüğü olur. Yaptığı yanlışlıkları azıcık bilerek yapıyormuş duygusu uyandırır.

Kadın Asker Şan Alır

Kantolar 1930'ların yenilikçi ortamında konu sıkıntısı çekmez. Başta kadın-erkek ilişkileri olmak üzere değişime tabi tutulan sosyal değerler, kantoların alaycı uslubuna denk düşer. Yazısında "Kantoların barındırdığı yarı gizli erotizmi" işaretliyerek M. Belge, kantonun önemini "Kadın-erkek ilişkilerinin gelişme aşamasıyla çakışmasına" dayandırır. Dönemin sözlü taş plaklarının yanı sıra müzikli (Kanto, tango, fantazi, fokstrot vb.) plakları konularına, günün akımlarını, değişen değer yargılarını, kadın haklarını, kadınlar için yeni türeyen meslekleri katar. Uslubundan eleştirisel mi yoksa hayran mı, açıkça seçilmez. İşin başında hem kavram hem estetik bir karmaşa yaşandığı muhakkaktır. Hafız Burhan'ın okuduğu Neva Kanto "Veremli Kız" (Gazelli) ve Columbia 12484 katalog nolu Türk Cazbandı "Söyle Niçin Benden Kaçtın" ve hemen arka yüzü, Hüzzam Kanto "Vay canına", bir sürü imajı ve müziksel öğeyi içinde barındırır. Kadın-erkek ilişkilerini konu eden plakların bazıları şunlardır. Seyyan Hanımın "Aşk Kerpeteni" tangosu ve "Kadın Nedir Senin Adın" Fantazisi. Süheyla Bedriye S. Sesi AX 1897 sıra nolu plağıyla konuyu özetlemeye çalışır. "Adem'le Havva" da meselenin kökünü işaret eder. Diğer plağı "Kız Demedim, Dul Demedim"le tutucu olmadığını da kanıtlar. Bayan Mahmure Şenses pek ince düşünmez. "Atlat Atlat Yan Gelip Yat", "Ne Büyüksün Ne Küçük", "Zaif Şişman Aranır mı?" diyerek, salınır ama "Titret Beni" ile pes eder. Bayan Şuküfe'nin "Hoppala Efem Hoppala", Bayan Müzeyyen Sermet'in 'Şaka maka aldattın", Küçük Melahat'in 'Yavaşça Sokul', 'Mart Piliçi', Bayan Neriman'ın 'Kapıyı tak tak', Bayan Leyla'nın 'Güzel bir Bacak' plakları, Erotik Türk filmlerinin adlarını çağrıştırır. Columbia yıldızlarından Makbule Enver Hanım, "Bu Senenin Hanımları", "Bu Senenin Kızları" diye Rast Horoz Kantolar söyler.Horoz kanto bir göndermemi, yoksa bir müzik terimimi açıklık kazanamaz, teknik bir terim olarak kitaplarda yer almadan da unutulur. Konularda bir ağırlık noktası da, yeni iş kollarında boy göstermeye başlayan kadınların, (Boşa geçen yüzyılların acısını çıkarmak istercesine) erkeklere özgü yaşam tarzına (hovardalık, sarhoşluk) yönelerek başkaldırmasıdır. Yeni meslekler "Manikürcü Kız",Birsen Şemsi, "Yemişçi Kız" Mahmure Şenses, 'Daktilo' Seyyan Hanım'dır. Tabii mesleklerin en ilginci Kadın Asker'dir. Tamburi Refik Fersan'a ait bu düeti Mahmure Suat (Şenses) ile Osman Bey seslendirir. Kadın askerin düete başlama önceliği de vardır. / Takarlar tüfekleri / atarlar fişekleri / Kadın asker olursa / Öldürür erkekleri / deyince erkeğe sadece övgüler söylemek düşer. Ama yine de askerden çok kadın gibi baktığı anlaşılır. / Hele bakın gözlere / Yandım kadın askere / Ne de şanlı yürüyor / Göğsünü gere gere /. Oysa kadının aklı hem işinde hem de çapkınlıktadır. Sözlerinden maksat hasıl olur. / Kadın asker şan alır / Öpücükle can alır / Bakmaz ihtiyara / gençlere nişan alır / Bir boru sesi duyulur. ardından kadın asker şuh ve en çıtkırıldım haliyle "Hazırol" diye emir verir. Ardından aynı kadınsılıkla "Marş " diye bağırır. Trampetler çalınır ve düet şu sözlerle biter. / Kadın asker taşıyor / Göğüsünde bir bomba/ Öldürür bir bakışla /. Aradan geçen onca zaman sonra kadınların fiilen savaşa katılmaları, esir düşüp cephede ölmeleri üzerinden henüz bir kaç ay geçti. Bu da konunun başka ilginç yanı, bir ütopyanın hazin gerçekleşmesi..

Kadınların başkaldırısına çarpıcı bir örnek, plağın hemen arka yüzündedir ve bu plağı (Col. Rt 17200) Türk Taş plak tarihinin en ilgi çekici plaklarından biri yapar. "Çapkın Kız" kantosunun sözleri şöyledir. (Uzun bir, heeey heeey diye nâradan sonra) Bana Sarhoş kız derler / benim hiç aklım var mı /içipte meyhaneden / parasız çıkan var mı / Bize yan bakan var mı / İçip içip yalpa vururum/ Ben sağıma, soluma / vallah işi dumandır / Kim çıkarsa yoluma / ... Balkaldırının simgesi de beredir. Kantolarda, operetlerde sık sık karşımıza çıkar. (Ah berelim vah berelim. Lüküs Hayat) Buraya alacağımız örnekse daha az bilinen bir kanto. Mildan Niyazi'ye ait. / Küçük hanım bere giymiş başına / Yan yatırmış, düşürüp sol kaşına / Ne çabuk sevda yoluna atılmış / Daha bu yıl basmış ondört yaşına /.

Seçkinleşen semtler üzerine yapılmış bir hayli kantoda dikkatleri çeker. Mahmure Handan "Bir Adalı, Bir Modalı, Bir Kadıköylü", Bay Zeki "Beyoğlu Kantosu", Bayan A. Ünal "Moda Yıldızı", İhsan Leyla Hanım "Adaya gel gidelim", İhsan Leyla Hanım "Flurya Şarkısı", Makbule Enver Hanım "Bebek Koyu" plaklarını yapar. Bu arada bir gurup kanto aracılığıyla, Fikriye Hanımın "Kotra"sına nazire, Süheyla Bedriye'nin "Filika"sı, "Sosyete Avcısı", "Cici Bey", "Benim Yarim Şıktır Şık", "Balıkçı Valsi", "Bar Çiçeği" "Asri Hovarda", "İçerim, Atarım", Tayyare Şarkısı "Binelim Tayyareye", "Sayfiyeden Hayat", " Gece Gündüz istersin Eğlence", "Bir Balo Gecesi", "36 Modeli", "Zenginlere çattık, Paraları Kaptık," "Şıkırdak yarim", "Hercai Kadın", "Züğürt Aşık" vb. sınıf atlama tutkularını, hayattan pay alma isteğini dile getirilir. Azıcık isyankâr, azıcık sitemkâr bir yaklaşımdır ama neticede yeni nimetlerden yararlamayı hedefler. Bir bu kadar örneği vererek kantolar konusunu sürdürmek keyifli de olsa, bir iki ilginç örnekle veda edelim. Muallim Sedad Bey'in Odeon 202037 nolu "İncesaz ile Türk Fokstrotu", Afife Hanım'ın "Çarlistona Gel Necla"sı ve "Ali Baba Fokstrotu", Seyyan Hanım'ın , En uzun yaşayan Türk, "Zaro Ağa" fokstrotu, Mahmure Handan Hanımın "Şöfor Türküsü", Bayan Neriman'ın "Benim yarim Laz'dır. Laz"ı. Columbia RT 17268 bir fokstrottur ve "Nasrettin Hoca" için yakılmıştır. Turan Caz Orkestrası eşliğiyle Bayan Emine İhsan söylemektedir. / Hoca Nasrettin, çok naz ettin / Gel biraz yanıma, sev beni / Yaklaş yavaşça, canım Hoca, sevdim seni./

Çocuğa bilet kesmek isteyen biletçiyi türlü hileyle kandırmaya çalışırken, laf ebesi olduğundan, sözü bir güzel dolandırır. Biletçiyi kendi hesabına çalışıyor sanacak kadar da iyi n yetlidir. Siftah yapmasını uğur sayar da, yine de gideceği yeri, elin adamına söylemez. Değişimleri beklenmedik biçimde, ansızın olur. Tramvayı yolundan çıkartarak, gideceği evin önüne kadar gitmek istemesi, toplu taşıtlarda nasıl davranılacağını bilmemesinin yanı sıra, "Parasıyla değil mi? Gideceksin" anlayışına dayanır. Geleneklerin yaşlılara saygı ve hoşgörü buyurduğunu bilerek, bunu alabildiğine kullanır... Bu monoloğun ilginçliği, "dün yıkandığımız derenin, bugün o dere olmadığı" gibi, "Bugünkü tramvayın, dünkü bindiğimiz tramvay olmadığını" bize fısıldıyor olması.[5]

[1] Tramvay İstanbul'da, Çelik Gülersoy-İstanbul Kitaplığı- 1989 İst. s. 37

[2] age. s. 42 (Tanin Gazetesı 23.12. 1923)

[3] Edebiyatta tramvay, denince hemen akla geliveren bir iki kitap: "Şıpsevdi" H.R. Gürpınar- 'Eski Çapkın Anlatıyor" S.M. Alus- "Bugünün Sarayılısı" R. Halit Karay- "Fatih- Harbiye" Peyâmi Safa.

[4] Sürüp gitmekte olan bir şeyin kesintiye uğratılıp sonradan zoraki bir takım çabalarla canlandırılmaya çalışılması, sağlıklı netice vermiyor. Doğal çevresi ve insan dokusu değişmiş bir Beyoğlu'nda tramvay da epey zorlanacak. Yine de bu çabayı - Eğer bir değersebenzer değerleri korumak yolunda, ilk adım olarak kabul etmeliyiz Tünel-Taksim tramvayı, İstanbul'da belkı bu bilinci sağlayabilir.

[5] Beşiktaşlı Kemal (Şenman) ın bu plakla konu benzerliği gösteren iki plağı var. "Tayyare Yolculuğu" (S. Sesi AX 1840): Yaşlı bir kadın uçakla İstanbul üzerinde yolculuk yapmaktadır. Diğeri "Deniz gezintisi" (Columbia RT 17226) Yaşlı bir hanım Beşiktaş'tan, Usküdar'daki gelinine gitmektedir. Arnavut, Yahudi ve vapurda satış yapan balıkçılar diğer tiplerdir.

17) Himmet Ağa Plajda
Hazım Körmükçü
Sahibinin Sesi AX 1676

Bir ses : Vay gözüm burda ne işin var?

Süleyman : Sorma , anlatırım. Bu yanımdaki adamı görüyosun a, Tayyareden [1] elli bin lira vurdu, boyuna masraf ediyor.

Bir ses : Beni unutma lan, karışmam ha.

Süleyman : Deli misin be. Sen çocuklara işmar et, sokulsunlar... İşte Himmet Ağa burası Altınkum.

Himmet Ağa (Orta Anadolulu) : Uulaan, bu ne be? Herkes çıplak. Bunların arasında gadın va mı?

S. : Yarısından fazlası kadın.

H.A. : Tuh Allah müstakını versin. Ne künlere kaldık. Hele şuna bah, büsbütün cıbıl.

S. : Ne yaparsın İstanbul'un adeti böyle.

H.A. : Böyle adet yerin dibin(g)e batsın.

S. : Sen şöyle biraz oturda ben şimdi gelirim. Ne istersen burda var bak.

H.A. : Aman Süluyman Efendi, gurban oluyım beni yalnız bırahma.

S. : Üç dakika, üç dakika...

Helvacı (Arnavut) : [Makamla Okuyarak] Helva taze ... Helva çıtır...

H.A. : Beri bah one o?

Helvacı : Helva.

H.A. : Nasıl hevla?

Helvacı : Kavat (Kağıt) helvası.

H.A. : Ulan kavattan hevla olur mu? Ver bakalım... Bizim Sülüman Efendi'yi görürsen, bekliyorum gelsin.

Helvacı : Ben tanımıyorum Sülümen Efendi... [Makamla Okuyarak] Helva taze...

H.A. : (.....)[2] çıngıraklı(?) herifmiş be...

Fotoğrafçı (Ermeni) : Haydi fotoğrafçıda burada. Müsade ederiseniz?

H.A. : Evat (Evet).

F. : Müsade eder iseniz bir fotoğrafınızı çekeyim, şayet matluba muavvak olmaz ısa (ise) para vermeyiniz.

H.A. : Ne diyesin anlamıyorum Ka. (ba ?)

F. : Resminizi almak istiyorum da. Şayet ruhsatınız olursa.

H.A. : Tövbe yarabi, sen bilirsin. Kardeşim ben böle şeye karışmam, Sülümen Efendi bilir.

F. : Bendenizi Süleyman Efendi gönderdi.

H.A. : Ha o zaman başka.

E. : Kımıldamayın, biraz sağa bakın.. Şöle, tamam.. Çekeorum.

H. : Ne çekiyosun? Ula.

E. : Rica ederim susunuz. Bir iki üç.. Mersi.

Yahudi Satıcı : Japonyadan gelen yelpazeler. Beş kuruşa bi tane. Beş sene garanti.

H.A. : Beri bah, beri bah beri. Bu noluyo?

Y.S. : Yelpaze, yüzüne ferahlık veriyor, sinekleri, tozları toprakları uçuruyor. Beş sene kullan kırılırsa yüz misli parasını yeri veriyorum.

H.A. : Ver bahalım bı tane [Kırılma Sesi] ...Ulan gırıldı be. (.....)[3]

Y.S. : Efendim.

H.A. : Vir bahalım paraları. Beş sene gırılmaz diyodun?

Y.S. : Madem ki kullanmasını bilmiyorsun, neden aldin?

H.A. : Nasıl kullanılacak bu?

Y.S. : Ver on kuruş daha.. Yelpazeyi şöyle tutarsin...

H.A. : Hıı....

Y.S. : Başını iki yana sallarsın, yirmi sene daha dayanır.

H.A. : Tüü Allah müstakını versin.

Başka Bir satıcı : [Makamla Okuyarak] Daha bu yıl bastın ondört yaşına, yaşına, yaşına... Yeni çıkan şarkılar, kantolar, destanlar, beyitler, gazeller.. Beş kuruşa bi tane.

Himmet A. : Hah bu güzel. Ver bakılım bi tane.(....)

B. B. Satıcı : Öyle kuru kuruya olmaz Beybaba. Bi yüz dirhemlik ister.

H.A. : Suluman Efendi bılur, ben ona garuşmam.

B.B. Satıcı : Beni o gönderdi zaten canım.

H.A. : Ee o zaman başka.

B.B. Satıcı : Baksana Nuri Efendi yüz dirhemlik ver bakalım. Beraber içeceğiz değil mi?

H.A. : Yoog, şart olsun, ağzuma koymam.

B.B. Satıcı : Ama Süleyman Efendi söyledi yahu.

H.A. : Eee o zaman başka.

B.B. satıcı : Çek bakalım. [Şişe ve bardak sesleri]

H.A. : [Öksürerek] Allah belanu.. [Öksürür] Ama Allah bazım (boğazım) yanıye, gözlerim kararıye, bana bi şeyler oluye, yetiş Suleyman Efendi.

B.B. Satıcı : Ee hadi, şimdi bi memleket havası, hadi bakalım.

H.A. : Dada da davar güderim

Kadınlarda Değişen Moda

Verilen örneklerde dengeyi sağlamak amacıyla, kadınları gizliden gizliye alaya almayan, değişimi yansız olarak yansıtıp hicvetmeyen bir plağa raslamak için çabalayıp durduk ama pek işe yaramadı. Kadını yüceltip göklere çıkartan aşk ve sevda tangolarının, fantazilerin dışındaki diğer kanto ve fokstrot plaklarının büyük bir bölümü kadın konusuna mizahi yanıyla yaklaşmış. Belki günümüzden bakıldığında böyle bir izlenim ediniyoruz. Kuşkusuz o günün bestecileri, şarkı sözü yazarları ve yayımcılar farklı yaklaşımdaydılar.Kadınlarda Değişen Moda, plağıysa en uç noktadakilerden biri.

Karındaş Mahmud Bey, kadın hakları ve moda konusunda sivri ve hoşgörüsüz bir dil benimsemiş, S. Sesi AX 1304 "Kadınlarda Değişen Moda" plağıyla kadınlara oldukça yüklenmiş. Zaman zaman müzikle, zaman zaman da konuşarak ve kadınların haline kahkahalarla gülerek anlatır. "Kadınlar bir zaman narin olacağım diye 'Azrail' modasına merak salmışlar, eczanelerde müshil bırakmamışlardır. Maazallah" der, "Kadınlar moda olarak şişmanlamaya kalkarsa, zavallı kocalar yiyecek taşıyıp duracak. "Sonra şarkıya geçer:

"Saçı uzun olanın aklı kısa olurdu /Zavallı kadınların bu beynine vurdu. Kestiler saçlarını, erkekler hapı yuttu / Tıpkı oğlana döndüler, erkek gibi öğündüler. "

Yine uzun uzun atılan bir kahkahadan sonra : "Allah kadını kadın, erkeği erkek olarak yaratmıştır. Değil saçlarınızı başlarınızı bile kesseniz yine nafile" diye sürdürür. Kadınlar için erkek gibi olmanın tek yolu vardır, o da gökkuşağının altından geçmek. Şarkı şöyle biter.

"Entariler salkım saçak, çoğaldı baldırı çıplak / Çıktı meydana mum bacak, bakalım daha ne olacak.?"

Fadimeye selam ederim
Fadimeye selam ederim.

[1] Tayyare piyangosu.

[2] Anlaşılamıyan sözler

[3] Anlaşılamıyan sözler. "Beri bah" gibisinden bir sözcük.

18) Dünya Güzeli /Hazım Körmükçü-Sahibinin Sesi - AX 1676

[Sesler Gürültüler. Tabak Çanak Sesleri]

Bir Ses : Durun efendim, acele etmeyin bakalım. Telaşa lüzum yok.Mesele birazdan anaşacak. (anlaşılacak)

Ermeni : Hayrola. Para tertibi varmış gibi (?). Herkeste bir telaş, ne oluyo be.?

Başka Ses : Durun efendim meydana çıkar şimdi. Radyo söyler.

Ermeni : Zo Salomon Efendi, sen ne için böyle sus pus edeorsun. Sen de bı şey söyleme?

Salamon : Ben lâkirdımı en sonraya bırakıyorum.

Ermeni :(.....) [1] yoh ama (?). Vartapet'in karısı şu Ani nasıl bilirsin? Ne hoşo karıdır be. Eğer ben Juli (Juri) heyetinin başında olsayıdım, Dünya Güzeli, Ani'yi yaparıdım.

Vasil (Karamanlı) : Amaan sen de be. Kafana bı şey koydun mu ille dediğun deduk. Güzellikten anladığın yoh a.

Ermeni : Yani ne demek istoorsun?

Vasil : Sen guzelliği gel de benim kızımda gor. Annik, mannik gaç para edemüş. Öyle saçlarunu makara tiresi gibi inceltmekle yoh kirpiklerini tersine gıvırmakla, yoh bilmem çırmaklarını cilalamakla guzel olmak guzel olmak değeldir oğlum.

Ermeni : Avrupa'da ki müsabakaya senin kızı da gönderttin?

Vasil : Elbette göndörttüm. Çünkü uruyasını gördüm. Bir insan rüyasında -haşa menclisten- eşşek görürse ikbali açuk demektir. Uyramda bizim gız bi eşşeen üstünde goşuyor gördüm. "Kızım nereyee gedeyorsun" dedim. Bana, "Babacığım Avrupa'da dunya guzeli ayıracakmış da, oraya gideyorrum" dedi.

Ermeni : Ha demek bu günkü ziyafeti, kızının şerefine veroorsun?

Vasil : Değel mi ya. Goreceksiniz dunya güzeli benim gız olacak. Yeyin eçin. Bı tane daha... Sende iç. Durmayın. Ne olursa olsun...

Bir Ses : Sen ne dersin bakalım Salomon Usta.

Salomon : Benim fikrimce en yuzel kari, benim karidir.

Vasil : Amma yaptın be, elli yaşini aşmış karı.

Salomon : Hakkin var, hakkin var ama, bana uç bin lira drohoma verdi. Yüz dirhem tuzlu balukla bı hafta yeçiriyor. Her yün dört teneke su yetiriyor. Kışın gidip komşularda oturuyor. Şekerin, princin adını bile bilmez. Efendim, sıcak yemeklerden nefret eder, para harcatmak aklından bile yeçmez. Karnım acıkmasın diye sokaklarda yezer. İşte bu, dunya güzeli böyle karıya derler, anlaşıldı mı?

Radyo : Alo alo, burası Radyo İstanbul. Yarım dakika sonra dünya güzelini anlıyacaksınız.

Vasil : (Aman.....) [2] duydugnuz ya?

Salomon : Hadi hayırlisi olsun. Hadi bakalım. Hayırlisi Allah'tan derler. [Müzik...]

Radyo : Ala alo... Dünya Güzeli...

Vasil : Hay Allah, söylesene yavrum..

Radyo : Dünya Güzeli, Keriman Hanım intihap edilmiştir. [Bravo. Yaşa sesleri.]

Ermeni : Vasil Usta ne o böylem dud yemiş bülbüle dönmüşsün.

Salomon : [Gülerek] Ruyası tersine çıktıda ondan. [Güler]

Vasil : Bırak Allah aşkına. (...) [3]

Salomon : Vasil Usta, eşeğin üstünde kızın nasıl yidiyordu [Güler]

Vasil : (.....)[4] göremedim a. Kaliba eşşeen üstündeki benim gız deeldi.

Dünya Güzeli Keriman Halis Hanım

[1] Anlaşılamayan bir sözcük.

[2] Anlaşılamamıştır.

[3] Anlaşılamamıştır.

[4] "Pek iyi" göremedim/ gibisinden bir sözcük.

❖❖❖

Himmet Ağa Plajda ve Dünya Güzeli aynı plağın, birer yüzünde yer almış. Yayımlanış tarihini, Keriman Halis'in kraliçe seçilmesinden sonra geçen altı aylık ya da bir yıllık süre, diye hesaplasak 1933 yılına denk düşüyor. Plak Körmükçü'nün S.Sesi firmasında yaptığı, ikinci plaktır. (1934-35 te film ve operet plakları yapmış Söz Bir Allah Bir, Lüküs Hayat). Himmet Ağa plağı iki yönüyle ilgi çekici. İlki; sanatçının öncekilerde olduğu gibi, Karagöz oyununun geleneksel sıralama yöntemine getirdiği zorlamasız, usta işi güncellik ki, günümüzün Karagöz ve Ortaoyunu yenileştirme çabalarında bu düzeye erişilemiyor. Gerek Himmet Ağa [1] olsun, gerek Ermeni, gerek Yahudi, ve Arnavut taklitleri taş plaklarda kayıtlı olanların en iyileri. Külhanbeyi ağızıyla konuşan Şarkı Sözü Satıcısıysa sanatçının olağanüstü müzik yeteneklerini bize aktaran bir tip. Plağın diğer önemli yanıysa Hacıağa tipine, sözlü bir belge olarak örnek teşkil etmesi. Köyde, kasabada kazandığı parayı (burdaki piyango zenginidir) İstanbul'da barlarda, pavyonlarda yiyen, açıkgözlere kaptıran Hacıağa öyküleri giderek azaldı. Kırklı, ellili yılların magazin basınını mizahi bir malzeme gibi besleyen köprü, kule satma serüvenleri duyulmaz oldu. Belki bunda Sülün Osman'ın tövbekâr olmasının payı büyüktü ama gerçek neden, kırsal bölge insanının değişimiydi. [2] İstanbul'a para yemeye değil, kazanmaya gelenlerin sayısı çoğaldı. Adam dolandırma yöntemleri büsbütün değişerek bankerlik, kooperatifçilik, Almanya'ya işçi gönderme gibi kentli - köylü ayırımı gözetmeyen organize, kitlesel girişimler oldu.

Tahta perdelerle çevrili "Deniz hamamı" geleneğinden, kadın ve erkeğin birlikte denize girdiği, kumsalında da fotoğrafçıların dolaştığı plaj geleneğine geçişi sindirmek kolay değildir. Altınkum, (Rumelikavağı) plajındaki kalabalığı gören Himmet Ağa, bir anda dehşete düşer. Tam alışkanlıkları doğrultusunda tutucu olacaktır ki, havaya kendisini kaptırır. Merakı ve zenginliği bu yeni yaşam tarzına olan ilgisini kamçılar. Yeni tarz yaşamın nimetleri bitmek bilmez. (Üstelik bu sadece bir başlangıçtır). Alışkanlıklarıyla merakı arasında bocalayıp durmak Himmet Ağa'ya gülünç olup köşede kalmak, ya da parasıyla kusurlarını hoşgörülür, katlanılır hale getirmek gibi bir tercihi öngörür. Çünkü "Asri Zamana" uyum sağlama bir inanç ve telkin meselesidir. Bazı imajların değişmesi, bir anlamda modernleşme -biçimsel de olsa bu türden girişimlere, cesaretle atılmış adımlara bağlıdır. Bu yüzden de henüz altıncı yılını sürmekte olan Cumhuriyet, "değişimi" gerçekleştirecek her yolu dener. İlk güzellik kraliçesi seçimi düzenlenir.(1929) Bir çok tanınmış sanatçıdan oluşturulmuş seçiciler, ciddi bir kuruldur. [3] İlk Türk güzeli olarak Feriha Tevfik'i, sarışın bir kızı seçerler. Bu seçim bilinç altında esmer Türk imajına bir seçenek bulma kaygusuda taşır mı bilinmez ama Feriha Tevfik daha çok, Hollywood aktristlerini anımsatır.

Keriman Halis'in "İntihap" edildiği 1932 'de ise epey yol alınmış, Türk güzeli dünya güzelleri arasında birinci gelerek hedeflenen amaca varılmasını sağlamıştır. Radyo da etkin bir biçimde günlük yaşama girmiştir. 1991 de "İlk kez tv. den canlı yayın" diye övünülen güzellik seçiminin 1932'de radyoda yayınlanmış olması olasıdır. Belki de Hazım Körmükçü bu konuya düşsel bir boyut katar. Yarışma, Karamanlı (Kayserili) Vasil'in kraliçe seçimine katılan kızı onuruna verdiği yemekli davette, radyodan izlenmektedir. Karamanlı'lara, Yahudilere ait bir çok özelliği plakta buluruz. Vasil, Ermeni'nin ve Yahudi'nin kadınlar ve güzellik üstüne söylediklerine burun kıvırır. Çünkü rüyasına giren eşeğinin kerametine inanır. Bu da önceki plaklardan bildiğimiz, çocuksu Karamanlı saflığına denk düşer. Hiç bir Türk'ün bulunmadığı toplandıda (Türk tipinin yer almadığı ender plaklardan biridir) konuşulanların tümünden, gizlenmiş bir övünme payı çıktığı düşünülebilinir. Körmükçü didaktik olmada (insanca yanının ürünü olarak) bunu öylesine ustaca yapmıştır ki, K. Halis'in başarısından azınlıkları hiciv yoluyla alaya alarak, ulusal bir övünme payı çıkarttığı sezilmektedir. Bir Türk kızının Dünya güzeli seçilmesinin o günlerde yarattığı coşku, böyle bir plağın fikrini vermiş olmalı

Bu da olayın uzun zaman gündemde kaldığının açık bir belirtisidir. Güzellik yarışması ve benzer yarışmaları ulus olarak gereğinden fazla önemseyip gündemde tutmaya çalışmak, o günlerden kalma bir alışkanlık olsa gerektir. ☆

[1] Himmet Ağa, Karagöz oyunu tiplerinden biridır. Cevdet Kudret Karagöz C.1 s. 31-32'de, Karagöz tiplerinden başlıcası olarak "Türk, Kastamonulu odun yarıcısı, bekçi. Perdenin en iri-kıyım kişisi" olarak tanımlar. Bu plak için Körmükçü, H. Ağa'yı Karagöz'den ödünç almış.

[2] Himmet Ağa'nın başına gelenler bize, Şubat 1991 sayısında 10 ve 11 nolu plaklardan tanıdığımız Kemahlı Odacıların, Beyoğlu'nda yaşadıkları benzerlikleri anımsatıp, çağrıştırıyor.

[3] İlk güzellik yarışması seçiciler kurulunda, Cenap Şahabettin, Hüseyin Rahmi, Abdülhak Hamid, Halit Ziya, Çallı İbrahim, Vasfi Rıza, Bedia Muhavvit görev yapmışlar.

Bu sayıdaki metinlerin büyük bir bölümünü Melih Özaltıner'in plaklarından yararlanarak hazırladık. Teşekkür ederim.

Alman Kültür Tarihinden - VIII

Yunus İnsancıllığının Ayrımına Varan Tutsak Georg'un Türklere İlişkin Denemesinde

(Türken-Tractatus) Türk İmgesi-I

ONUR BİLGE KULA

Chronica vnnd be-
ſchreibung der Türckey
mit yhrem begriff/ ynnhalt / prouincien/
völckern/ankunfft/kriegē/reyſen/glauben/religi-
onen/geſatzen/ſytten/geperdē/weis regimentē/
frömkeyt/ vnnd boßheiten/von eim Sibē-
bürger trij. jar darinn gefangen gelegen
yn Latein beſchrieben/vorteütſcht

Mit eyner vorhed D.
Martini Luthers.

Zehen oder ayſſ Nation vnd Se-
cten der Chriſtenheyt

Anno M. D. XXX.

Georg Von Ungara (Macaristanlı Georg)

Türkler, Anadolu'ya gelişleri ile birlikte Avrupa gündemine girerler, salt gündeme girmekle kalmaz, zamanla Avrupa dolayısıyla Avusturya ve Almanya egemenlerini e kamuoyunu uğraştıran başlıca konu olurlar.

Balkanlar üzerinden Avrupa'ya doğru yayılmalarına koşut olarak, Türklere, onların ulusal, dinsel kökenlerine ve kültürel yaşamlarına duyulan ilgi artar.

Haçlı Seferleri ile başlayan Türkler ve Almanlar arasındaki ilişkiler yoğunlaşır. Türklere ilişkin anlatı ve yazılar çoğalır.

16. yüzyıl, Alman kültür tarihinde Türk imgesinin yoğun belirginleşme geçirdiği bir dönemdir.Bu dönemde Türk imgesini belirginleştiren belge ve yapıtların başında Hans Schiltberger, Macaristanlı Georg ve Bartolomej Georgijeviç gibi tutsakların anı ve yaşantılarını derledikleri yapıtları gelir.

Hans Schiltberger'in sözkonusu yapıtını konuyla ilgisi yönünden daha önce irdelemiştim.

Dönemin Avrupa'sı ve Almanya'sının Türklere ilişkin bakışını en belirleyici ve iz bırakıcı biçimde etkileyen, Türklerin değerlendirimini boyutlandıran Alman kökenli olduğu vurgulanan Macaristanlı Georg veya Almanca söylemi ile Georg von Ungarn'ın "Türklere İlişkin Deneme"si "Türken-Tractatus" bu yazının konusudur.

Georg'un Tractatus'unun oluşum öyküsü şöyledir:

İç ve dış koşulların uygunluğu Türklerin, Balkanlar'da yayılma sürecini hızlandırır. Bu hızlı yayılma süreci içerisinde II. Murat komutasındaki Türk orduları 1436'da Transilvanya'ya girer. Çok sayıda insan ölür veya tutsak edilir. Edirne'ye getirilen tutsaklar arasında 16 yaşındaki Macaristanlı Georg da vardır.

Georg, Türk egemenliğindeki 22 yıllık tutsaklık yaşamı içerisinde ilkin Bergama, sonra Sakız Adası'nda bir

sahip"e satılır. Birkaç kez kaçma girişiminde bulunur, başarısız olur. Her başarısız kaçma girişimi, sahibinin değişmesine neden olur.

Genç tutsağın yazgısı iyidir; sonunda insancıl bir sahibe düşer. Bu insancıl sahibin yanında tutsaklık yaşamının son 15 yılını geçirir.

Yeni sahibin yumuşak yaratılışı, tutsaklığın çekilmezliğini azaltır; Georg'un ilk dönemlerdeki kötü deneyimler sonucu abartılı biçimde yücelttiği ulusal ve dinsel değerlerini daha nesnel görmesini olanaklı kılar.

Georg, zamanla Türklerin kültür yaşamına alışır; yabancılığı yener. Tutsaklığı nedeni ile katlanmak zorunda olduğu insanların dilini, dinini ayrıntılı öğrenir; uygun ve sorunsuz kullanır.

Yaşadığı çevre ile insancıl ilişkileri ve iletişimi yoğunlaştırır.

İslam dinini yakından tanır, vaizler verir. İslam konusundaki derin bilgi ve yorumlarından dolayı saygın bir kişi durumuna gelir.

1458 yılında özgürlüğüne kavuştuğunda derin bir burukluk duygusu yaşar; din öğrenimini tamamlayıp döneceğini önesürerek, kendisine "oğul" gözüyle bakan sahibini yatıştırır.

Fakat 16 yaşına değin kişiliğini ve düşünsel tutumunu belirleyen kültürel ortama duyduğu "doğal" özlem çeker onu. Roma'ya gitmeli; dönemin en üst düzeyli din eğitimini tamamlamalı ve eğitimine denk görevler üstlenmelidir. Georg'un bu düşü gerçek, kendisi de papa tarafından sayılan bir rahip olur.

1502 yılında (1422-1502) seksen yaşında ölür.

Türklerin yanında tutsak olarak geçirdiği uzun zaman içerisinde görüp-geçirdiklerini yazar. Yaşantıları, yorumları, konumu gereği, bütün Avrupa'daki Türk imgesini kalıcı etkiler.

O güne değin Türklere ilişkin yazılmış en kapsamlı, ayrıntılı özgün anlatıyı Avrupalılar ve Türklere armağan eder.

Carl Göllner (1983, s.XII) " Rumesli öğrenci" olarak da anılan Georg'un Alman olduğu kanısındadır. Göllner'in savının gerekçesi şudur: Georg'un doğum yeri olan Rumes, Transilvanya'daki Almanların yaşadığı en eski yerleşim merkezidir.

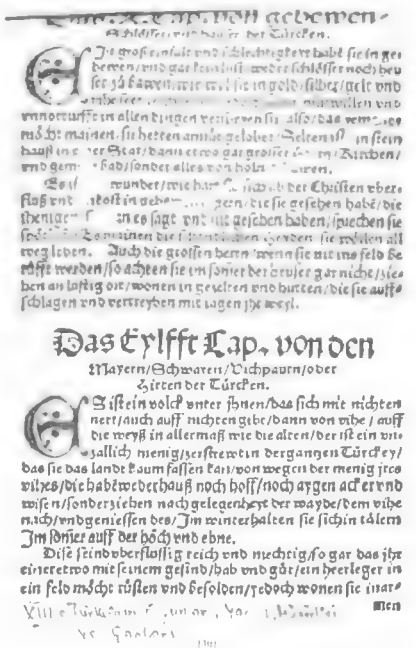

Das Eylfft Cap. von den

Mayern/Schwaren/Vichpaurn/oder Hirten der Türcken.

Das XII. Cap. Die Türcken

haben kein gemäl noch bild/sonder verachtens vnd beschens abgötterey.

Das XIII. Cap. von dem spil

schiffe/büeff/sigel/vnd glocken der Türcken.

XII.Bölüm: Türkler tablo ve resmi sevmezler; onları puta taparlık sayar, küçümserler.

XIII. Bölüm: Türkler'in oyunları, yazısı, mühürleri ve çanları

Kökeni bir yana, Georg'un Türklere ilişkin anlatısının 16. yy. Türk görünümünü ve tasarımını en yoğun etkileyen yapıt olduğu kesin ve tartışmasız.

Sözkonusu yapıt çeşitli adlar altında Avrupa'nın birçok ülkesinde, birçok kez yayımlanmıştır.

Yapıt 1480 veya 1481 yılında ilk kez basılmış.

Benim irdelediğim baskı "Chronica und beschreibung der Türckey..." adını ve 1530 tarihini taşıyor.

Wilfried Buch, yapıtın Latinceden günümüz Almancasına çevirisini gerçekleştirmiş. Titiz bir çalışma ürünü olan bu çeviri yapıtın imge oluşturucu işlevinin eleştirel değerlendirimini iyice kolaylaştırıyor.

Carl Göllner'in sunduğu özgün metin ile Wilfried Buch'un çeviri metni özellikle yapıtın bölümlerinin sıralanışı konusunda bazı farklılıklar gösteriyor; ancak bu farklılıklar yapıtın içeriğini ve dokusunu bozacak ölçüde değil.

Martin Luther, Georg'un "Tractatus"una önsöz yazmış. Luther, önsözde Türklere ve onların incili olan Kuran'a ilişkin bilgi edinmeyi çok istediğini ve Georg'un denemesini bu anlamda çok bilgilendirici bulduğunu vurgular. Yapıt, bazı Hıristiyanlar üzerinde ikili bir etki yaratmış olmalı ki, Luther, yapıtın Türklere ilişkin olumlu ve olumsuz yönlerin sadece Hıristiyanlara daha iyi yol gösterme amacı ile yazılmış olduğunu belirtme gereği duymuştur.

Ayrıca, Martin Luther, yapıtta sıkça değinilen Türklerin giyim-kuşam, konut, yeme-içme gibi alanlardaki alçakgönüllülüğü, yalınlığı ve ölçülülüğünden çok olumlu etkilendiğini, Hıristiyanların bu özelliklerden yoksun olduğunu belirtir.

Luther, Türklerin örnek gösterdiği özelliklerinin yanı sıra, acımasızca Hıristiyanlara kıydıklarını anlatır. Türkler ile Papa ve yandaşlarını bir tutar ve bu ikisinin soyutlanmaları, dışlanmaları çağrısında bulunur.

Georg, nasıl tutsak düştüğünü, Türkiye'ye getirildiğini anlatmakla başlıyor.

Georg'un bu önsözü, Carl Göllner'in kitabında yer almamış. Wilfried Buch bu bölümü ayrıntılı sunmuş. Giriş bölümünü Buch'un çevirisine dayanarak irdeledim.

Georg daha önce salt kutsal kitaplarda değinilen kötülüklerin, korkunç olayların güncelleştiğini, her

an Hıristiyanların başına gelebileceğini yazıyor: "... Kana susamış korkunç canavarı, İsa'nın Haçı'nın düşmanını, acımasız ejderhayı görmüyor muyuz yoksa?"... Uyarısını yapıyor ve şunları ekliyor.. "En inançsız topluluk olan Türkleri kasdediyorum. Türkler bütün doğu ülkelerini yerle bir ettiler; Hıristiyan halklarının çoğuna inançsızlıklarının zehirli soluklarını bulaştırdılar. İtalya'nın sınırlarına yaklaşıyorlar.Bütün güçleri ile artık bir ören olan Roma kilisesini ele geçirmeyi arzuluyorlar."

Bu çok sert uyarı, şu saptama ile hafifliyor:

"... Hıristiyanların çoğu İsa'nın inanç ve kendi yaşamları uğruna şehit olmaya hazırlar. Fakat Türkler, onların canını bağışlıyor; onları tutsak ediyor; zamanla zehirliyor. Onların İsa'nın inancını alçakca yadsımalarını sağlıyor. Ben bu gerçeği özümde yaşadım. Ateşten çıkarıldım ve yaşama döndürüldüm. Türklerin eline düştüm , sapık dinlerine bulaştırıldım ve zehirlendim. İsa'nın inancının doğruluğu konusunda kuşkuya kapıldım. Nerdeyse onu alçakca yadsıyacaktım ki, Tanrının merhameti beni korudu ve kolladı."

Georg bu satırlar ile Türklerin acımasızlığını, çıplak bir anlatımla sergilemeyi amaçlıyor. Ya da en azından bu sözlerin yarattığı izlenim bu fakat anlatılanlar önyargısız değerlendirildiğinde, "kuşku"nun vurgulandığı kolayca görülüyor.

Kuşku, hangi bağlamda dile getirilirse getirilsin, sağlık, gelişme belirtisi. İnsanı, insanlığına götüren araç.

Georg, derin ve yoğun kuşkular yaşayan biri.

O, yaşlandığında, bir kez daha Türklerin eline düşerse, deneyimsiz gençler gibi Türklere aldanmayacak, kendini onlara karşı daha iyi koruyacağını belirtiyor. Bu sözler onun gençlik yıllarında Türklere gereğinden fazla inandığını, yakınlaştığını vurguluyor!

Daha önce incelediğim bütün mektup, anlatı ve denemelerde betimlenen Türklerin savaşma biçimi ve yarattıkları savaş ortamı, Georg'un çizdiği görünüm ile büyük benzerlik taşıyor. Georg tutsak düştüğü savaşı şöyle anlatıyor. "... Türkler, savaşmaktan vazgeçenlerin ailelerine ve varlıklarına dokunmadılar. Karşı koyanlara ise, acımasızca saldırdılar. Saldırı, sözcüklerle anlatılamayacak denli korkunç ve yoğundu. Oklar ve taşlar yağmur gibi yağıyordu. Askerlerin böğürmesi, silahların gürültüsü, saldırının uğultusu öyle güçlü idi ki, yer ve gökyüzü çatlayacaktı sanki!"

Sözü edilen savaşı sürdürmeye kararlı olan Macarlar bir kulede toplanırlar. Türkler kulenin etrafına çepe-çevre büyük bir ateş yakarlar. Gerisini Georg anlatıyor: ".. ekmek pişirir gibi pişirdiler bizi... Direnç azalınca, içeri girip yarı canlıları, ki ben de öyle idim, dışarı çıkardılar...

Satmak üzere insan tacirlerine verdiler bizi; tacirler bizi zincire vurup, Büyük Türk'ün (Padişahın) başkenti Edirne'ye getirdiler"

Ve böylece Georg'un tutsaklık yaşamı (1436-1458) başlar.

Georg kapsamlı ve uzun bir girişi izleyen I. bölümde Türklerin Anadolu'yu egemenlik altına alışını ve Osman Bey'in öbür Türk beylerini etkisizleştirme eylemleri ve yöntemlerini anlatıyor.

"Türk Topluluğu Nasıl Çoğaldı? Türk Adı Nasıl Doğdu?" İkinci Bölüm Bu Soru ile Başlıyor.

Bu bölümün ilk tümcesi şöyle: "Araplar ve Muhammet yandaşları, Hıristiyanları sıkıştırmaya başlayınca, Hıristiyanlar bu baskı ve kıyımdan bir an önce kurtulmak için, gönüllü olarak Türklere teslim oldular. Eski Yunanlıların (Bizanslıların) Türkiye'de ve Türk egemenliği altındaki yerlerde bulunan kale ve kentlerinin tahrip olmayışı onların gönüllü olarak teslim edildiklerini göstermektedir... Bununla birlikte Hıristiyanların çoğu Türklere öbür Hıristiyanları baskı altına almaları konusunda yardımcı oldular.

... Bu tür Hıristiyanların, öbür Hıristiyanların etkisizleştirilmesi sırasında yaptıkları kötülükler Türklerin kötülüğünü bile geride bıraktı. Kötülük konusunda Türklere öğretmenlik ettiler."

Bu saptama, bir çok açıdan değerlendirilebilir. Ben Türk imgesi ve Türklerin kısa sürede yayılmaları yönünden önemli sayılabilecek noktaları belirginleştirmek istiyorum.

Hıristiyanlar, bir bütün değil. Aralarındaki çelişkiler, bir başka dinden topluluğa boyun eğmeyi yeğleyecek denli güçlü.

Hıristiyanların bir bölümünün kendiliğinden teslim oluşu, Türklerin egemenlik alanlarını genişletmelerini kolaylaştırır. Teslim olanların Hıristiyan dindaşlarına Türklerden daha acımasız davranmış olmaları, büyük bir kopukluk ve güvensizliğin anlatımı olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca bilinen bir olaydır: Dönme ve teslim olanlar, daha önce birlikte olduklarına karşı daha hoşgörüsüz, hatta daha kıyıcı olmuşlardır, olabilirler.

3. bölüm, Türk topluluğunun korkunçluğu ve kötülüğü başlığını taşıyor.

Georg'a göre, Türkler, Hıristiyanların inancını sarsmış, bazılarının dininden dönmesine neden olmuş, kısacası şeytani bir işlev üstlenmişlerdir.

Önemli görülebilecek şu belirlemeyi olduğu gibi alıntılıyorum:".. Bu berbat topluluk şiddet kullanmıyor; uzun bir zaman içerisinde alıştırarak yüreklerin direnç gücünü kırıyor ve özgürlük istencini çökertiyor. Dayanma gücünü yeniyor, insanların zihnini öyle bir körlükle vuruyor ki, onlar daha önce uğruna ölmek istedikleri inançlarını alçakça yadsıyorlar".

Boyun eğen de, karşı koyan da insan. Dönemi ve dönemin baskın koşullarını düşünmeksizin, boyun eğen Hıristiyanları iyi veya kötü diye nitelendirmek gerçekçi bir yaklaşım olur mu?

Ayrıca hangi dinden olursa olsun, bütün insanların zorluklara, sıkıntılara aynı güç ve düzeyde katlanabileceğini beklemek yanıltıcı olur.Zaten Georg da bir sınırlama yapıyor ve şöyle yazıyor:

"... Hangi insan bu kötülükten, bu şiddetten kurtulabilir? Bu kötülük, insanları öldürüp, ruhları bedenlerinde olsa bile cehenneme teslim edecek denli güçlü ve zalim!"

Georg, yaşadığı zamana göre olayları ve olguları felsefel değerlendirimden geçirecek yetenek ve birikime sahip. Onun aşağıdaki

sözleri bu saptamayı doğrular nitelikte: "...Ölüm tehlikesi ile yüzyüze olan, para karşılığı satılan birine yaşıyor denebilir mi? O, kendine ilişkin her türlü egemenlik gücünü yitirmiştir. Ölümü içten isteyen ve arayan birine yaşıyor denebilir mi? İnsanların benim deneyimime inanmasını diliyorum: Türkler arasında geçirdiğim hergün bir kez öldüm!"

Georg, felsefel düşünmeye eğilimini en açık biçimde bedensel kıyımın, ruhsal kıyımdan ayrılışına ilişkin düşüncelerinde somutlaştırıyor.

Kolayca sezinleneceği gibi, Georg, asıl kıyımın insanın ruh yapısını çökerterek yapıldığı kanısında. Ve Georg'a göre Türkler işte bunu yapıyorlar.

Türklerin, Hıristiyanları belirlemeye ve soymaya duydukları isteklerine ayırdığı 4. bölüme bir uyarı ile başlatıyor Georg. Uyarı şöyle: "...Sizlere kimden korkmanız gerektiğini göstereceğim. Ruha yönelik tehlikeye gönüllü olarak teslim olmak günahtır. O nedenle burada şeytani bir içgüdü ile Hıristiyanları belirlemek ve yakalamak için Türklerin akıllıca geliştirdikleri çaba, sinsilik ve kötülüğü sergileyeceğim".

Georg'un mantığını izleyelim. Onun yaklaşımına göre Türk imgesi açısından çıkan sonuç şu: Türkler sinsidir, kötüdür. Fakat kötü ve sinsi yöntemler geliştirebilecek ölçüde akıllıdır. İmge oluşumu yönünden yapıcı ve yıkıcı yönler içiçe bu saptamada.

Sinsilik ve kötülüğe örnek olarak Georg, Türk Padişahının düzenli ordusunun yanı sıra, yukarda belirtilen amaca dönük olarak sayıları 20-30.000 arasında değişen çevik bir birlik bulundurduğunu belirtiyor.

Bu birlik, Georg'a göre, çapulcu çetesi gibi çalışıyor. Yılda bir iki kez soygunculuğa çıkıyor. Çok iyi eğitilmiş, düzenli, çabuk, sessiz savaşçılardan oluşuyor.

Sefere çıkmadan önce savaşçılar kendilerini ve atlarını zor koşullara, örneğin susuzluğa yiyecek yokluğuna büyük bir disiplin içerisinde alıştırıyor, fazla kilolarını veriyorlar. Böylece daha devingen ve çevik oluyorlar

Georg, uzun tutsaklık yaşamı süresince Türklerden çok olumlu etkilenmiştir. Bu olumlu etkilenmişlik, anlatısının bazı bölümlerine egemen oluyor. Şu alıntı bu duruma iyi bir örnek: "... Bu savaşçılar atlarının özyapı ve huyunu iyice tanımaya yetecek ölçüde fizyoloji bilimine egemenler. Bir atın zayıf ve güçlü yönlerini, ne denli dayanıklı olduğunu, yaşının, ederinin ne olduğunu bir bakışta anlarlar. Ne kışın soğuğu, ne yazın sıcağı, ne hava, ne de saatin kaç olduğu ile ilgilenirler; ... nede herhangi bir yörenin çetin doğal koşullarından çekinirler. Daha da şaşırtıcı olanı: Kendilerine engel olabilecek yiyecek, içecek, silah ve giysi gibi şeyler taşımazlar. Çok az şeyle yetinirler ve o nedenle uzun yolları aşarlar. Bütün bunlara dikkatsiz düşmanlarına saldırana ve başarılı biçimde geri dönene değin dayanırlar.

Bu bağlamda kısaca onlara (Türklere) ilişkin anlatılanların inanılmaz gibi gözüktüğünü söyleyeyim: Dürüstçe söylemek gerekirse: Eğer bizzat deneyimlerimle tanımamış, gözlerimle görmemiş olsam, onlara (Türklere) ilişkin duyduklarıma ben de inanmazdım!".

Bir yapıtta, hem de böyle Avrupa'nın bütün ülkelerinde, çeşitli dillerde, birkaç kez yayımlanmış çok önemli ve saygın bir denemede yapılan her belirleme, okuyucu tarafından alımlanması ve onun ortak bilincinde bıraktığı etkisi bakımından çok önemlidir.

Türkler, atlar ve dövüşme konusunda övgüyle anılıyor. Hatta hiçbir şeye aldırmaz oluşları iyi bir özellik olarak görülüyor.

Fakat Türklerin aldırmadığı bir konu var ki, ona aldırmamak iyi bir özellik değildir. Bu da zamandır. Zaman konusundaki aldırışsızlığı, duyarsızlığı iyi bir nitelik olarak görmek olanaklı mı?

Burada Türklerin doğa koşullarına uymadıkları anlatılıyor. Ancak doğaya bu inatçı anlayışla karşı gelmek, ne denli olası? Doğayı olumlu anlamda değiştirmek, ilkin onun zararlı yönlerine karşı akılcı korunmayı gerektirmez mi?

Ayrıca zaman konusundaki güncel tutumumuz, tarihten gelen, her güce karşı meydan okuma alışkanlığımız veya kendimizi kanıtlama eğilimimizin bir göstergesi mi?

"Yalın kılınç, çıplak at" deyimi ile anlatılan yaşam anlayışı, Türklerin acaba sürekli başka diyarlara akınları taşınmaz edinme ve taşınmazları adına geçirtme, diyesim, tapu bilincini geciktiren etkenlerden biri mi?

Georg dönemin dinsel bakış açısından olay ve olguları değerlendirdiği için , örneğin gereksizlik düzeyinde yalınlığı en büyük erdem olarak yansıtıyor.

Georg, Türklerin akıllı, usta ve becerikli oluşlarını anlatmakla bitiremiyor."...(Türklerin) akıllılıklarını, işlerini betimlemek ciltlerce kitaba sığmaz. Onlara dikkatsizce ve bilgisizce yakalananların kapıldığı korku ve titremeyi kimse düşünemez! İnsanın yüreği demir veya elmas olsa bile buna dayanamaz! Kendini birden kılıcını çekmiş üzerine doğru gelen can düşmanının karşısında gören insan ne yapar, ne eyler! Bunu duymak bile tüyler ürpertici!

Bütün bunlar niçin? Umulmadık anda kan dökmeksizin ve cana kıymaksızın insanları tutsak almak, onların bedenlerini korumak fakat onları düşünsel olarak öldürmek için. Şeytan onlara yardım etmemiş olsa, bu tür olayları göze alamaz, yapamazlar.

Saldırdıkları kişilerden biri ölse, zarar sayarlar. Bir çok ülkeyi ve adayı silah gücüyle alabilecek durumda olan Büyük Türk (padişah, O.K.) insanların öldürülmesini istemez. O nedenle Türkler zorunlu savunma veya kaçan insanların dışında kesinlikle öldürmek istemezler. Düşmanlarını sağ olarak ele geçirmek onların ilkesidir. Böylece Türkler hem bir insan, hemde ganimet elde etmiş olurlar."

Georg, Türklerin tutsak almalarını, tutsakları bir meta gibi kullanmalarını ve Türk toplum yaşamındaki egemen ortamın Hıristiyanların dinlerini yadsımalarına neden olacak biçimde düzenlenmiş olmasını akılcılığın kanıtı olarak algılıyor.

Tutsaklara İlişkin Uygulamalar

Georg tutsak yaşamına, tutsakların alınıp satılmalarına yapıtında çok geniş

bir yer veriyor. Georg'un anlattıklarına göre, tutsak alım-satımı, dönemin Türk kültür yaşamının önemli bir yönünü oluşturuyor. Türk kültür tarihinde tutsaklar sorununa ışık tutulması ve tutsakların yazılı yapıtlara dönüştürdükleri izlenimlerinin Türk imgesi üzerine etkilerini göstermesi bakımından ilginç ve öğretici olduğu için bu bölümü kapsamlı aktarıyorum: "... Tutsakları kolay ve rahat denetleme için, her kentte tutsak alıp-satmakla uğraşan tacirler vardır. Bütün satıcılar gibi, onlar da padişah tarafından verilmiş ayrıcalıklara sahiptir: Padişahın buyruklarına uygun olarak, kim olduklarına bakmaksızın tutsakları alırlar, satarlar, tutu koyarlar, tutu koyduklarını geri alırlar. vs.

Tutsak satıcıları salt kentlerde uğraşmazlar. Ordu eşliğinde köyleri de dolaşır,.. tutsakları ganimet olarak alan kişilerin gözetiminde satarlar. Kendisine ganimet olarak tutsak verilmiş kişiler, bu tutsakları ellerinde tutmak istemez, bir an önce tutsakların azlığı veya çokluğuna göre belirlenen fiyata satarlar.

Bazen tutsak sayısı öyle artar ki, bir tutsak bir liraya satılır.

Tutsakların yapı ve huylarını söyleyebilecek doktor veya sağlık görevlisi yoktur.

Bir tutsağın yüzüne bakan kişi, onun gücünü, becerisini ve durumunu hemen anlar...

Buldukları süt bebeklerini sırt çantalarında taşırlar ve kendilerine yük olmasın diye, büyük bilgi ve övgüye değer bir özenle beslerler.

Her kentte öbür mallar için olduğu gibi, tutsaklar için alım-satım pazarı veya belirlenmiş yerler vardır. Zavallı tutsaklar, kesime giden koyunlar gibi, zincire vurulmuş olarak bu pazarlara getirilirler. Orada gözden geçirilir, soyundurulur, Tanrı'nın istemi ve görünümüne göre yaratılmış akıllı yaratıklar olan tutsaklar, akılsız hayvanlar gibi pazarlıkla satılır ve alınırlar.

Orada, söylemeye utanıyorum, herkesin gözü önünde erkeklerin ve kadınların ayıp yerlerine dokunulur ve herkese gösterilir. Erkek kadın, yaşlı genç, kim ve nasıl olursa olsun, çıplak olarak herkesin gözü önünde yürütülür, koşturulur, süründürülür, sıçrattırılır; böylece hasta veya sağlıklı olduğu belirlenir. Utancından kızaranın etrafına toplanır, iteleyip kakalar, sopalarla vururlar ve utanç duyduğu için yapmak istemediği şeyleri, yapmaya zorlarlar. Bu konuda daha fazla bir şey anlatmak istemiyorum.

Tutsak pazarlarında oğul, ağlayan yalvarıp-yakaran annenin, anne şaşkın ve utanç içerisinde olan oğlunun önünde satılır. Orada kadına, utancından kıpkırmızı kesilmiş kocasının önünde, bir orospu gibi davranılır; kadın başka bir erkeğe verilir. Orada süt bebeği anne memesinden; anne çocuğundan koparılır. Orada saygı ve saygınlık yoktur. Orada bir rahip ve kaba saba biri aynı fiyata satılır. Orada bir şövalye ile bir köylünün değeri aynıdır. Ve bütün bunlar kötülüklerin sadece başlangıcıdır. Bak bunları neler izliyor!"

Tutsak, insan; düşman olması, insan olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Günümüz Türk insanın genel anlamda varolan insana saygı anlayışını daha da pekiştirmek için, Türk tarih bilimcilerinin, Türk kültür tarihinin bu yönü ile de ilgilenmeleri, onu Türk toplumunun eleştirel değerlendirimine sunmaları ivedi bir görevdir. Bu görevi yerine getirdiğimiz ölçüde hem özgeçmişimizden kaynaklanan köstekleri aşmamız, hem de güncel Türk imgesine olumlu ve kalıcı katkılar yapmamız olanaklı olacaktır.

Georg, tutsaklara ilişkin uygulamaları insanı saran bir anlatımla sıralıyor:

"... Kişi satılır ve ilkel bir köylünün; ucuz bir tutsak olarak zavallı bir rençberin hizmetine verilir. Hertürlü özgürlük umudu, kolaylık, avuntu ve teselliden yoksun durumda sürekli tutsaklığa yazgılı kılınır.

Tutsak verildiği evin ve o evde oturanların tümünün yükü onun omuzlarına yüklenir; umutsuzluk ve aşağılanma iyice koyulaşır. Yorulup da biraz dinlenmek istese, eşekler gibi dövülerek çalıştırılır.

Katlanılmaz şeyleri, açlık, susuzluk ve çıplaklığın utancını anlatmıyorum. Ama sadece şunu eklemek istiyorum. Georg konuya ilişkin gözlem ve yaşantılarını anlatmayı sürdürüyor:

"... Uşaklık, ruhun ve zihnin perişan olması ve yadsınmasına yol açar. Bu ise, ölümden daha acıdır. Bütün güzel şeylerden uzak tutulduğunu, her türlü kötülüklere teslim edilmiş olduğunu gören, mutsuz ruh ne etsin? O ruh, İsa'nın haçının düşmanının kendisine egemen olduğunu görüyor. İsa'nın ordusundan ayrı, kurtların pençesine ve dişlerine teslim edilmiş olduğunu anlıyor.

Dört duvar arasında sonsuza dek tutuklu olduğunu, her türlü özgürlük umudundan yoksun bulunduğunu algılıyor. Tanrının kendisini terk ettiğini, şeytana bırakılmış olduğunu görüyor. Elbet elinde olsa, yaşamaktansa ölümü seçer. Ne çok insan bu felaket sınavını veremiyor ve cehenneme gidiyor! Ne çok insan kaçıyor, her türlü ölüm tehlikesini göze alıyor!

Dağlarda, ormanlarda açlıktan susuzluktan telef oluyor veya daha da kötüsü, kendilerini boğuyor, asıyor, ve böylece bedenlerini ve özellikle ruhlarını yokediyor."

Anlatılanlar bir tutsağın bireysel izlenimleridir; genelleştirme olanağı sınırlıdır. Ancak, tümden kurgu uydurma değildir.

Bu saptamalar, o zamanki gerçek durumu yansıtmayabilir. Zaten bu konumuz açısından ikincil önemdedir. Burada önemli olan bu yazılı izlenimleri Türk imgesine kazandırdıkları içerik ve getirdikleri boyutlardır. Özellikle tutsakların yaşamına ilişkin yapılan saptamaların Türk imgesini olumlu etkilemeyeceği hemen sezinleniyor. Fakat yapıtın ileriki bölümlerinin irdelenmesi sonucu görülecektir. Georg tek-yanlı ve önyargılara dayalı suçlamalar uyduracak ve yapacak nitelikte bir insan değil. Tutsakların sıkıntılarının yanı sıra, onlara yer yer gösterilen hoşgörü ve sıcak kabulü de vurguluyor.

Yenileni, tutsak etmek salt Türklere özgü değil. Her ulusal topluluk yendiği, alt ettiği düşmanını tutsak etmiştir. Bu insanlığın tarihsel gelişim çizgisinin belli dönemlerine denk düşen bir olgudur. Bu bakımdan her ulusal kökenden insan gibi, Türkler de hem tutsak etmişler, tutsaklara tutsaklığın çekilmezliğini yaşatmışlar, hemde onları ailelerine kabul edecek denli benimsemişler.

Georg'un yapıtının nesnelliğini belgeleyen, değerini artıran, onun bu çelişkiyi anlamayı ve sergilemeyi becermiş olmasıdır.

- Devamı var -

Sovyet Döneminde Kuzey Kafkasya'da Kentleşme

UFUK TAVKUL

Kent yaşamı ve kentleşme düşüncesi 19. yüzyıl ortalarına kadar Kuzey Kafkasya halkları için oldukça yabancı bir olguydu. Sosyal hayatlarını klanlar ve kabileler biçiminde sürdüren Kafkasyalılar gerek dağlık, gerekse ovalık arazilerde savunması kolay küçük yerleşim birimlerinde, köylerde yaşıyorlardı. Feodal yapının hüküm sürdüğü bölgelerde bir prens ailesinin idaresi altında yaşayan halk çeşitli soylara ve sosyal tabakalara ayrılarak 3-4 bin nüfuslu büyük köyler kurmuşlardı.

Kuzey Kafkasya'da kentleşme süreci Rusların Kafkasya'yı işgâli ile başladı. Kuzey Kafkasya'daki kentleşmeyi üç ana gruba ayırabiliriz.

İlk grupta yer alan Krasnodar, Maykop, Orconikidze, Grozni, Mozdok, Kızlar, Buynaksk, Mahaçkala gibi şehirler 18-19. yüzyıllarda Kafkasya'yı kolonileştirme hareketlerine girişen Ruslar tarafından kurulmuş olan askerî idare merkezleriydiler.

İkinci grupta yer alan Nalçik, Batalpaşinsk (Çerkessk), Dohşukino, Beslan, Alagir, Gudermes ve Hasavyurt Sovyet devriminden önceki küçük yerleşim birimleriydiler. (Volkova 1969:168)

Kabardey prenslerinden Dohşuk'ların kasabaları olan Dohşukino'ya Sovyet devriminden sonra feodalizmin izlerini silmek amacıyla Nart Kala adı verildi.

Üçüncü grupta yer alan Karaçayevsk, Malgobek, Tırnavuz, Kaspiysk ve İzerbaş gibi şehirler ise Sovyet döneminde idarî ve endüstriyel amaçlarla kurulan yeni şehirlerdir.

İlk grupta yer alan kentlerin nüfusu başlangıçta Rus ve Ukraynalılar'dan oluşuyordu. Zamanla bu kentlere Ermeni, Oset, Dağ Yahudisi, Gürcü, Kabardey tüccarları ve zanaatkârları da yerleşmeye başladılar. Bu şehirlerin etnik yapısı heterojen özelliğe sahipti.

1760'lı yıllardan itibaren Oset, Kabardey ve İnguşlar Mozdok'a yerleşmeye başladılar. Kabardey feodal prensleri (Pşi'ler) ve onların ikinci sınıf soyluları (Vork'ler) ile birlikte kaçak Oset ve Kabardey köylüleri de kanlı bir feodal savaşı sonucunda Mozdok'a yerleştiler. 1860'lı yıllarda Vladikavkaz bir kent olarak gelişmeye başlayıncaya kadar Osetler'in kentli nüfusu bir yüzyıla yakın bir süreyi Mozdok'ta geçirmişti. Kabardeyler de Mozdok'ta 19. yüzyıl sonuna kadar yaşamaya devam ettiler. Ancak nüfusları büyük bir azalma gösterdi. Örneğin Mozdok'ta 1875 yılında 1.133 Kabardey yaşarken, bu sayı 1897 yılında 447'ye düşmüştü. Aynı tarihte Nalçik'te ise 65 Kabardey yaşıyordu. (Volkova 1969:169)

19. yüzyıl başlarında çok az sayıdaki Oset ve İnguş Vlad kavkaz'a yerleşmeye başladı. 1874 yılında Mozdok'ta 1.226 Oset yaşarken Vladikavkaz'da 334 Oset yaşıyordu. 19. yüzyıl sonlarında Vladikavkaz'daki Oset nüfusu 2900 kişiye ulaştı. 1897 yılında Vladikavkaz'da 378 İnguş yaşıyordu.

1897 yılında Kumuklar'ın Temir Han Şura (şimdiki Buynaksk) ve Petrovsk (şimdiki Mahaçkala) şehirlerindeki nüfusları 1.900 kişiydi.

Sovyet devrimine kadar, ikinci grupta yer alan yerleşim merkezlerinin etnik yapısı homojen bir nitelik taşımaktaydı. Bunlardan Dohşukino'da (şimdiki Nart Kala) Kabardeyler, Batalpaşinskaya'da (şimdiki Çerkessk) Ruslar, Gudermes'te ise Çeçenler yaşıyordu.Alagir'de Osetler'in yanısıra, 1877 yılında oraya göçen Gürcüler de bulunuyordu. Sovyet döneminde ise Dohşukino'da Rus nüfusu çoğaldı. Gudermes'e de Rus, Ermeni ve Ukraynalı'lar yerleştiler.

1926 ve 1959 nüfus sayımlarının sonucuna göre Sovyet döneminde

1926-1927 yıllarında Mikoyan Şahar (Karaçayevsk)'ın inşasında çalışan işçiler

Kuzey Kafkasya halkları arasındaki kentleşme oranını şöyle(bknz.s.56) gösterebiliriz: (Volkova 1969:171)

1959 sayım sonuçlarına göre Kafkas halkları arasında en çok kentlileşme oranı, % 25 ile Laklar'da,% 31 ile Osetler'de, % 33 ile Kumuklar'da görülmektedir.

Balkar (Malkar), Dargin, Kabardey ve Lezgi'ler arasındaki kentli nüfus oranı yüzde 10'un üzerindedir.

Karaçay, Avar, Çeçen-İnguş, Abazin ve Çerkesler'de ise kentlileşme oranı yüzde 10'un altında görülmektedir.

Sovyet döneminde kent nüfusunun artmasının en önemli sebebi halkın çalışmak ya da okumak için köyden kente göçetmesiydi. 1952 yılında Kuzey Osetya'nın köylerinden şehirlere 3.100 kişi göçetti. 1959 yılında Osetya'da kent nüfusuna 12 bin kişi eklendi.

Kabardey'de kentli nüfus 1930'lardan sonra artmaya başladı. 1926 yılında şehirlerde yalnızca 866 Kabardey yaşarken bu sayı 1959 yılında 22.987 kişiye ulaştı.

1926 yılında Buynaksk'ta 2.700, Mahaçkala'da 2.500 olmak üzere toplam 5.200 Kumuk şehirlerde yaşarken, 1959 yılında kentli Kumuk nüfusu Mahaçkala'da 15 bin, Buynaksk'ta 8 bin, Hasavyurt'ta 8 bin olmak üzere toplam 31 binden fazla idi.

1959 sayımına göre Maykop'ta 3 binden fazla Adige yaşamaktaydı. Aynı yılda Grozni'de 17 bin, Gudermes'te 3 bin Çeçen yaşıyordu.

Sovyet devriminden önce Karaçaylılar arasında kentli nüfus yoktu. Ancak bazı prens (biy) aileleri Narsana (Kislovodsk) şehrinde oturuyorlardı. Sovyet döneminin ilk yıllarında ise eskiden Karaçaylıların elinde bulunan Narsana (Kislovodsk) şehrinde 1.500 Karaçaylı yaşıyordu. 1926-1927 yıllarında ilk Karaçay şehrinin inşasına başlandı. Önceleri Mikoyan Şahar adı verilen, sonradan adı Karaçay Şahar (Karaçayevsk) olarak değiştirilen bu şehir 1930'lu yıllarda Karaçay Özerk Bölgesi'nin başkenti oldu. 1934 yılındaki nüfusu 4 bin kişiydi.

1959 yılında Karaçay Şahar ve Çerkessk'te 4.800 civarında kentli Karaçay nüfusu yaşamaktaydı. 1970 yılında ise kentli Karaçay nüfusu 16.585 kişiye ulaşmıştı.

1926 yılında 350 Malkarlı (Balkar) kentte yaşarken, 1959 yılında bu oran 4.693 kişiye çıkmıştı. 1970 yılında ise kentli nüfus Malkarlı'lar arasında 13.816 kişiydi.

Kentleşmenin Kafkas halklarına getirdiği önemli sorunlardan biri dil ve kültür yönünden Ruslaşma problemiydi.

1926 yılında 524 Oset Rusça'yı anadili olarak kabul ederken bu sayı 1959'da 3.446 kişiye çıkmıştı. Bu da kentli Oset nüfusunun yüzde beşini oluşturuyordu.

1926 yılında yalnızca 18 Kabarday Rusça'yı anadili olarak kabul ederken 1959 yılında bu sayı 863 kişiye yükseldi.

Malkarlılar arasında 1926 yılında Rusça'yı ana dili olarak kabul edenler dört kişi iken, 1959'da bu oran yüzde ikiye yükseldi. (Akiner 1983:230) 1979 yılında bu oran yüzde 2.7 idi.

Karaçaylılar arasında 1959 yılında halkın yüzde 1.5'u Rusça'yı anadili olarak kabul ediyordu. Bu oran 1979 yılında yüzde ikiye yükseldi. (Akiner 1983:207)

Kuzey Kafkasya halkları arasında millî dilini anadili olarak kabul edenlerin yüzdesindeki değişme 1926-1979 yıllarına göre şöyleydi: (Akiner 1983:26)

	1926	1979
AVAR	99.3	97.7
LEZGİ	97.4	90.9
KUMUK	99.2	98.2
ÇEÇEN	99.7	98.6
OSET	97.9	88.2
KABARDEY	99.3	97.9
İNGUŞ	99.5	97.4
KARAÇAY	99.5	97.7
MALKAR	99.6	96.9
ADİGE	98.4	95.7
ABHAZ	83.9	94.3
ABAZİN	94.4	95.3

	1926			1959		
	Toplam Nüfus	Kentli	%	Toplam Nüfus	Kentli	%
ADİGE	50821	19	0.0	65908	5937	9.0
ÇERKES	12314	54	0.4	24145	1146	5.9
ABAZİN	10993	-	-	18159	1271	6.3
KARAÇAY	52503	-	-	67830	4839	7.1
NOGAY	36034	-	-	36657	2372	6.5
KABARDEY	122402	866	0.6	190284	22987	12.1
BALKAR (MALKAR)	33197	350	1.0	34088	4693	13.8
OSET	139120	11186	8.7	215463	68451	1.7
İNGUŞ	69954	824	2.3	48273	4232	8.7
ÇEÇEN	293190	2001	0.7	243974	22318	9.1
Dağıstan Halkları						
AVAR	177341	2013	1.1	239373	22529	9.4
KUMUK	87960	6544	7.4	120859	40332	33.3
LEZGİ	90509	2108	2.3	108615	12121	11.2
LAK	39878	1127	2.8	53451	13731	25.7
DARGIN	125707	891	0.6	148194	19505	13.2
TABASARAN	31915	34	0.1	33548	2284	6.8
RUTUL	10333		-	6566	15	0.2
AGUL	7653			6378	52	0.8
TSAKHUR	3531			4278	14	0.3

N.G. Volkova, "Changes in the ethnic composition of the urban population of the North Caucasus during the Soviet period," *Sociology in the USSR*, New York: 1969.

Shirin Akiner, *Islamic peoples of the Soviet Union*, London:1983.

Savaşın Ağır Yükü

SALİH ÖZBARAN

CAROLINE FINKEL, THE ADMINISTRATION OF WARFARE THE OTTOMAN MILITARY CAMPAIGNS IN HUNGARY 1593-1606, VİYANA/BEIHEFTE ZUR WIENER ZEITSCHRIFT FÜR DIE KUNDE DES MORGENLANDES, 1988, 362 SAYFA + DEYİMLER SÖZLÜĞÜ + YER ADLARI + 1 HARİTA + 16 EK.

Dr. Caroline Finkel'in bu çalışması, 1593-1606 yıllarında Osmanlı ordusunun Hapsburglara karşı sürdürdüğü seferleri konu etmektedir ve Macaristan'da yoğunlaşmış olayların, savaş taktikleri ve bizzat savaşın oluşumu ile ilgili yanları değil, insangücü/silahgücü, beslenme; barınma ve yolaçtığı malî yük ile ilgili tarafları dile getirmektedir. Türkiye'de tarih okuyucusunun - özellikle öğrencinin - alışık olmadığı tarzda, kitap, kısa sürelerde yapılan göğüs göğüse çarpışmaların ya da top atışlarının yolaçtığı ön hazırlık ve sebep olduğu korkunç masrafları inceleme kapsamına almıştır. Devletin giriştiği bir savaş serüveninin - ya da devletlerin atıldıkları maceraların - faturasının nasıl halka, halklara çıkarıldığını göstermesi bakımından ilginçtir, günceldir.

Finkel, önemli bir noktayı hemen belirtmektedir incelemesinde. Osmanlı harb tarihinin değerli bir araştırmacısı V.J. Parry'nin (öl. 1974) çalışmalarından epeyce esinlendiğini belirtmektedir. Aslında Parry muharebe taktikleri, ateşli silahların kullanılışları ve daha ziyade Batılı gözlemcilerin yansıttıkları üzerinde durmuştur. Finkel de andığımız incelemesiyle savaşın lojistik, iaşe ve malî taraflarıyla; İstanbul'daki Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'ndeki Osmanlı belgelerinin tanıklığıyla konuyu bütünleştirmektedir.

Yazar, önce 1593-1606 yıllarındaki politik ve askerî olayları özetliyor; bir bakıma, yazacakları için alt yapı hazırlıyor; Zitvatorok anlaşmasına kadar Macaristan'daki Osmanlı serüvenlerini veriyor. Eser'in I. Bölümü "insangücü ve seferberlik" başlığını taşıyor. Kimileri kolay kimileri de zor yanıtlanacak sorular soruyor: Osmanlı ordusunun savaşan birlikleri kimlerdi? Bu birlikler nasıl seferber oluyorlardı? Savaş yılları boyunca ne tür bir yöntemle toplanıyorlardı? Aylıklı askerlerin ücretleri ne kadardı? Aylıklar nasıl ödeniyordu?

Savaşan birlikler (sipahi, cebelü, kapıkulu, gönüllü vb.) hakkında bilinen noktalara değinildikten sonra, reaya'dan asker toplanması üzerinde durulmaktadır. Sekban olarak anılanların savaşa katılmaları konusu özel bir ilgi çekerken, bunların savaştaki sayılarının sınırlı olduğu vurgulanmaktadır. Kitabın, İstanbul Başbakanlık Arşivindeki mühimme defterlerinden yansıttığı önemli bir konu da, Anadolu'dan, Karaman'dan, Sivas'tan, Maraş'tan, Halep'ten, Diyarbekir'den ve başka bölgelerden Hapsburglara karşı savaşmak için Rumeli'de belli noktalarda toplanmaları ya da bu görevi yerine getirmede karşılaşılan zorluklardır. Kimi zaman Anadolu'nun ve Osmanlı yönetimindeki Arap topraklarının sosyal güvenliğinin tehlikeye girebileceği düşüncesi seferberlik planını bozabiliyordu. Öte yandan buyruklara uymayan beylerin "bulunduğun yerde salb u siyaset eyliyesin" hükümleriyle karşılaşmaları belirli bir bölgeye yöneltilmek istenen ordunun karşılaştığı güçlükleri ayrıca belirginleştirmektedir.

"Ordu sefer yoluna koyulmadan önce, yolun iyi işaretlendiğinden emin olmak için önceden adamlar gönderilirdi. Bu kişiler geçite izin vermeyen ağaçları keserler ve bataklık yerleri geçide hazırlarlardı. Bu görevler *altı bölük* askerlerince bile yerine getirilirdi. Bu tür sorunları en yakından bilen çağdaş müverrih Abdülkadir, savaş başlarken birliklerin İstanbul'dan hareketinden önce yolun nasıl hazırlandığını; köprülerin geçilir, bataklıkların temizlenmiş olduğunu kontrol için *silahdarlar*'ın önceden gönderildiğini anlatır. Yol, sağ yanda yığılmış toprak öbeklerle işaretlenirdi". Finkel'in böylece tasvir ettiği yola koyulan askerlerin aylıkları, şüphesiz, çok önemli sorunlardan biri olmuştur. Mühimme defterlerinden, kavanin'den ve çağdaş gözlemcilerden alınan rakamlar; aylıkların yanında teşvik ödemeleri, harclık, ödüller ya da yay akçesi gibi ödemelerin boyutları dile getiriliyor yazar tarafından; savaş gücünü arttırabilmenin parasal yolları sergileniyor; ulufelerin ödenememesi hallerindeki rahatsızlıklar anlatılıyor. Yabancı (tatar, fransız vb.) ve yardımcı kuvvetler ayrıntılarıyla yer alırken, askerlerle görevliler arasındaki iç güven ve orducu denilen esnaf açıklanıyor.

Kitabın ikinci bölümünde *provision* (iaşe) üzerinde duran Finkel, maliye defterlerindeki kayıtlara rağmen - bu kayıtların çoğunun maaşlı kapıkulu ocaklarına ilişkin olması ve kapıkulu askerlerin savaş gücünün temelini oluşturmadığı için - iaşe konusunda kesinlikten uzak görünüyor. Parker, Perjés, Creveld gibi tarihçilerin Avrupa ordularının iaşesi üzerine gözlemlerini de aktarıyor; düşman topraklarındaki iaşenin ne denli zor olabileceğini dile getiriyor; kıyaslamalarla Osmanlı ordusunu yalnızlıktan kurtarmaya çalışıyor, günümüz tarih anlayışlarına daha fazla yaklaşıyor. Osmanlı ordusunun iaşesi sırasında alınan vergiler (nüzül, sürsat ve iştira) ve bu kavramların açıklanmasında tarihçilerin yansıttıkları değişik yaklaşımlar vurgulanıyor. Un, buğday, arpa, pirinç gibi maddelerin sağlanmaları, bu maddelerin yenilir halleri (nan, ekmek, pide, pilav, peksimed); et (dana, koyun), su, atlar için saman, arpa ihtiyaçlarının giderilmeleri için çeşitli kurumların işlevleri konu ediniliyor.

Üçüncü bölüm savaşın finansmanını ele alıyor. Finkel, haklı olarak, bu konunun ihmal edildiğini dile getiriyor: "Osmanlı incelernelerinde, erken modern devletin en sürekli ve kapsamlı işlevlerinden biri olan savaş üzerinde çok az durulmuştur. Bu ihmalin nedenlerini anlamak zordur. Belki de bu, Osmanlı tarihinin tüm sorunları içinde en zor anlaşılanının onun ekonomik gidişteki değişikliklerde aranması gereğinden ve ekonomide savaşın genel yorumundan ziyade ayrıntı vermenin denkleme'bilinmeyenler' ekleyeceğinden böyle olmuştur".

"Varidat ve masarif-i hazine-i amire der sefer-i hümayun" başlığı altında maliye hesaplarına geçmiş olan işlemlerin, başka bir deyişle anılan savaşın harcamalarının iç hazine (hazine-i enderun)'den yâni sultanın kendi hazinesinden sürekli olarak mı ödeniyordu, yoksa savaş yüzünden malî sıkıntıya düşüldüğü için geçici olarak mı karşılanıyordu sorusuna yazar, ikinci olasılıkla yanıt vermeye çalışıyor. Mukataat, cizye ve adet-i agnam gelirlerinin merkezî bütçe tarafından doğrudan doğruya savaş masraflarına harcandığı yolunda da kesin bir yargıya varamıyor. Savaşın genel ve tam masrafını ortaya çıkarmanın zorluğunu vurguluyor haklı olarak. Blançolarda savaş araç-gereçlerini içeren rakamların bulunmaması, bunların başka kaynaklara dayanmış olması, kesin sonuçlara ulaşmayı engelliyor.

Savaşın ağır yükü, şüphesiz, yol açtığı malî sıkıntılarla sınırlı değil. Yitirilen canların ardındaki yaralar çok daha ağır olmalı. Hele hele günümüzde tek yanlı can yakan savaşlara ne demeli...

Türk Dilleri Araştırmaları

ŞİNASİ TEKİN

TÜRK DİLLERİ ARAŞTIRMALARI 1991. RESEARCH IN TURKIC LANGUAGES 1991; TÜRK DİLLERİ ARAŞTIRMALARI DİZİSİ: 2 (ANKARA 1991). YAYIMLAYAN PROF. DR. TALAT TEKİN.

14 adet araştırma ve 3 kitap tanıtması ile 207 sahifelik yep-yeni pırıl pırıl bir dergi.

İlk yazı Talât Tekin'den : "A New Classification of the Turkic Languages", s.5-18. 1970'lerin başında G. Doerfer'in İran'da keşfettiği ve Türkçenin eski unsurlarını ihtivâ eden Halaççа ortaya çıkdıktan sonra Türk şivelerinin yeniden tasnifi meselesi Türklük Bilgisinin en önemli konularından birini teşkil etmiştir. T. Tekin burada mevcut mâlzemeyi ve eski tasnifleri yeni başdan gözden geçirmiş ve 6 husûsiyeti esas alıp, Türkçeyi XII gurupda toplamıştır. Gerçekden ilmin son neticelerini en iyi bir şekilde aksettiren bu tasnif, bundan sonra Türklük Bilgisinde, bazı terminoloji tasarrufları yapma hakkı mahfuz kalmak şartı ile kullanabileceğimiz son tasnifdir, kendisini bu güzel çalışmasından dolayı tebrik ederiz.

Ancak himmet edip Türkçe yazsaydılar hepimiz istifâde ederdik.

İnsan üzülüyor: Kendi insanım kendi memleketimde kendi insanlarıma kendi kültürümü, kendi dilimi yabancı dilde anlatıyor.[1]

2. yazı Doğan Aksan tarafından: "Göktürk Anıtlarında Söz Sanatları- Güçlü Anlatım Yolları" (s. 19-29). Türkçede 'Anlam Bilim' ile ilgili ilk araştırmaları yapmış ve bu çalışma alanının meselelerine ilk defa parmak basmış olan D. Aksan'dır. Bu konunun Türk diline tatbiki ile ilgili bibliyografya yazının en faydalı yönlerinden biri.

3. yazı Marcel Erdal'dan: "Ein unbemerkter chasarischer Eigenname" [Şimdiye kadar dikkati çekmemiş Hazarca bir şahıs adı] (s. 31-36). Son yıllarda Türklük Bilgisine bir fırtına gibi girmiş olan M. Erdal'ın bu ufak yazısı, küçücük bir addan neler çıkarılabileceğine güzel bir misâl teşkil ediyor.

4. yazı Juten Oda tarafından: "On *baş bitig*, '*ydyş bitig* and *çın bitig* - Notes of the Uighur Documents Related to a Person Named Turı-" (s. 37-46)

Doğu Türkistan'ın iktisâdî tarihiyle ilgili Uygurca hukuk vesîkalarındaki teknik terimlerin izahıyla ilgili olan bu yazıda, adından da kolayca anlaşılacağı üzere şahıslar arasında yapılan hukukî anlaşmaları dile getiren senede verilen üç türlü ad ele alınmıştır: *baş bitig* 'vesîkanın aslı', *idiş bitig* 'esas vesîkanın kaybolduğunu dile getiren geçersiz vesîka'. *çın bitig* ise *baş bitig*'in geçerliliğini devam ettiren 'senet' manâsına gelir.

5. yazı H.E. Boeschoten'dan: "The Leningrad Manuscripts of Rabghuzi's Qisas". Muhîtimizde, akademik çevrelerde çok iyi bilinen ve Müşterek Orta Asya Türkçesinin Karahanlıca yazı dilini takip eden devresindeki en mühim eserlerden biri olan bu Kısas-ı Enbiya (hicrî 710, milâdî 1310), Sa'lebî'nin eserinin tercümesidir. H.E. Boeschoten eserin muhtelif nüshaları arasındaki ilişkileri tesbit ediyor ve metnin hem kitabî islâmiyetle hem de şifâhî geleneklerle ilişkisi olduğunu söylüyor. Aynı kaynağın yani Sa'lebî'nin bir de Anadolu Türkçesine yapılmış tercümesi vardır. Bilinen tek nüshası Bursa İl-Halk Kütüphânesindedir. Hakkında dil çalışması yapıldığı hâlde[2] eserin muhtevası, Anadolu Türk yazı dilinin teşekkülünde oynadığı rol üzerinde hiç durulmamıştır.

Son olarak bu son derece önemli ve mükemmel araştırmanın ufak bir noktasına dokunmak istiyorum: *-mAdIn* şeklinin *-mAy (In)*'a dönüşdüğü söyleniyor (s.s. 73). Canlı morfemlerde *d>y* değişmesinin misâllerini hatırlamıyorum. Her ne kadar *kod- (> koy-)* fiilini paralayıp **ko-d-* biçimine sokabiliyoruz ama dil en eski dönemde dahi *-d*, (>-y-)'yi canlı bir morfem telâkki etmemiş, yani ölü ve kalıplaşmış bir ek olarak görünüyor en eski metinlerde bile. Ama *-mAdIn*'daki durum, *kod, (>koy-)*'daki gibi değil; zira bu eki veya ekler gurubunu daha ET'den beri *-ip*'in olumsuz opozisyonu olarak biliyoruz: *-ma-ti(+n)*. Daha sonra bunun *+DIn* çıkma hâli ekiyle karışdığı biliniyor. Onun için *-mAyIn'ı <* -ma-yin* biçiminde pek az kullanılan *-yin* zarf-fiil eki olarak anlamak istiyorum. ET'deki meselâ *ti-yin*'diyerek, diye' şeklinde olduğu gibi. Ama burada *-ma-* olumsuzu ile; niçin sadece olumsuza gelmiş, bilemiyorum. Öte yandan meseleye şu açıdan baktığımızda H.E. Boeschote haklı görünebilir: *-madin* bir noktadan sonra canlı morfem olmakdan çıkmış ve *d >y* ses değişmesi kanununa tâbi olmuştur; tıpkı *tod->doy-, kod-> koy*, gibi. O takdirde de Eski Anadolu Türkçesinde *-madin* yanında bir de *-mayin* şeklinin bulunmuş olması nasıl izah edilecek?[3] *d>y* konusunda Eski Anadolu böyle ikili bir duruma hiç tahammül etmiyor; en azında ben şahsen buna benzer başka bir durum bilmiyorum! Yani üzerinde durulması, düşünülmesi, bütün verilerin toplanıp yeniden tasnif edilmesi gereken bir konu.

İngilizcesi sıkı ve hızlı olmayan okuyucunun üstesinden gelebileceği bir üslûpla yazıldığı için kolay okunabilen mükemmel bir araştırma!

6. yazı Zuhal Kargı'nın: "Şecere-i Terâkime'deki Manzum Parçalar Üzerine", s. 80-97. Türk DilleriAraştırmaları Dizisinin 3. cildi olarak çıkacağı haberi verilen Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü) adlı çalışmasının bir parçası olduğu anlaşılan bu yazıda Z. Kargı, eserdeki dörtlükleri tenkidli bir şekilde yeniden tesbit ediyor, manzûmelerdeki kelime ve şekilleri teferruatlı ve isâbetli bir şekilde izah ediyor; kitabının çıkmasını merakla bekliyoruz.

7. yazı Lars Johanson'un "Zur Typologie türkischer Gerundialsegmente", s. 98-110. Bugünkü Türkçedeki zarf-fiiller üzerine bibliyografyası zengin bir inceleme.

8. yazı Leylâ Subaşı Uzun'dan: "Deyimlerde Bildirinin Düzenleniş Biçimi ve Özellikleri", s.111,120

9. yazı Geng Shimin'in: "On the Language and Script of Qazaq in China", s. 121-130. G. Shimin, ömrünün büyük bir kısmını Doğu Türkistan'da geçirmiş ve Ürümçi Üniversitesinde Türklükbilgisi araştırmalarını kurmuş ve bugün orada çalışan genç ilim adamlarını yetiştirmişdir.

10. yazı Ufuk Tavkul'dan: "Karaçay- Malkarların Kökeni Üzerine Düşünceler", s. 131-144. Anadolu'ya göç etmiş bir Karaçaylı Kafkas Türkünden derlenmiş bir efsânenin aslı ile Türkiye Türkçesine tercümesi verilmiş. Sonuna kısa bir efsâne incelemesi ile kelime listesi ve harita ilâve edilmiş. Metnin sıhhati hakkında, efsâneyi anlatanın yaşı, Türkiye'ye ne zaman göç ettiği hakkında hiç bir bilgi verilmemiş. İleride yapılacak metin derlemelerinde bu gibi ön bilgilerin ihmâl edilmemesini umarız.

11. yazı da Talat Tekin'den: *New Examples of Zetacism* (s. 145-150) Yani "bizim *z* dediğimize ötekilerin yani bazı çekik gözlü akrabalarımızla diğer hısımlarımızın *r* dedikleri" meselesine ışık tutan yeni örnekler getiriyor bu yazısında T. Tekin. Bu seferki örnekler Türkçenin bünyesi içinde görülen *r/z* değişgenli olanlardan: meselâ *semiz*'semiz, besili'*/semn-*'semirmek'; *kögüzlkökrek* 'göğüscük' vb. Daha önce muhtelif yerlerde bu konuda araştırmaları yayınlanmıştı; yazıda bunlar da zikredilmiş. Hemen hepsinin bir arada bulunması çok faydalı bir şey. Bazı misâllerin ardından bunların başarılı iştikak denemeleri geliyor. İlkin daha önce başkalarının bu konuda söyledikleri ele alınıyor ve bunların doğru olmadığı bildiriliyor. Meselâ daha ilk sahifede *üze* 'üzerinde, üstünde' ile ilgili olarak W. Bang'ın, *[*öz- (*üz-)* fiilinden *-e* ile yapılmış bir zarf] diye izah ettiği ve daha sonra A.V. Gabain, Sevortyan ve Kononov tarafından benimsenen bu görüşü"... is wrong." (='yanlıştır') diye

mahkûm etmesi iştikakçılık âdâbına aykırıdır. Kendisinin, bu görüşün yerine koymak istediği ise şudur: [*üz* 'üst' manâsında bir kelime vardır ve bunun sonuna eski bir verme hâli eki olan *+e* getirilmiştir ve işte buradan *üze* çıkmıştır] ve bunu destekleyen bir çok misâl vermiş ki hepsi yerli yerinde ve doğru (bk. s. 145).

W. Bang, *üze* kelimesini *<* öz-e* biçiminde izah ederken Türkçenin hemen her devrinde görülen *gör-e, tap-a* gibi fiillerden *-e* ile yapılmış diğer çekim edatlarını düşünmüştü. **üz-*nazarî fiil kökünü de akrabası olan *ün-* (veya *ön-*) ve *ör-* 'yükselmek, çıkmak, doğmak, neş'et etmek' fiiliyle izah etmek istiyordu: **üz-* fiili, fiilden fiil yapma eki olan *-z-* eki ile **ü-* diye varlığı müstakil olarak eski metinlerde veya modern devirlerde henüz tesbit edilememiş olan bir fiilden türetilmiş olabilir. Geçişli fiil yapan -z- ekinin varlığını bir iki örnekden biliyoruz, meselâ *em-* fiilinden *em-iz-* fiili türetilmiş, fakat bu ekin fonksiyonu kaybolunca dil, geçişliliği bir başka ek ile yani *-ir-* ile ifâde etmiş; *emzir-mek*! Böylece varlığı tasavvur edilebilen bir **ü-* fiil kökünden dönüşlülük yani mutâvaat ekiyle 'doğmak, meydana gelmek, yukarı kalkmak' manâsına bir *ü-n-* fiili; *-r-* ekiyle de buna benzer bir *ü/ö-r-* yapılmıştır ve bu fiiller mevcuttur.

Şimdi hangisi doğru? Her ikisi de doğru. Her ikisi de savunulur. T. Tekin'in doğru olarak tesbit ettiği *üz* 'üst, üs kısım' ile Bang'ın düşündüğü ** üz-* fiili eşsesli kelime olduğundan dil her iki ameliyyeyi de yapmış olabilir. Aslında bütün mesele, hepimizin düçar olduğu 'benimki doğrudur, öteki yanılmıştır' hastalığından ileri geliyor.

146. sahifede şöyle diyor adaşım: ".. Şinasi Tekin, uygurca *üstün* ve *altın* kelimelerinin birer **üst iyin* 'yukarıyı takip ederek' ve ** alt yiyin* 'aşağıyı takip ederek' ibârelerinden türetilmiş olması lâzım geldiğini (...must have been derived) düşünüyor (JTS 11: 163)" . Ben bir kere"... lâzımdır.. mecburdur" gibi laflar etmedim. Tam tersine"... tabîî olarak bir ekleşme olayı ortaya çıkmış olabilir" (JTS yani Türklük Bilgisi Araştırmaları, C.11, s. 163, altıncı satır) dedim. Herhâlde benim Türkçemi İngilizceye tercüme ederken bir sürçme olmuş. Talât Tekin bu görüşe, yani benim olabilirliğini ileri sürdüğüm *üstün < * üst + iyin* ('takip ederek, göre') görüşüne şöyle itiraz ediyor:

".... Bu görüş şu sebeplerden dolayı kabûl edilemez: 1. *alt* ve *üst* kelimeleri nisbeten yeni şekillerdir (Bunlar Eski Türkçede bulunmaz). Bu sebepten dolayı *üst* şeklinin, ET *üstün*'den çıkmış olması daha mümkündür (*more probable*); (yani) *üstün* kelimesi *üst*den çıkmamıştır."

"... *alt* ve *üst* kelimeleri Eski Türkçede bulunmaz... "Doğru bir lâf, itirâzımız yok. Amma velâkin eğer her istediğimiz kelime veya şekil eski metinlerimizde hemencecik bulunuverseydi *filolog*ların, iştikakçıların hayâtı güllük gülistanlık olurdu; yani ne derdimiz kalırdı ne tasamız. Âhir ömründe şâirlik taslayan biri bakın bu konuda ne güzel demiş (!):

Hak Teâlâ yaratmamış yıldızları
Gök yüzünde boşu boşuna kakılıp sallansınlar diyü.
Hak Teâlâ yaratmış yıldızları
Dilci kullarım bol bol kullansınlar diyü.

Meslekden olmayan okuyucularımıza hatırlatalım: Eski veya yeni devirlerde henüz tesbit edilememiş fakat var olmuş olabilecekleri başka delillerle ileri sürülebilen kök, taban, ek ve şekillerin başına birer (*) yıldız koymak sûretiyle durumları belirtilir. Yukarıdaki hârika (!) manzûmenin 'yıldız' mazmûnu da budur işte!

Şimdi geletim meselemize, Talât Tekin arkadaşımızın, nazarî lisâniyyat ustamızın itiraz ettiği noktaya: Uygurcada bir *üste-* fiili var. *Maitrisimit* adlı eserde (Atatürk Üniversitesi yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s. 497, birinci sütûn) geçiyor ve "çoğal(t)mak" manâsına geliyor. Bu *üste-* fiili T. Tekin'in düşündüğü gibi (bk. yukarıdaki makâle, s. 145, birinci misâl) *< * üs+te-* olabileceği gibi pek alâ *< * üst + e-* biçiminde de paralanabilir, değil mi? Nitekim aynı yerde bir de *üstel-* "çoğalmak" fiili var ki bunu da niye *üst + el,-* olarak anlamayalım? Her ne kadar *+ el-*'in ET'de başka örnekleri görülmüyorsa da bir gün ortaya çıkıncaya kadar en azından bunu *+ e-l-* şeklinde tasavvur edebiliriz. ET devrinden elimize geçmiş metinlerin hacmi ne kadar, dilin imkânları ne kadar? Eldeki mâlzeme, olabileceğinin yanında devede kulak gibidir! Bu takdirde ** üst* şekli ET'de kendi başına mevcut değildir diye telâşa kapılmaya gerek yok, çünkü ** üs + te,(l)-* izâhı yanı sıra ** üst + e-l-* de yanlış olmayacağına göre eski devirlerde bir ** üst* mevcut olmuş demekdir.

Kaldı ki bir az aşağıda göreceğimiz gibi aynı şekilde yön kavramı ile ilgili olarak ** ar* kelimesinin *+ t'li* şekli Eski Türkçede mevcut olmuştur: *art* (şimdilik bk. S.G. Clauson, EDPT, s. 200-201).

Şimdi burada derin bir nefes alalım ve tekrar ** üs (<üz)* kelimesine dönelim. Bunu benzeri diğer yön bildiren kelimeciklerle birlikde yan yana koyalım: *al* 'alt taraf', *il* 'ön taraf', ** ar* arka', ** as* aşağı' *or* 'yer'.

A. von Gabain 1950 yılında çıkan bir yazısında, yön bildiren kelimelerle, kalıplaşmış ve yer ifâde eden şu *+ k, + t, + n* ve *+a* eklerinin birleşmesinden ve bunların genelleşmesinden, ilgi hâli eki dışındaki isim çekim eklerinin doğmuş olabileceğini ileri sürmüştü[4]: Bu türetmelerden ET'den çok iyi bildiğim ikisi ortada: *üs + k* 'huzur, ön' ve *il + k*[5] 'ilk'. Buna eklenecek olan eski bir yön eki *+ a* ile de Eski Türkçe ve Orta Asya Türkçesinden bildiğimiz meşhur verme hâli eki ortaya çıkmış: *+ k+a> + ka*[6]. Bulunma ve çıkma hâlleri için ise önce *+ t* eki ile genişletilmiş: *al + t, ar+t, as+t, üs+t (< üz)* vb. Ardından *+ a* ve *+ n* eklenmiş: *al+t+a > al+ta, as+t+ (i) n > as+tin, * üs +t+a, üs + tin* vb. Ve buralardan genelleşip bildiğimiz ekler meydana gelmiştir.

Bunlardan *art* kelimesi Eski Türkçenin ilk metinlerinde karşımıza çıkıyor.[7] Öyleyse niçin *üst* ve *alt* kelimeleri de vaktiyle teşkil edilmemiş olsun? Kaldı ki ben misâlimi *art + iyin* şeklinde de verebilirdim!

Talât Tekin'in dediği gibi, *+ DUn* biçimindeki zarf eki ile ** üz* kelimesinin birleşmesi şeklinde de düşünmek mümkün *üstün* şeklini. Ancak bu tesbite şunu ilâve edeceğiz:... *+t+n* teşekkül ettikden sonra (ne zaman? Belki ilk yazı dilinin teşekkülünden önce!) yani *+tin*'deki *+ t* eski fonksiyonunu kaybettikden sonra *üs+tün* şeklinde bölünmüş olabilir...

Görüldüğü gibi bir sürü bilinmeyenle uğraşmak zorunda kalan iştikakçı belli noktalarda birden fazla ihtimâli dâima göz önünde bulunduracak. Yoksa bir izah tarzına saplanmanın hiç bir gereği yok.

İtirazlarının ikincisi de aynen şöyle: " 2. ET'deki çekim edâtı *iyin* eski türkçe metinlerde bu hâliyle geçmektedir. Bu yüzden *iyin* kelimesinin ET öncesi devirde bir de büzülmüş hâliyle ** in* biçiminde mevcut olmasını düşünmek anakronizmdir."[8]

Yani demek olur ki bir kelimenin büzülerek ekleşmiş hâlile açık ve aslî şekli dilde yan yana bulunmaz. Ama Türkçe anakronizmlerle dolu, burnumuzun dibinde cirit atıp duruyorlar! Meselâ yüz dirhem Türkiyyât tahsil eylemiş herkes bilir ki bugünkü isim cümlelerinde bildirme eki *+ dir* sekiz ayrı telâffuz şekliyle Anadolu'daki *dur-mak* fiilinin bir *durur* şeklinden ekleşmek sûretiyle meydana gelmiştir. Ve bu bir nazariyye olmayıp eski Anadolu Türkçesi metinleriyle ve bu ekin bugün vurgu kabûl etmemesi keyfiyeti ile tevsik edilmektedir.[9] Ve bu ek, en geç 17. asrın başlarında, -en azından devrin konuşma dilini aksettiren halk hikâyelerinde- sekiz ayrı telâffuz şekliyle bugünkü şeklini almış bulunuyordu. Ve bunun yanı sıra *durmak*'dan *durur* şekli bütün haşmetiyle ortalıkda o zaman da salınıyordu, bugün de salınmakdadır:

"Ali çalışkan bir öğrenci*DİR*. Boyu kısa olduğu için her zaman önde *DURUR*, arkada *DUR*maz."

Bununla ilgili olarak bir de gene bugünkü *-iyor* ekimizin geçmişini hâtırlatalım, geldiği yer biliniyor: *yorı-mak* fiili. Ve bu fiil bugün bir ses değişikliğine uğrayarak yazı dilimizde *yürü-mek* şeklinde Anadolu ağızlarında *yörü-mek* şeklinde kullanılıyor:

"Ali evinden okula *YÜRÜ*yerek mi gid*İYOR*, yoksa otobüse mi bin*İYOR*? Herhâlde *YÜRÜ* mü*YORDUR*."

Nasıl *-dir* eki, kendisinin ağababası olan *durmak*'dan *durur* yanında, nasıl *-iyor* eki, ekleşmek sûretiyle kendisinden çıkdığı *yürü-mek/*

yörü-mek yanında rahat rahat bulunabiliyorsa pek alâ *iyin* çekim edâtı da, ekleşerek bundan çıkdığını düşündüğüm + *(i) n* vâsıta hâli ekinin yanında bulunmuş olabilir. Bunda şaşılacak hiç bir şey yok.

Üçüncü itirazın niçin yapıldığını anlamak mümkün değil, okuyucuyu bunun için yukarıda 8. notta uyarmıştım. Vâsıta hâli eki elbette *+n*'dir ve ben bunu adı geçen yazıda *+(i)* n ve *+(I)n* şeklinde göstermişdim; ama sonu ünsüz ile biten kelimelere geldiğinde ne olacak? Elbette bir yardımcı ses alacak.[10]

Bütün mesele *üst* ve *alt* kelimeleri yüzünden ortaya çıkmış; bir de buna *+ (i)n* ve *iyin*'in yan yana bulunamayacağı, yani ekleşmiş bir kelimenin, ek hâline geldiği şekline artık tahammül edemeyip sahneden çekilmesi gerektiği iddia edilmiş ki *+dir* ve *durur*'un, hem bugün hem de 17. asırda yan yana bulunmasına bakarak bunun yersiz olduğunu anladık. Amma velâkin bütün bu gürültülere rağmen benim o yazıdaki hareket noktam, orada söylemek istediklerim ve bir de bununla ilgili olarak *Tarih ve Toplum*'da (sayı 74, Şubat 1990) dile getirmek istediklerim güme gitmiş. Ne yapalım sağlık olsun![11]

12. yazı Emine Yılmaz Ceylan tarafından: "Ana Türkçede kapalı *e* Ünlüsü", s. 151-165. Eski devir metinlerinde kapalı e'nin, bir fonemik opozisyonda bulunduğu tesbit edilemediği müddetçe, mesele bir fonetik mesele olarak kalacaktır; o takdirde de bunu şimdilik yalnız konuşulan Türkçe için söz konusu etmekde fayda vardır.

13. yazı Mehmet Ölmez'den "Ana Altaycada Sözbaşı * *d-*" (s. 167-190). İlgi ve çalışma alanımın dışında kaldığı için fazla bir şey söyleyemiyeceğim.

M. Ölmez bir yerde benim *üzengi* ile ilgili yazıma temas ediyor (s. 187) Anlaşılan herhâlde ben ne demek istediğimi tam olarak anlatamamışım: Bir kere kelimenin iştikakı kademelidir. Birincisi *iz* ile ilgilidir, *izengü*, geriden benzeşme ile *ü*'ye dönüşünce asıl geldiği yer ile yani *iz* ile ilgisini kaybeder ve W. Bang'ın ileri sürdüğü **üz* ('üst, yukarı' vb. *üz + e-n-gü*) âilesine dâhil olur. XI. asırdan önceki bir tarihde ve bu iştikak, âletin bizzat kendisiyle ilgili değildir artık; fonksiyonu ile ilgilidir, tıpkı Orta Çağ Avrupa dillerinde olduğu gibi.

M. Ölmez diyor ki "Bu varsayımlara şimdilik en az iki açıdan karşı çıkılabilir. Birincisi Türkçe sözcük için birden fazla dönüşüm, anlam aktarımı düşünülmesi..." (s. 187). Kullandığı teknik terimler açık değil, yanılmıyorsam *dönüşüm*, 'transformation' için kullanılıyor ki bunun söz konusu edilen kelimeyle ne ilgisi var anlayamadım."Anlam aktarımı"na gelince (*) ile verilen manâlar kelimenin parçalanmasındaki merhaleleri göstermek için, yapılan ameliyyenin nasıl olduğunu anlatmak için verilmiştir. Manâ aktırımı bir dânedir o da 'taban' > 'üzengi', o kadar. Kaldı ki iştikaklarda birden fazla manâ aktarımı, kurulan ilişkilerde bir engel teşkil etmez. Türkçedeki *oda* kelimesinin iştikakını düşünecek olursak kelimenin kaç manâ hendeğinden atlamak zorunda kaldığını görebiliriz: [* *oot + a-g*'ateş yakılan yer' > 'çadır' >'saray']; kelime bir yerde *oda* şekline girince 'yer, mesken' ve 'çadır' manâlarından sonra 'oda' ve 'saray' manâlarına geçmişdir.

İkinci itiraz Moğolca ile ilgili. *Üzengi*'nin Moğolcadaki karşılığı meselesinde bir şey söyleyemeyeceğim. Aslında Moğolca dolayısiyle Altay dilleri meselesi ayrı bir şey; benim orada teklif ettiğim, Türk dilinin kendi bünyesi içerisinde düşünülebilecek bir iştikak denemesi idi. Kaldı ki Moğolca *dürüge* 'üzengi' kelimesi 'içine koymak' yani 'ayağı üzengi denen âletin içine koymak' manâsında bir *dürü-* fiilinden geldiğine ve dolayısiyle âletin fonksiyonu ile ilgili olduğuna göre, bu keyfiyet, Türkçede *izengü*'nün ilk ünlüsü, XI. asırdan önceki bir tarihde yuvarlaklaşdıkdan sonraki duruma uymaktadır. Bu durumda belki son olarak şu söylenebilir: Âlet, milâtdan önceki son yüzyıllarda Türkler tarafından icâdedildiği zaman, buna 'ayak tabanı' ile yani âletin bizzat kendisiyle ilgili olarak *izengü(lük)* deniyordu. Geriden benzeşme ile kök ünlüsü değişince kelime mensup olduğu *iz* (< * *i-z*) âilesiyle irtibâtını kaybedip tecrit edilmiş; Moğolların da dediği 'içine koyma' manâsında bir *dürüge* kelimesiyle aynı âileden sayılmış ve altayca **dürengü*'ye tekâbül etmek üzere *üzengü* şeklinde yeniden adlandırılmışdır. Bu ortak Altayca, ilişkisi doğru değilse W. Bang'ın dediği ve daha önce teferruatı ile izah ettiğimiz gibi bu safhada âlet, * *üz* ile ilişkili olarak yeniden adlandırılmıştır. Durumun, şimdilik bir başka yolu görünmüyor.

Sonuncu yazı gene Ankara'dan: Han-Woo Choi, "Ana Altayca İyelik Zamiri *n*", s. 191-196. Yazının muhtevâsı adından da anlaşılacağı üzere Altayca ile ilgili ve özellikle Türkçe olması muhîtimiz için büyük bir kazançtır.

Derginin bu sayısı üç tanıtma ile son buluyor, bunların biri T. Tekin'den M. Ölmez'in tercümesi (Kutadgu Bilig'in İngilizce tercümesi üzerine), diğer ikisi de M. Ölmez'in kaleminden: 1. Shogaito'nun Sthiramati'nin Uygurcasından yaptığı transkripsiyon. Eserin birinci kitabı verilmiş şimdilik. Yazmanın aslı tarafımdan 1970 yılında bastırılmıştı. 2. "Japonya'da Türk Burkancılığı Araştırmaları" adlı Alamanca eserin tanıtılması (s. 205-207)

Talât Tekin arkadaşımızın yayımcılık faaliyeti, Türkiye'de ilk modern dilbilim dergisi olan *Genel Dilbilim*'i 1976 yılında çıkarmasına kadar uzanır. 1978 yılına kadar devam eden bu dergi, bu konuda Türkiye'de büyük bir atılım olan ve kendisinin kurduğu *Ankara Dilbilim* Çevresi Derneği'nin bir organı idi. Aynı konuda, bu sefer insan gücü bakımından daha sağlam teçhiz edilmiş olarak yeniden ortaya atılan arkadaşımıza bu teşebbüsünde başarılar dileriz.

Bu münâsebetle son olarak bir de şu husûsu belirtmek istiyorum: Şimdiye kadar memleketimiz akademik çevrelerinde hemen hemen hiç ilgilenilmemiş olan Altay dil âilêsi nazariyyesi üzerine yapılan ciddî çalışmaların başlamış olmasını ve bilhassa bu işe yeni yetişen gençlerin ilgi duymakta olduğunu görmek son derece sevindirici bir olaydır. Bunda Talât Tekin'in payı gerçekden büyükdür: Dergi etrâfına toplanan gençlerin pırıl pırıl yazılarından bunu açıkca görmek mümkün. Başda hocaları Talât Tekin olmak üzere hepsini candan tebrîk ederiz!

[1] Biri de bunun üzerine diyor ki "Çelebi, sen nelerden dem ursun, ne herzeler yirsin! Kefere dahi okuyup anlasun için zebân-ı ecnebî üzre düzerler bu risâleleri, bu nâzük telif-kerdeleri. Anlar anlamazlar ise anları, anlarun hâli nic'olur?"

[2] N. Hacıeminoğlu, "Sa'lebî...", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Dergisi, C.XII, s. 185 vd. (İstanbul 1962)

[3] Bk. M. Mansuroğlu, "Das Altosmanische", Philologiae Turcicae Fundamenta, I. cilt (Wiesbaden 1959), s. 174 altta: *eglenmeyin gelmengüz ta'cîl olsun* 'oyalanmadan gelmeniz çabuklaşsın!' hiç endükmeyin "hiç şaşmaksızın" (sonuncu misâl TS'de *endikmedin* şeklinde verilmiş (Ankara 1967, C.III. s. 1466); hangisi doğru? Bunların asıl yerine bakamadım.

[4] Annemarie von Gabain, *Über Ortsbezeichnungen im Alttürkishen* [Eski Türkçede Yön Bildiren Unsurlar], Studia Orientalia XIV: 5 (Helsinki 1950), s.16, bilhassa s. 8-10. Anlaşıldığına göre A.v. Gabain + *n* ekini yer zarfı yapan kalıplaşmış bir yapım eki telâkki ediyor: *alın*'da olduğu gibi. Bu meseleye hemen geri döneceğiz.

Ayrıca mâlzemenin belli bir sisteme göre tam olarak sıralanışı ve kaynakların düzenli bir şekilde gösterilmesi bakımından son derece faydalı olan bir çalışma daha var: Suzan Duran, "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözler" TDAY - Belleten 1956 (Ankara 1956), s.1-110

[5] Tabiî burada da feryatlar ayyûka çıkacak ET'de böyle bir şey yok diye. Evet gerçekden de yok sanırım. Eski Türkler hep *ilki* diyorlar ki bunu ancak *il + ki* biçiminde izah edebiliriz. Ama gene de inadedip *ilk + i* şeklinde yani bir iyelik ekiyle izah etmeye kalkan olur, ve daha da ileri gidip meşhur + *ki* ekini de * *il + k+ i* [iyelik 3. şhs] biçiminden tecrit yolu ile çıkarmak isteyen olursa onun dahi yeri başımın üstünde! Oğuzlarda hep *ilk* olması (Anadolu'da), el-Kâşgarî'nin de aynı şekilde *ilk* şekliyle kaydetmesi herhâlde bunun ET'de de böyle olmuş olabileceğini mümkün kılar sanırım!

[6] Bir başka görüş de bilindiği gibi ekin aslı + *ga*'dır ve ek başlarındaki + *g*'lerin düşmesiyle + *a* meydana gelmiştir Anadolu'da, olabilir tabiî. Ama Anadolu'daki verme hâli ekinin, eski bir yön eki olan + *a* ile aynı olduğu fikri yaygındır.

[7] Misâller için S.G. Clauson'dan başka (s. 200) şimdi bir de Klaus Röhrborn'un *Uigurisches Wörterbuch* adlı eserine bakılabilir (Wiesbaden 1981, cüz 3, s. 204 vd.). Buradaki misâllerden *art* kelimesinin şu kullanımı dikkate değer: *kızıl saçların art + ları + n + ta ıdıp*' .... kızıl saçlarını arkalarına döküp..'

Bu kelimeyi herhâlde henüz tek başına ortaya çıkmamış olan bir * *ar* isminden getireceğiz ve *art* kelimesinin yanı sıra *arka (< * ar + k +*

*a]. ark'ark, su kanalı' [< * ar + k, kökün manâ bakımından ilk hareket noktası'* sağlı sollu ıkı yükseklik arasındaki çukurluk' olmalıdır!] ve nihâyet belki de *ara <*ar + a]*' ara, arasında' kelimelerini de bundan türemiş sayacağız. Ama *ara* kelimesini * *ar* -a biçiminde zarf olarak anlamak isteyenler de (bk.yk.Kl Röhrborn, cüz 3, s. 170 vd.).

[8] Aşağıdaki 3. itirazla ilgili olduğu için adaşımın tercümesindeki bir 'kalem sürçmesine' daha işâret edeyim de zihinlerde boş yere soru çengelleri teşekkül etmesin: Büzülen şekil * *in* olarak değil + *(i) n ve* + *(I) n* biçimlerinde gösterilmiştir tarafımdan; bir yerde yanlışlıkla + *in* olarak dizilmiştir; özür dileriz; elbette ki vâsıta hâli eki çıplak + *n*'dir (bk. adı geçen yazı, TUBA 11, s. 163, alttan 3. str.; s. 165, ortada).

[9] Ekleşme olaylarındaki vurgunun durumu üzerinde teferruatlı olarak durulmuştu bk. *Tarih ve Toplum*, Şubat 1990, sayı 74, s. 78 vd.

[10] *bir erig okun urtı* 'birini okla vurdu' T.Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, s. 235, E36.

[11] Son zamanlarda mütevâzi ve ağır başlı bir iştikak denemesi Semih Tezcan tarafından yapılmıştır, burarada zikretmeden edemeyeceğim: Semih Tezcan, *"Gibt es einen Namen Kök-Türk wirklich?"* ['Gerçekden *Kök-Türk* adı mevcut mu?'], Türkische Sprachen und Literaturen. Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz Bamberg, 3-6 Juli 1987; herausgegeben von Ingeborg Baldauf, Klaus Kreise und Semih Tezcan (Veröffentlicshungen der Societas Uralo-altaica, Bd. 29, Wiesbaden 1991), s. 357-375.

Gerek Altay dil nazariyyesi gerekse Türk dili tarihi üzerinde ve Türk iştikak ilmi üzerinde çalışan gençlere örnek olacak, kılavuzluk edecek olan bu araştırmanın dikkatle okunması ve ilk fırsatta Türkçeye aktarılması lâzımdır. Bu münâsebetle S.Tezcan'ın son paragrafını 'ibret-i âlem' için aktarmak istiyorum. Semih Tezcan yazısını şöyle bitiriyor (a.g.e, s. 374):

"Belki de vardığım netice isâbetli ve nihâî değildir. Belki de *kök türk* adının altında bizim bugün kavrayamadığımız bam başka bir manâ yatmaktadır. Belki de izahlarımdan bazıları yanlıştır. Ama bütün bu izah denemelerimle, bir yandan *kök türk* meselesine, öte yandan da kitâbelerde hâlâ çözüm bekleyen diğer meselelere ilgililerin dikkatini yeniden çekmek, belli soruları ortaya atmak, bir başkalarını da yeniden ele almak istedim, sâdece."

Böylesine zarif bir biçimde ifâde edilmiş tevazuya sâhip olabilmek, ilim adamının en büyük başarısıdır bence.

* * *

Âsâr-ı Hâme-i Sırrı Paşa[1]

SUBUTAY HİKMET KARAHASANOĞLU

SIRRI PAŞA (SIRRI GİRİDÎ), 136 SAYFA, TRABZON, VİLÂYET MATBAASI[2], 1301 (1886 M.), İSTANBUL BELEDİYE ATATÜRK KÜTÜPHANESİ[3], KAYIT NUMARALARI[4]: K/2233[5] VE MC/K-3[6] BOYUTLARI: 19X13 VE 15X8.8 CM.[7]

Siyah ciltli bulunan kitabın 1. sayfasında: "Trabzon Valisi Sırrı Paşa Hazretlerinin bâzı âsâr-ı hâmesini havi mecmuadır", "Cüz 1", "Kâr ve zararı matbaaya ait olmak üzere müşariileyhin ruhsatiyle Trabzon Vilâyeti Matbaasında tab' olunmuştur", "Her hakkı mahfuzdur", "Trabzon 1301" yazılı bulunmaktadır.

Kitabın Yazarı Sırrı Paşa

Helvacızâde Salih Tosun Efendi'nin oğlu Sırrı Paşa, Girit'in Kandiye şehrinde 1844 (1260H.) tarihinde doğmuştur. Kandiye bilginlerinden Cevri Efendi'den ders görmüş, medrese eğitimini bitirdikten sonra Evkaf'da ve Kandiye Mahkeme-i Şer'iyesi ve Divan kâtipliklerinde bulunmuştur. 1867 (1284 H.) de Yanya Vilâyeti Mektupcu Muavinliğine getirilen Sırrı Paşa, buradan Aydın Vilayeti Mektupcu Muavinliğine tahvil kılınmış ve bu sırada Hekim İsmail Paşa'nın küçük kızı Leylâ Hanımla[8] evlenmiştir. 1869 (1286 H.) de yeni teşkil olunan Pizren Vilâyeti mektupcusu olmuş ardından 1872 (1289 H.) de Tuna Mektupculuğuna getirilmiştir.1876 (1293 H.) de Bihke Mutasarrıfı olan Sırrı Paşa, daha sonra Rumeli Beylerbeyi Payesi verilerek önce İzvorik ve sonra da Vidin Mutasarrıflıklarında bulunmuştur. Bu görevdeyken izinle bulunduğu İstanbul'da, Rusya Devletiyle akdedilen mukavele mucibince Şumnu ve Varna istihkâmlarının esliha ve mühimmatının tahliyesi için Komiser nasbolunmuştur. Doksan üç bozgunundan[9] sonra Tuna Eyaletinde kalan Osmanlı kuvvetlerinin bakiyelerinin ve göçmenlerinin sevkiyatını yönetmek üzere tekrar Vidin'e gönderilmiştir. Bu görevlerini başarılarla tamamladıktan sonra deneyimleri gözönünde tutularak önce Karasi ve ardından 1876 (1296 H.) de Trabzon valisi olmuştur. 1879 da Kastamonu ve aynı yıl içinde ikinci defa Trabzon Valiliğine getirilen Sırrı Paşa, sonra, Ankara, Sıvas, Diyarbakır, Adana ve vezirliğe yükseltilerek 1889 da Bağdat Valisi olmuştur. Buradan ikinci defa Diyarbakır valiliğine getirilmiş ve kalp rahatsızlığından dolayı tedavi için geldiği İstanbul'da 1895 yılında ölmüş ve Sultan Mahmut II türbesi haziresine defnolunmuştur.

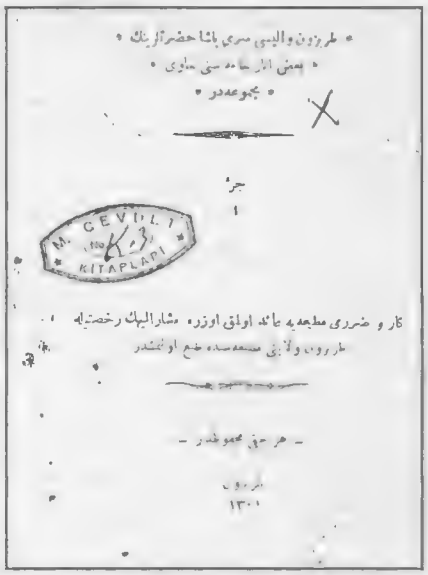

Birinci rütbe Osmanî ve Mecidî nişanları ihraz eden ve yaşamında azil yüzü görmeyen Sırrı Paşa, görevlerinde ve valiliklerinde başarılı olmuş, çalışkan, tedbirli, iyi niyetli, anlayışlı ve sert mizacıyla tanınan bir idare ve devlet adamı olmuştur.

Yazılarında "Sırrı Giridî" imzasını kullanan Paşa, devlet adamlığının yanında XIX. yy. ikinci yarısında yetişen Türk ilim adamları arasında ayrı ve değerli bir yer de işgal eder. Hususiyle tefsir, hadis, ahlak gibi dini ilimlerde yazdığı eserleri günümüzde de değerlerini muhafaza eylemektedir.

Sırrı Paşa'nın gazelleri de varsa da şiiri, nesri ve ilmi eserleri derecesinde başarılı değildir. Zaten eser-i nazmiyesi azdır. Rik'a yazısı kendisine mahsus bir tarzda ve güzelliktedir.[10]

Eserleri

1-Sırr-ı Kur'an[11], 2-Sırr-ı Furkan[12], 3-Sırr-ı İnsan[13], 4-Sırr-ı Tenzil[14], 5-Sırr-ı İstiva[15], 6-Ahsen-ül Kısas-Tefsir-i Sure-i Yusuf[16], 7-Nukd-ül Kelâm fi Akaid-ül İslâm-Şerh-i akaid ve haşiyelerinin tercemesi[17], 8-Rüyet-i Bâri[18], 9-Ruh, 10-Ara-ül Milel[19], 11-Nur-ül Huda[20], 12-Tabakat ve Adab-ı Müfessirin, 13-Galatat[21], 14-Nümüne-i Adalet, 15-Lek Dokakin[22], 16-Ziya-ül Kulup[23],17-Mektubat-ı Sırrı Paşa[24], 18-Âsâr-ı Hâme-i Sırrı Paşa.[25]

Kitabın İçeriği

3. sayfadaki "Mukaddeme"de:

"Fıkdan-ı sermaye ve temeddüden dolayı kapanmak derecesine gelmiş olan matbaa-i acizanemizi ez ser-i nevm ihya etmek maksad-ı aliyesiyle öteden beri enva-i teshilât ve muavenet-i aliyelerini

bildirip buyurmakta olan Trabzon Vilâyet-i Celilesi Valisi Sırrı Paşa Hazretlerinin bu kere de yeni bir lütüflarına nailiyetimizden dolayı kendilerine bilhassa arzu teşekkür eyleriz.

Şöyle ki:

Muhaberat-ı resmiye ve siyasiyede bir meslek-i cedid ve bedi' sahibi olan Paşa-i müşariileyhin bir çok âsâr-ı kalemiyeleri vardır ki her birisi fikren ve edeben taklide sezadır.

İşbu âsâr-ı bediiye-i kalemiyenin niceleri evrak-ı perişan arasında mahv olmakta ise de dest-i gadr-i rüzgardan[26] masun ve mahfuz olanları da az değildir. Müteaddid ve büyücek ciltler teşkil edebilecek kadar çoktur.

Binaenaleyh âsâr-ı mezkürden neşri caiz olanları matbaamıza ihda buyurmasını zat-ı semahatlarından rica eyledik.

Kudret-i edebiyesi gibi uluv-u hamiyetine hayran olduğumuz Paşa-i müşariileyh ricamızı kabul buyurdular.

Bu ise hem âsâr-ı nadire-i mezkürden erbab-ı kalemi mânen hem hasılat-ı safiyesinden matbaamızı maddeten müstefit edeceği için işbu lütf-ü alilerine hakikaten minnettarız.

İşbu mecmua-i âsâr şu hacim ve kıt'ada yüz sahifeden noksan olmamak üzere neşr olunacaktır.

Âsâr-ı mezkürenin mecmuamıza derc ve tertibinde tarih ve vakıaca veyahut nefaset-i tahrirce bir kaide-i mütteride ittihazına mecbur değiliz. Birbirinden âla olan nefais-i âsâr-ı mezküreyi gelişi güzel bir surette tab' edeceğiz.

Terakkiperver ve maarifperver (.....?) olan velinimetimiz Gazi Sultan Abdülhamit Han-i Sani Efendimiz Hazretlerine borçlu olduğumuz dua-i hayrı bu sırada dahi maasadakat (?) eyleriz.Fi 29 eylül sene 1300-İdare-i Matbaa-i Vilâyet-i Trabzon" yazılı bulunmaktadır.

5. sayfada biten bu "mukaddeme"den sonra 6. dan 114. sayfasına kadar devam eden kitabın bölümünde, Sırrı Paşa'nın Valilik görevinden dolayı ve bu sıfatla Sadrazamlığa, Nezaretlere, Seraskeriyeye, diğer Valiliklere, Sancaklara, mutasarrıflıklara, kaymakamlıklara yazılmış tahriratlarla tezkere ve ariza'lar ve Vilayetin hizmet birimleri için yazılmış "tahrirat-ı umumiye (=Genelge)ler ve çeşitli vesilerlerle irad eylemiş bulunduğu nutuklar ve resmî mektuplar yer almaktadır. Bu bölümü izleyen ve 115. sayfadan sonuncu 136. sayfaya kadar devam eden kitabın son bölümü "İhvaniyyet" [27] başlığını taşımakta olup bu bölümde Paşa'nın, özel ilişkileri ve samimiyeti bulunan şahsi dostlarına yazdığı altı mektup ve onüç gazeli yer almaktadır.

6. sayfadan 114. sayfaya kadarki bölümde yer alanların, başlıkları ve tarihleri ve kısaca konuları aşağıda gösterildiği gibidir:

Nutk-u Resmi: Fi rebîülevvel sene 1296 ve fi 26 mart sene 1295 tarihinde irad olunmuştur. Sırrı Paşa, bu nutkunda, valilik görevine başlarken görev anlayışı ile uyulmasını istediği kuralları izah eylemektedir.(s. 6-8)

Tahrirat-ı Umumiye: Fi 18 rebîülevvel sene 96 ve fi 29 mart sene 1295. Mutasarrıflıklara ve kaymakamlıklara gönderilen genelge niteliğindeki yazısında Paşa, çalışmalarda uyulmasını istediği ilkeleri ve tavsiyelerini açıklamaktadır. (s. 9-11)

Nafia Nezaret-i Celilesine Tahrirat: Fi 25 Teşrinievvel sene 95. Bakanlığa, yolların madenler ve ormanların işletilmeleri ve ticaret yönlerinden önemi hatırlatılıp Giresun ile Karahisar-ı Şarki yolu için tahsisat istenilmektedir. (s. 12-16)

Sadarat-ı A'zam'a Arîza: Fi 25 teşrinievvel sene 95. Şimdilik Giresun'dan Karahisar-ı Şarki'ye müntehi olan tarikin küşadının ehem ve elzem görüldüğü hakkındadır.(s.17-20)

Huzur-u Ali-i Hazret-i Seraskeriye'ye Arîza: Erzurum'dan Erzincana nakli mutasavver olan mekteb-i askeriyeye mahreç olmak üzere Trabzon'da Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye tesisi ve bunun için çocuk islahhanesinin tamirinin uygun olacağı hakkındadır. (s. 21-22)

Tezkere Sureti: 1296 zilhicce senesinde Trabzon Merkez Naibi fadl-ı meşhur Mustafa Hamdi Efendi merhuma yazılmıştır. Mustafa Hamdi Efendi'den riyasetinde bir Maarif Komisyonu teşkili ve üye olabilecek zevatın esamisini mübeyyin pusulanın bas kılındığı hakkındadır. (s. 23-24)

Tezkere Sureti: 30 mart sene 97 tarihinde Kastamonu'da memurin ve eşraftan bâzı zevata yazılmıştır. Encümen-i Maarif teşkili için gelecek cuma günü kabl-el sala (=namazdan önce) hükümet dairesinde kâin Meclis-i İdare-i Vilâyet'e mahsus odayı teşrif eylemelerinin rica olunduğu hakkındadır. (s. 25-26)

Tezkere Sureti : 30 mart sene 97 tarihinde Trabzon'da müceddeden teşkil olunup elyevm devam eden Maarif Komisyonu azasına yazılmıştır.

Babiali'ye Mazbata: Çend [28] sene evvel kurulan Çocuk İslahhanesi'nin yıllık yaklaşık 32000 kuruşluk iradı, hizmete yetmediğinden Encümen-i Maarif'in ittifakla alınan kararına göre islahhanenin mektebe tahvili ile Dersaadet'de kâin Darüşşafaka'dan da yardım alınarak Trabzon'da Mekteb-i Rüşdiye'nin fevkinde bir Mekteb-i Ali tesisi hakkında. (s. 29-33)

Trabzon Merkez Mutasarrıflığına Tahrirat: Fi nisan sene 99. Trabzon'da Mekteb-i Kebir tesisi için ekmeğe 2 ve et narhına 5 para zam yapılmasına karşı şikâyet ve itirazlar üzerine gerekli karşı çalışmaların yapılması hakkındadır. (s. 34-49) [29]

Mektub-i Hususi: Fi 17 sene 300. Giresun'dan Trabzon'a bâzı zevata yazılmıştır. Paşa, bu mektubunda, Trabzon'da bir mekteb-i ali yapılması teşebbüs ve arzusuna karşı çıkılması dolayisiyle, "..tasavvur eylediği hayırlı işlerde" muhalefetle karşılaşmasından duyduğu üzüntülerini bildirmektedir. (s. 50-51)

Maarif Nezaret-i Celilesine: Fi 29 ramazan 301 ve fi 10 temmuz sene 300. Trabzon'da mekteb-i İdadi ittihazına müsait bir daire-i amire bulunmadığından böyle bir binanın yeniden inşasının zarurî olduğu ve şehrin garbinde Kavakmeydan'da uygun arsanın alınması ve binanın yapılması hususunda alınan kararların tasdiki için gönderildiği hakkındadır. (s. 52-64) [29]

Nutuk: Fi 18 zilhicce sene 1301 ve fi 27 eylül sene 1300. Trabzon Mekteb-i İdadisi'nin tesisinde (=temel atılışında) irad olunmuştur. (s. 65-67) [30]

Tahrirat-ı Umumiye: Fi 7 mayıs sene 95. Mekteb-i kebir'in yapılmasına muhalefet edenlerin imzaladıkları varakalarla şikâyette bulunmaları, fakat bunlar doğru olmadığından şikâyet muhtıra, varaka, mektup ve telgraflarının adem-i kabuliyle mürettiplerinin tedibine Vilâyetce karar verilerek keyfiyetin mülhakata bildirildiği gibi ayrıca Ali Canibi Sami'ye de arz ve beyan-ı hal olunmuş bulunmakla cümlenin malûmü olmak üzere ilân–ı keyfiyete ibtidar kılındığı hakkındadır. (s. 70-73)

Ordu Kaymakamlığına Tahrirat: Fi 12 mayıs sene 95. Memurların memuriyetlerindeki mesai ve gayretleriyle ihmalleri Vilâyetce yakından takip edildiğinden, bunların hizmetlerinden memnun kalınmadığına dair ahaliden alınan yazıların gereği olmadığı ve kaymakamlığa geri gönderildikleri hakkındadır. (s. 74-75)

Babiali'ye Arîza: Fi 11 ağustos sene 95.(...) Sancağına[31] muhacir gelen ahalinin silahlarının müsaderesinin zorlukları ve sair lüzum olmayan mahallerdeki asakir-i şahaneden bir miktarının livai mezküre nakliyle bir bölük süvarinin icabına göre seyyar bulundurulması ve melûf-ü şekavet olanların bilad-ı badiyeye (=uzak beldelere) nefy olunması gibi tedabirin ittihazı hakkındadır. (s. 76-79)

Tahrirat-ı Umumiye: Fi 19 nisan sene 95. Her karye ahalisinden kefalet-i müteselsile alınması hakkında. (s. 80-82)

Sıvas Vilâyet-i Celilesine: Fi 13 eylül sene 300. İşbu tahrirat Ordu kazası dahilinde kâin Emirler mevkiinde kaza-i mezkürün civarında kâin Hamidiye kazasında bulunan Sıvas Valisi Devletlu Riat Paşa Hazretlerine yazılmıştır. Sıvas Vilâyeti hududuna kadar yapılması bitirilmiş yolun açılış merasimi yapılacağından, Vilâyet hududuna yakın bir mahalde olduğu istihbar olunan Sıvas Mektupçusu Saadetlu Ahmet Şevki Efendi'nin, yahut diğer bir bendelerinin, resm-i küşada izamına müsaade buyurulması hakkında. (s. 83-84)

Nutuk: 8 zilhicce 301 ve 17 eylül 300 tarihinde Ordu tarikinin küşadında irad olunmuştur. Paşa bu nutkunda: "Tulu 90 km.ye karip bu tarikin ne zaman başladığını tahattur eder misiniz? Tam 15 yıldır. Halbuki geçen seneye gelinceye kadar 5-6 kilometreden ziyade yapılmayan bu uzun yolu biz saye-i şahanede şu son iki senede yalnız 120 bu kadar gün çalışmakla küşad ve ikmal etmişizdir. Güzergâhı yüksek dağlara, yalçın kayalara, cesim ormanlara müsadif olan bu yolun mevkien mümanaatını, bununla beraber amele-i mükellefemizin adeden kılletini bilen ehl-i insaf bu ikdam ve gayrete sitâyişkâr olur. (...) Kaymakam Paşa! Memur efendiler! Sizi tebrik ederim. İki Vilâyet-i cesimeyi mes'ud edecek büyük bir mecray-i ticaret açtınız. Buyurunuz, yolunuz açıktır" gibi heyecanlı ifadelere yer vermektedir. (s. 85-88)

Makam-ı Celil-i Meşihat-ı Ali'ye: Fi 24 şubat sene 96. Münhal bulunan Trabzon Müftülüğüne ulema-i beldeden ilmen ve dirayeten ercih olan Hamamizâde mekremetlü Mehmet Efendi ile Hatuniye Medresesi Müderrisi mekremetlü Hafız Mehmet Efendi'den münasip görülecek birinin tâyin edilmesi hakkında. (s. 88-89)

Nutuk: Fi 16 nisan sene 97 tarihinde irad olunmuştur. Trabzon Müftülüğüne kimin tayin edilmesini istediklerini Şeyhülislamlığa bildirmek üzere seçim yapmaları için çağırılan memleketin ulemasından, eşrafından ve tüccar-ı mutaberanından 80-90 kişilik topluluğa irad olunmuştur. (s. 91-98)

Tahrirat-ı Umumiye: Fi 11 K. Evvel sene 95. Menafi-i Umumiye Sandıkları için yeni intihaplar yapılması hakkındadır. (s. 99-102)

Dahiliye Nezaret-i Celilesine Arîza: 27 muharrem sene 301, 17 T. Sâni sene 99. Kazalarda bulunan Menafi-i Umumiye Sandıkları için bir nizamname lâyihası tanzim olunup gönderildiği hakkındadır. (s. 103-109)

Ticaret ve Ziraat Nezaret-i Celilesine Arîza: Fi 17 mayıs sene 300. İnebolu Menafi-i Umumiye Sandığı'nın hesaplarının durumu hakkında. (s. 100-112)

İdare-i Umumiye Muhacirin Komisyonu Riyaset-i Celilesine: Fi 6 K. Evvel sene 97. Umur-u İskâniyece mesbuk olan hidemat-ı memduhalarından bahsiyle Trabzon Vilâyeti Fahri İskân Memuru Saadetlu Ali Paşa tarafından inha olunan bâzı zevat hakkındadır. (s. 113-114)

İhvâniyyat[27]

Kitabın114. den sonuncu 136. sayfasındaki "İhvâniyyat" bölümünde Paşa'nın, Trabzon Gazetesi Müdürü Kandiyeli Ali Reşat Efendi'ye[32] yazdığı 15 mart 1297 (s. 115-116), Trabzon Merkez Mutasarrıfı Enis Efendiye yazdığı 25 K. Sani (s. 119-120), Tophane Mektubi Mümeyyizi Hasan Remzi Efendi'ye yazdığı 21 K. Sani 95 (s.124), Kastamonulu Şeyh Seyid Ahmet Hicabi Efendi'nin tilmizi ve halifesi Mahir Efendi'ye yazdığı 23 Haziran 97 (s. 127-128), Trabzon Adliyesi Müfettiş-i esbakı Kadri Efendi'ye yazdığı 29 eylül 95 (s. 130-131) ve "envar-ı zekâ" muharririne yazdığı 24 T. evvel 300 tarihli (s. 134) altı mektubu ile 117, 118, 121, 122-123, 125, 125,126,129, 129-130, 132,133, 135 ve 136. sayfalarındaki 13 gazeli yer almaktadır.

Ali Reşat Efendi'ye yazılandaki "Rize-i sengi[33] gözüme lâl-i bedehşan görünür. Ya senin gibi bir edib-i lebib ile vatan niçün iftihar etmesin?Yaşa oğlum yaşa! Bir gün gelecek ki vatan senin kadrini takdis ve ilâ edecektir. Baki uhuvvet ve muhabbet" ve Enis Efendi'ye yazdığı mektubundaki "Pizrende pizrin ile uçtuğumuz havalara, sürdüğümüz sefalara, şimdi Allah biliyor tahassür ediyorum. Ama ne çare? Bu da (...?) serap kabilinden temenni-i mahaldir..." gibi ifadelerde görüldüğü üzere,Paşa bu mektuplarını bir lüzûmâ veya bir haberleşme ihtiyacına göre değil, daha ziyade "mektup" edebi türünde yazmak arzusiyle kaleme almış görünmektedir.

İkisinin çevrimyazısını aşağıda sunduğumuz gazellerinde görüldüğü gibi, divan şiirimiz geleneğine uygun olarak Türkçe, Arapça ve özellikle farsça sözcüklerden oluşmuş ağır bir Osmanlıca kullanılmış, divan şiirinin belli kavramları, teşbihleri ve edebi san'atları yapılmış bulunmaktadır.

Gazel

Mihr-i aşkın perde-i zulmet, hicab olmaz bana
Ebr-ü zülfün ey saçı leyla! nikap olmaz bana

Neyleyim Saki-i hamr–i âlûd olan cam-i meyi
Bade-i lalin gibi rengin şarap olmaz bana

Meclis-i vaslında cânanın ne lâzım güftegü
Gamze-i perkü gibi fasl-i hitap olmaz bana

Bir şey-i meani esir-i nabidir dil kim anın
Asitan-ı himmetinden sed bab olmaz bana

Ben ki oldum matrub-i redgâh-i Mevlâna-i Rum
Ser-i zülf huri-i ayn tarü ru bab olmaz bana
1281

Gazel

Zerre-i hak reh-i mihr derehşan görünür
Rîze-i sengi [33] gözüme lal-i bedehşan görünür

Seng-i har akdır incitmede kalb-i setmi
Gerçi zahirde leb-i lali derefşan görünür

Yine devran kara sevdaya mı uğrattı dili
Kakul-i yar gibi hali perişan görünür

Ne kadar mahv-i vücud etse de pervane yine
Şale-i puş olmada gizli hevesşan görünür
Hak yere olmasa tufanzede iklim-i vücud
Ser'inin çeşme-i çeşmanı huruşan görünür

☆

1 Âsâr-ı Hâme-i Sırrı Paşa: Sırrı Paşa'nın kalem(inin) eserleri.

2 Trabzon Vilâyeti Matbaası: Devlet tarafından, Trabzon'da Ortahisar'da 1865 (1292 H.) de kurulmuştur. Uzun müddet yegâne matbaa olarak faaliyet gösteren Trabzon Vilâyeti Matbaasında "Trabzon" isimli vilayetin resmi gazetesi ile 1286 (1869M.)-1322 (1904M.) tarihleri arasında 22 sayı yayınlanan "Sâlname-i Vilâyet-i Trabzon " (=Trabzon Vilâyet Yıllığı" basılmışlardır.Trabzonda daha sonra 1299 (1881-1882) de İsmail Hakkı Matbaası, 1304 de Serasi matbaası ile Mihailidi ve Ş. Mirkoviç, Saray, Şark gibi toplam 11 kadar matbaa kurulmuşlardır. Kitap, gazete, dergi gibi her türde yayınların basıldıkları bu matbaalar, zamanın şartlarına göre mükemmel durumda bulunuyorlardı. 1916'da Rusların işgalinde, bunların denizden ve karadan kaçırılmaları mümkün olamadığından düşmanın eline düşmüşlerdir.

BİRİNCİ, Dr. Ali: "Trabzon'da Matbuat ve Neşriyat Hayatı", Trabzon 88-89 Kültür Sanat Yıllığı, s. 174-177.

KARAHASANOĞLU, Subutay Hikmet: "Trabzon Vilâyeti Salnameleri" Trabzon 88-89 Kültür Sanat Yıllığı, s.228.

ODABAŞIOĞLU, Cumhur: "Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları 1869-1928", Trabzon, Haziran 1987, s. 53.

TARAKÇIOĞLU, Mustafa Reşit: "Trabzon'un Yakın Tarihi", KTÜ Yayını, Trabzon, 1986, s. 36-37.

3 İstanbul Belediye Atatürk Kütüphanesi, 1929 da, Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ Başkanlığında, Ord. Prf. Fahrettin Kerim Gökay, Halil Eldem, Dr. Süheyl Ünver,

Osman Nuri Ergin'den kurulu hey'et tarafından açılmış ve Beyazıt Meydanında II. Beyazıt külliyesi medresesinde faaliyete geçmiştir. Koç Holding tarafından yaptırılan ve mimarı Sedad Hakkı Eldem olan Taksim'deki üç katlı altıgen plânlı binanın İstanbul Belediyesine bağışlanmasıyla kütüphane bu binaya taşınmıştır. Büyük bir bölümü bağışlardan oluşan kütüphanede 24.803'ü lâtin, 11.903'ü arap harfleriyle 36.706 cilt türkçe ve 68.026 cilt yabancı dillerde kitap ve 3.614 elyazması kitap ve 272 harita ve 14.547 süreli yayın cildi ve 552 salname ve 320 takvim ve 272 harita ile 44 atlas ve 13 Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. Kitapların büyük bölümü, Sadrettin Celâl Antel, M. Halit Bayrı, Behçet Kemal Çağlar, Hasan Âdi Ediz, Ziya Emiroğlu, Osman Nuri Ergin, MuhsinErtuğrul, Muallim Cevdet, Neyzen Tevfik Kolaylı, Feridun Metin Nigâr, Halit Fahri Ozansoy, Kemal Salih Sel, İsmail Habib Sevük, Ahmet Kutsi Tecer, Yahya Recai, Talat Bayrakçı, İzzettin Derbent, Bedri Göknil, Talat Özkan, Hasan Karabatur, H. Nezihi Ersoy, Ali Ulvi Ermiş, Baha Toven, Ali Haydar Taner ile başka hayırsever ve kitapsever kimselerin bağışladıkları kolleksiyonlardan oluşan kütüphanede son yıllarda sergi, konferans, söyleşi, açıkoturum, kurs gibi çeşitli kültürel etkinlikler gerçekleştirilmektedir.

"Ana Britannica, C.12, s. 83 ve "İstanbul Ansiklopedisi", Reşat Ekrem Koçu, Cilt:5, s. 2459-2461.

4 "Âsâr-ı Hâme-i Sırrı Paşa" kitabından, İstanbul Belediye Atatürk Kütüphanesinde iki nüsha bulunmaktadır.

5 "K" harfi, "küçük boy kitabı" ifade eylemektedir.

6 "MC" kısaltması "Muallim Cevdet"i ifade eylemektedir. 500 tanesi yazma Atatürk Kütüphanesine 7.382 ciltlik kitap kolleksiyonunu bağışlayan Muallim Cevdet (İnanç), 1883 de Bolu'da doğmuş, 1901 de İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'ndan birincilikle mezun olmuştur. Arapça, farsça, fransızca ve almanca bilen M.Cevdet, Darüşşafaka ve İstanbul Erkek Lisesi Müdürlüklerinde ve son yıllarında arşiv vesikalarını tasnif hey'eti Başkanlığında bulunmuştur. 1935'de İstanbul'da ölmüştür. "Zamanımızda İnşa ve Muharebe", "Müderris Ahmet Naim", "Tarihi Sözlük" gibi basılmış eserleri vardır.

7 Önceki rakamlar kitabın sayfa boyutlarını ve sonrakiler sayfaların basılı kısım boyutlarını göstermektedir.

8 Vüzeradan Hekim İsmail Paşa'nın kızı Leylâ Hanım, 1850'de doğmuş, 6 yaşında I. Abdülmecit'in üçüncü kızı Münire Sultan'a nedime olmuştur. Bu görevinden 1861'de ayrılarak Saray-ı Hümayun'a girmiştir. Musiki sevgisinden "Saz" soyadını alan Leylâ Hanım, musiki eğitimini hocaları Nikogos ve Medenî Aziz Efendi'lerden almış 200 kadar şarkı bestelemiştir. Arapça, farsça, fransızca ve rumca bilen Leylâ Hanım, batı musikisine de vakıf bulunmakta ve piyano çalmakta ise de türk musikisini daha çok sevmiştir. Bostancı'daki köşkünün yanmasıyla çoğu zayi olan bestelerinden günümüze 44 şarkı, 1 türkü, 5 marş ve "Zevk-i Sevda Duymadın", "Haberin Yok Mu?", "Mani oluyor halimi takrire Hicabım", "Nerdesin", "Dilberim", "Ey Sabah-ı hüsn-ü Anın", "Duymasın Kimse" gibi günümüzde de sevilerek icra olunan çeşitli makamlardaki şarkıları ile "Yaslı Gittim Şen Geldim" marşının notaları intikal edebilmiştir.

Şiirler de yazan Leylâ Hanım, bunları 1928 de yayınlandığı "Solmuş Çiçekler" kitabında toplamıştır. Çocukluk yıllarının geçtiği Saray-ı Hümayun ile kocası Sırrı Paşa'nın görev yaptığı yerlerdeki gözlem ve intibalarını içeren hatıralarını Vakit ve İleri gazetelerinde 1920-1922 yıllarında yayınlanmıştır. Besteleri Şamlı İskender tarafından küçük bir külliyat halinde bastırılıp yayınlanmıştır. Anılarını ise Sadi Borak, sadeleştirerek 1974'de 336 sayfalık "Haremin İç yüzü" adlı bir kitap olarak yayınlamıştır. Leyla hanımın oğullarından Yusuf Râzi Bel, anılarından bir kısmını fransızcaya terceme eylemiş ve bunlar Paris'de kitap olarak yayınlanmıştır. Bu kitap Almancaya çevirilerek Viyana'da bir dergide tefrika edilmiştir. Fransızcasından çekçeye yapılan çevirisi de Prag'da kitap olarak basılmıştır.

Leylâ Hanım, evinde s natkârları toplayarak sanat söyleşileri tertipleyen, sevilen ve sayılan, nazik, sanatkarları ve özellikle müzisiyenleri teşvik eden, gereğinde maddi yardımlarda da bulunan değerli ve renkli bir kişiliğe sahipti. Bu kişiliği ile eşi Sırrı Paşa'ya yardımcı ve destek olmuş, eşinin geniş kültüründen de kendisi yararlanmıştır. Sırrı Paşa'nın 1895'de ölümüyle İstanbul'a yerleşen Leylâ Hanım, damadı Mehmet Ali Ayni'nin Kızıltoprak'daki evinde 6.12.1936 tarihinde ölmüş ve Edirnekapı şehitliğine defnolunmuştur. "Türk Ansiklopedisi, C. 28, s. 206-207", İbnül Emin Mahmut Kemal; "Son Asır Türk Şairleri", Türk Tarih Encümeni Nş. 16. s. 880-885, Edebiyatımızın diğer şairesi Moralızade Hamit Efendi kızı ve divanı 1844 de neşrolunmuş Leylâ Hanım'ın, Leylâ Saz ile karıştırılmamalıdır.

9 1877-78 Osmanlı Rus Harbi.

10 Türk Ansiklopedisi,C.XXVIII, s. 534; İbnül Emin Mahmut Kemal; "Son Asır Türk Şairleri", Türk Tarih Encümeni Nş. 16, s. 1734-1737. "Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 17, s. 10458, Meydan Larousse, C. 11 s. 278.

11 Sırr-ı Kur'an: "Kur'anın Özü"

12 Sırr-ı Furkan: Kur'an-ı Kerim'in 77 âyetli "Furkan Suresi'nin Özü", (=yorumu)

13 Sırr-ı İnsan: Kur'an-ı Kerim'in 31 âyetli "İnsan Suresi'nin Özü=Yorumu, tefsiri"

14 Sırr-ı Tenzil:"Tenzil" Kur'an-ı Kerim'in isimlerindendir. Bu itibarla bu kitabın ismi de "Kur'anın Özü" anlamına gelmektedir.

15 Sırr-ı İstiva: Örtme, kaplama, kuşatma, ihata eyleme gibi anlamları ifade eden "istiva" Kur'an-ı Kerim'in 206 âyetli A'raf Suresi'nin 54. âyetinde geçmektedir. Âyet-i kerimenin o kısmında "Allahulleziy... sümmesteva olarak zikr edilmektedir. "Allah... sonra Arş üzerine *İstiva* buyurdu.."manasını içermektedir. Kur'an ilmi bakımından geniş anlamı bulunan bu ayetin geniş ve doyurucu izahı ve yorumu Elmalılı M.Hamdi Yazır'ın 9 ciltlik, "Hak Dini, Kur'an Dili" eserinin 3. cildinin 2176-2189. sayfalarında verilmektedir.

16 Ahsen-ül Kısas: En güzel hikaye anlamına gelen bu deyim, Kur'anı Kerim'in âyetli 12. "Yusuf Suresi"nin diğer ismidir.

17 Sırrı Paşanın bu kitabı, 1987'de, Kâzım Albayrak tarafından sadeleştirilerek İstanbul da Tahkim Yayınlarından 1 yayın sayısıyla ve "İlm-i Kelâmın Özü" ismi altında yayınlanmıştır.

18 Rüyet-i Bari: Tanrı'nın Görünüşü

19 Ara-ül Milel: Milletlerin Reyleri=Görüşleri"

20 Nur-ül Hüda: Huda'nın (Allahın) Nuru

21 Galatat: Yanlışlar, Yanılmalar

22 Arnavutların ahlak ve adat-ı kadimesi hakkındadır.

23 Kalplerin Işığı

24 "Mektubat-ı Sırrı Paşa" üç cit olup Atatürk Kütüphanesinde bulunmaktadır.

25 "Âsâr-ı Hâme-i Sırrı Paşa" kitabının 1. sayfasında "cüz 1" yazılı ise de, bu isim altında başka kitaba raslamak mümkün olamadığından ikinci cüz çıkıp çıkmadığını bilemiyoruz.

26 Dest-i gadr- rüzgârdan: Zamanın elinin gadrinde

27 İhvaniyyat: Arkadaş, eş, dost mektupları,

28 Çend: birkaç

29 Sırrı Paşa'nın içtenlikli, azimli girişimleriyle 27 eylül 1300 (1884 M.) tarihinde inşasına başlanılan bina bitirilerek 1887'de "Mekteb-i Mülkiye-i İdadi" adıyla öğretime başlamıştır. 1327 (1902-1903 M.) de ismi "Trabzon sultanisi" olmuştur. Kurtuluş savaşı yıllarında öğretim veremeyen Sultani'nin tekrar öğretime başlamasıyla 1924-1925 döneminde "Trabzon Lisesi" olmuştur. "Hüseyin Albayrak" İki Kültür Yuvası, "Trabzon 1987 Yıllığı " s. 53.

30 Paşa bu nutkunda:" Müsebbib-i esbab ve müsehhil-i esbab olan Allah-u zul celâl-i azim'e teşekkür ederim ki; saye-i sami-i ulâ-i nimetinde, nef-i umumiy şamil böyle bir tesis-i nefis-i ilminin birinci taşını koymağa bu aciz kulunu muvaffak buyurmuştur" gibi ifadelerle içtenliğini ve heyecanını belirtmektedir.

31 Parantez içinde noktalarla yetinilerek kitaptaki metinde Sancağın ismi verilmemektedir.

32 Trabzon Gazetesi Müdürü Ali Reşat Efendi'nin, Trabzon Mektubi Vilâyet Mümeyyizi görevinde bulunup 1305 senesinde Def'a 13 ve 1309 senesinde Def'a 14'üncü "Salname-i Vilâyet-i Trabzon" yıllıklarında bu sayıların Ali Reşat Bey marifetiyle tertip olundukları salnamelerin ilk sayfalarında yazılı bulunmaktadır. Bknz: Karahasanoğlu, "Trabzon Vilâyeti Salnameleri", Trabzon Kültür Sanat Yıllığı 88-89, s. 239.

33 Rîze: ufak parça, seng: taş, Rize-i sengi:taş parçacığı.